

№16

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾԸ ՏԱՐԻ

Ա-Բ-Գ

1984

ԱՊՐԻԼ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՍԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԾԸ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ

1984

ՅուՆուար — Փետրուար — Մարտ

Թիւ 1-2-3

1984

January — February — March

No. 1-2-3

SION

2001

VOL. 58

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

19391m6

St. James Press, Jerusalem

10001-85p.
201-98

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. Ի

ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴԵԱՆ ՔԱՐՈԶԸ

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԷՆ

Ճանաչման Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Մըքոյ. ամէն:

Սիրելի հաւատացեալ զաւակներ Մեր,

Շատ ու շատ դարեր առաջ, հեռու մի փոքրիկ, մոռացուած քաղաքում Բեթղեմէմ կոչուած, մի անուր իջեալի յարկի ներքոյ, մի բարեպաշտ մայր՝ անունը Մարիամ, ծնունդ տուեց մի արու երեխայի: Այդ պահին, գիշերուայ խոր լուսեան մէջ, երկնակամարի վրայ մի լուսաւոր աստղ ծագեց եւ երկնքի բարձունքներից լուսեց մի փայլեղ երգ՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հանութիւն»:

Ծնունդ էր Փրկիչը աշխարհի՝ Յիսուս: Նրա ծնունդը աւետում էին երկնքից շողացող աստղը պայծառ եւ անմիան երգը հրեշտակների, որ դարաւոր երազն էր աշխարհի ժողովուրդների խոնարհ զանգուածների:

Սուրբ Աւետարանը վկայում է, որ «Նա մեծ պիտի լինի եւ պիտի կոչուի Որդի Բարձրեալի ... եւ նրա թագաւորութիւնը վաիճան չի ունենալու ...», եւ որ 'նա գալիս է աստուծային զօրութեամբ, այն Աստուծոյ, «որ հզօրներին տապալեց իրենց աթոռներից եւ բարձրացրեց խոնարհներին: Քաղցածներին լիացրեց բարիքներով եւ մեծատուններին ձեռնուցեց արձակեց» (Ղկա., Ա. 32-54): Այսպիսով. Յիսուս լինելով արդարութեան արեգակ եւ խաղաղութեան իշխան, ճանաչուեց որպէս Փրկիչ ազգի մարդկան:

Եւ այսօր էլ, համայն մարդկային աշխարհը նոյն երազանքներով, նոյն սպասումներով տոգորուած, իր հայեացքը դէպի երկինք յառած, Նոր Տարուայ լուսաբացին, յուսացեալ սրով ողջունում է մանուկ Յիսուսի հրաշալի ծննդեան աւետիսը: Այս աւետիսով այսօր էլ մխիթարում են հաւատաւոր հոգիները, մխիթարում են արդարութեան եւ խաղաղութեան ծառաւի բոլոր մարդիկ, բոլոր ազգերը:

Յիսուսի ծնունդը երկնքի պատասխանն է արդարութեան եւ խաղաղութեան ծառաւի մահախոնապ սերունդների:

Հին Կտակարանի իմաստունը, նոգեպէս պարտուած եւ յուսախարկեանքից, մարդկանցից, դարաւոր մեղքերից ու անարդարութիւններից, աղաղակել էր՝ «Ունայնութիւն ունայնութեանց, ամէն ինչ ունայնութիւն է»:

Յիսուս եկաւ փարատելու ունայնութեանց մուրը, քանզի ելաւ սիրապետող հօգոնեի աթոռը եւ բարձրացնելու խոնարհներին, բարիքներով յագեցնել ու քաղցեցնելին, անիրաւուածներին:

Յիսուս բերեց աշխարհին իր հոգու խաղաղութիւնը եւ խաղաղութեամբ սերմանեց արդարութեան սերմերը: Յիշենք Յակովբոս առաքելի մարգարէական խօսքերը, թէ՛ «Պետի արդարութեան խաղաղութեամբ սերմանի այնոցիկ որ առնեն զխաղաղութիւն» (Յակ., Գ. 18):

Մանաւանդ *աթոմական* մեր դարաշրջանում, հրամայականօրէն այժմէական է՝ արդարութիւնը խաղաղութեամբ սերմանելու այս պահապանը:

Այլեւս չի կարելի խօսել մարդասիրութեան ու արդարութեան մասին առանց ապահովելու նախ խաղաղ գոյակցութիւնը աշխարհի պետութիւններին:

Աստուած այնքան սիրեց մարդկանց, որ իր Որդուն աշխարհ առաւեց խաղաղութեան եւ բարի կամեցողութեան պահպանելով: Եւ ինքը Յիսուս, Աստուծոյ Որդին, հաւատարիմ իր Հօր արարչագործ կամքին, այնքան սիրեց մարդկանց, որ նրանց փրկելու համար զոհուեց խաչափայտի վրայ, խաղաղութեան պահպանող երբեքներին:

Աստուծոյ եւ Նրա Որդու՝ Յիսուսի սէրը դէպի մարդիկ, հիմնականում եւ առաջին հերթին արտայայտոււ է խաղաղարար ճեղքումներով:

Աւետարանի բոլոր մեծ պահպանների կիզակէտը սիրոյ եւ խաղաղութեան գաղափարներն են:

Մեր օրերին, աշխարհի խաղաղութիւնը պահպանելու եւ ընդհանուր կամ գէթ մասնակի զինաթափման հրամայականը՝ ամենաքիտանալի, ամենաբարդակն գաղափարն է: Այսօր ու ապագայում, եթէ մարդկութիւնը իր գոյատեւումը ապահովելու համար կարիք ունի մի գաղափարախօսութեան, դա անպատեհաբար խաղաղ գոյակցութեան գաղափարախօսութեան հաստատումն է մարդկային աշխարհում:

Մեզ համար միաբնակեցումն է, որ աշխարհի բոլոր եկեղեցիները մեր օրերին դէպի երկինք են բարձրացնում իրենց աղօթքը ի խնդիր աշխարհի խաղաղութեան:

Յոյժ միաբնակեցումն է, որ Միացեալ Ազգերի կազմակերպութիւնը մէկ ամիս առաջ, գրեթէ միաձայնութեամբ արձանագրեց իր պատմական վճիռը, *աթոմական* պատերազմը յայտարարելով «իբրեւ ամենահրէշային ոգիւր ժողովուրդների դէմ եւ ժխտումը մարդու ամենանիստական իրաւունքի, ապրելու իրաւունքի»: Այս վճիռը լուսեղէն տարելով արձանագրուած պիտի մնայ պատմութեան եւ մարդկային խղճի երկնականարի վրայ:

Ու չմոռանանք, որ մենք՝ հայերս, առանձնապէս տահազգոյցուած ենք խաղաղութեան պահպանման հարցում, որովհետեւ լաւ ենք յիշում մեր ազգի իսկուր անցեալը, լաւ ենք յիշում դարեր տարուակ մեր մայր երկրի աւերումները, կոտորածները. լաւ ենք յիշում 1915 թուականի ետթաղանի սարսափը:

Պետութիւնների խաղաղ գոյակցութիւնը հայ ազգի եւ հայրենիքի գոյատեւման միակ ապահով հանապարհն է:

Այս է թելադրում մեզ Մեծ Եղեռնի երկու միլիոն նահատակների սուրբ յիշատակը:

Այս է թելադրում մեզ Սարգսրապետի հերոսամարտը:

Այս է թելադրում մեզ մեր օրերի վերածնունդն ու վերափնդունում Մայր Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը:

Արդ, սիրեցեալ ժողովուրդ մեր որ ի Հայաստան եւ որ ի Սփիւռս աշխարհի, եթէ կամենում է՛ հայկական հայրենասիրութեան դիրքերի վրայ անհաւաք կանգնած մնալ, ապա ձեր միակ իսկալը թող լինի համախմբումը՝ Մայր Հայաստանը եւ նրա բնակչութեանը խաղաղ ու անվտանգ պահպանելու համայնականի շուրջը:

Արեւելիի Մեր զաւակները թող մնան, այո՛, միշտ օրինապահ ու շինարար քաղաքացիները իրենց բնակուած հիւրընկալ երկրների, բայց եւ միշտ աղօթող՝ ի խնդիր իրենց Մայր Հայրենիքի եւ այնտեղ ապրող իրենց քոյրերի ու եղբայրների անվտանգութեան եւ խաղաղ ծաղկման:

Մեր ազգի Մայր Եկեղեցու գերագոյն յոյսն ու երազանքը կայ ու կը մնայ լրումը Եսայի մարգարէի տեսիլի՝ «Թող իրենց սրերից խոփեւ ձուլեն եւ իրենց սուրբներից մանգաղներ, եւ այլեւս ոչ մի ազգ ուրիշ ազգի վրայ սուր չբարձրացնի եւ այլեւս չսովորեն պատերազմել» (Եսայի, Բ. 4):

Սիրելի հաւատացեալներ, այս երազանքով դիմաւորենք այս օրի եւս մեծ աւետիքը Սուրբ Մենդեան եւ աղօթենք, որ «խաղաղութեան եւ ի մարդիկ հանութեան» հրեշտակների երգը աւելի ու աւելի ճառագայթի մեր աշխարհի մարդկանց սրտերում ու կեանքում, «տրոլնեսեւ Աստուած խռովութեան Աստուածը չէ, այլ խաղաղութեան» (Ա. Կորն., ԺԴ. 33):

Ես աղօթում եմ նաեւ, որ «խաղաղութեան Տէրն ինքը միշտ խաղաղութիւն թափէ մեզ ամէն ինչում» (Բ. Թեո., Գ. 16), ձեր ընտանեկան յարկի տակ, ձեր ձեռքի գործերին, ձեր աշխատանքի վայրում, ձեր եկեղեցական համայնական կեանքում:

Շնորհի, սէր եւ խաղաղութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ. Ամէն:

6 Յունուար 1984

ԱՍԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

ԲԵԹՂԵՀԵՄԻ ՍՈՒՐԲ ԱՅՐԷՆ.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԻ ՀԱՅՈՑ ՈՐ ՅԵՐՈՒՍԱԼԷՄ, Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ Ի ՍՓԻՒՌՍ ԱՇԽԱՐՀԻ

Կր խօսիմ ձեզի նորէն Բեթղեհէմի մեր Տիրոջ Ծննդեան Այրէն, փոխանցելու քաղցր աւետիսը այս գիշերուան, որ դարեւ առաջ աշխարհի տուեցաւ հրեշտակներու բերնով, Ծննդեան բոցավառ աստղին ներքեւ:

Յիսուսի ծնունդը սրառուչ դրուագ մը չէ միայն, այլ անսփոյ ճամբարներուն, մանուկի մը կերպարանքով մեզի եկած: Այդ հրաշալի դէպքը մարդկային ճակատագրի մեծագոյն յեղաշրջումին յիշատակն է, բայց մանաւանդ այդ յեղաշրջումին եւ տեսականութեան տօնը: Քրիստոսի ծնունդով պիտի փոխուէր մարդոց Աստուծոյ նկատմամբ ունեցած ըմբռնումը, որքան խոր՝ նոյնքան սրառուչ: Քրիստոսեան այս ծնունդով իր Արարչին մէջ պիտի կրնար զգալ տիեզերական խորհուրդին էութիւնը, մարդկային կեանքի պատճառն ու գոյութիւնը, ամենասփիւռ ներդաճակութեան նախախնամողը եւ մարդոց ազնուացման ու մեծացման յարացոյցը:

Աստուծոյ յայտնութիւնը յեղաշրջում մըն էր, բայց ոչ յեղափոխութիւն: Յեղափոխութիւնները մղձաւանջներու եւ տագնապներու արդիւնք են: Յեղաշրջումը սակայն կեանքի տեսական եւ անընդմէջ ուղին հարթող ձգտումն է, մարդուն ազնուագոյն ուժերու, շնորհներու գերագոյն ստատը հանդիսացող կոչումի ոսկի բանալին:

Այս մեծ իրողութիւնը չէր կրնար իրագործուիլ բնական օրէնքով կամ ազատ կամովը մարդուն, այլ միայն ամենագոյ փափաքովը Նախախնամողին: Աստուած կ'ընտէր կուտական էութիւն մը, անով ծնունդ տալու Կենդանի Բանին՝ Ինքզինքին, որ մանկան մը մարմին առած հանգչեցաւ գոմի մը խաղաղ գոլին մէջ:

Հարիւր եօթանասուն տարիներ առաջ, Ֆրանսայի արքայական պալատին մէջ ալ կը ծնէր արքայազուն մանուկ մը, պառկած ոչ թէ մսուրի՝ այլ ոսկի օրրանի մը մէջ: Ծնունդի գիշեր մը, զանգակներու ձայնը, եթերային իրենց համաճանաչովը կը լեցնէին մեծ քաղաքին մթնոլորտը, ամենուն սրտին մէջ անգամ մը եւս նորոգելով Փրկչին մարդեղութեան խորհուրդը:

Ինքնակալը, որ այդ օրերուն իր ձեռներուն մէջ ունենալ կը կարծէր աշխարհի ճակատագիրը, կը նայէր բեհեզներու մէջ հանգչող իր ծիրանածին զաւկին, մինչ իր մտածումը կ'երթար անասուններու տունով տաքացած այն

մսուրին, որուն մէջ դարեւ առաջ պառկեր էր աղբաս՝ բայց խորհրդաւոր այն Նորածինը, որուն կ'ուղղուէին բոլոր սիրտերը այդ գիւշը, զանգակներու ղողանջներու մէջէն:

Ոսկի օրոցը իր աչիւն առջեւ եւ անուր մսուրը իր երեւակայութեան մէջ իրեն կրցի՞ն բերել արդեօք անողոր բաղդասութեան մը եզերքը, զսնելու համար համարիս մեծութեան չափանիւրը:

Այսօր մոռցուած է Պօմպայութի զակկին ռսկեհամուկ օրրանը, մինչ մսուրը խորան է տեղադրուած պաշտամունքին, շարունակ իրեն առինձնելով բիրտարմենքու սիրտն ու միտքը:

Մանուկը, որ վերսին կը ծնի այս գիշեր մեր հոգիներուն մէջ, խորհուրդն ու մարմնառութիւնն է արդարութեան: Սակայն մինչեւ որ չմեղմանան մարդոց սրտերուն մէջ եսապաշտութեան եւ յօտաբաղութեան այրող տենչերը, արդարութիւնը պիտի մնայ ձայն մը միայն՝ բարձունքներու մէջ օրօրուող: Արդարութեան զգացումը ներգործական է, չի բաւեր զայն իր մէջ գզուել միայն: Աւխարհի բոլոր Սամարացիները պիտի չկրնային վերջ տալ աւագակութեան չարիքին, իրենց սիրտը եւ զոհողութեան ձեռնովն ու գինիովը, եթէ արդարութեան ասպետները չգային ջնջելու չարագործները:

Արդարութիւնն է որ կը բարձրացնէ ազգերը: Իրաւունքի եւ պարսի վերաբերմամբ ջերմ հոգածութիւնն է որ շին կը պահէ ժողովուրդները: Մարդկային կեանքի ամենէն շինքն ուժերուն աղբիւրն ու ներհնաւորանը, թուառութեանց ամօքիչը, քաջութեան ամբարանը պահպանակը արդարութիւնն է: Աստուծոյ հայրութեան եւ մարդերու եղբայրութեան տաք եւ իրական զգացումը միայն կրնայ լուսաւորել աւխարհի հակառակորդը, մեզի բերելու համար արդարութեան իրական ուղիաւանդան:

Իշխողներու եւ գերիներու, հարուստներու եւ աղքատներու մեր օրերու աւխարհին մէջ կեանքը ցուրտ է եւ մարդը դժբախտ: Յղիացում, արիւն եւ ֆրսինք իրարու կու գան նորէն, ստեղծելու համար անհամեմատելի եւ անգիշող կեանքը մեր օրերուն: Ունենալու տենչը, նոյնիսկ ամենէն ամօքալի միջոցներով, գերագոյն ձգտումն է այսօրուան մարդուն: Օրերը որ մերն են, լիցուն են նորէն աղմուկով եւ անձկութեամբ: Կ'ապրինք կարծես անկման մէջ եղող աւխարհի մը վրայ, վիռելիքուած անբուժելի հակասութիւններով: Զկայ հոգեկան եւ ժողովական ապահովութիւն: Տիրապետման բնազդը ազգերու՝ գազանային անգրգիռներու կ'առաջնորդեն մարդը իր եղբայր մարդուն դէմ, ախտաբանական նկարագիր հազնելու աստիճան:

Մարդիկ պէ՛տք ունին միշտ այս գիշեր վերսին մարմին առնող Արդարութեան Իշխանին, որ իր աստուածային կեօնով կուէր մեր կարիքները: Մարդը ծով մըն է պէ՛տքերու, դժուար է գոհացնել զանոնք մեր աւխարհէն, անհաւասար չափով բաշխուած մարդոց բարիքին: Ասելութիւն, կռիւ, յափրճակութիւն՝ արարներ են մարդկային այդ զգացումին: Մեր ժամանակներու յեղափոխութիւնները, ընկերային ու տնտեսական մարդերու վրայ, հաստատութեան ծրագիրներն ու բանականքը տակաւին չեն կրցած հաւասարակշռել

մեր պէտքերը այս աշխարհին դիմաց: Որովհետեւ մենք եղբայրներ ենք աւելի քան մեր չունեցածին՝ քան մեր ունեցածին մէջ:

Հակառակ ծննդեան արեւածագին եւ յայտնուած խորհրդանիւ խոստումներուն, մեր նախագիրը կ'ուզէ որ Ափրիքի մեր ժողովուրդը բարեկեցիկ մնալ իր տագնապներու ծիրին մէջ: Պիտի ուզէինք որ աշխարհի յորս՝ ծագերուն նետած մեր ժողովուրդի բեկորները, այս օրերուն մանաւանդ, կ'արեւային լուալ իրենց միտքն ու հոգին ժամանակի բերումներէն ու ժանգէն, ունենային իրենց հայրերու նկարագրի ամենէն արտապնդիչ գիծը՝ ռազմաութիւնը: Արեւելի մէջ մանաւանդ՝ նոր կացութիւններու առջեւն է մեր ժողովուրդը: Անժամօք չեն մեզի պայմաններն ու ժողովուրդները այս երկիրներուն: Գիտենք մանաւանդ թէ հոն ի՞նչպէս կը ստեղծուին կենսական, թափ կ'առնեն զգացումները եւ ի՞նչ միջոցներով կ'արտայայտեն իրենք զիրենք: Ունենանք մեր ժողովուրդի դարաւոր իմաստութիւնը, որպէսզի փորձառութեան այդ պահը ներգործէ կ'արեւայ ցոյց տալ մեզի մեր սեփական գոյութեան կողմը:

Պէտք չէ մտնալ թէ հայը հոգեկան անսպառ ոյժ է, անհատնործելի տառապանքներու գիծով անմահութեան տիրացած: Յանրաժողովեան տանող այդ ոգին մեր դարաւոր աւերածութիւններու վրայ ծաղկած ծաղիկն է, եւ ժամանակի թեմամութիւնները յաղթահարող ոյժը: Ունինք սէրը մեր ժողովուրդին, որ Աստուծով վերջ գերագոյն իրականութիւնն է մեզի համար: Ամէն մարդու տնտեսական չէ հայ ըլլալ, բայց մանաւանդ հայրէն հպարտանալ: Մենք զաւակներն ենք ժողովուրդի մը՝ որ հակառակ իր դարաւոր դժբախտութիւններուն, գիտէ եւ կրնայ տակաւին հաւատալ արդարութեան, որ տիրութիւնն է այս գիշեր վերսին ծնող Աստուծոյ:

Իմ եւ Սրբոց Յակոբեանց զինուորեալ Միաբանութեան սիրքը բեզի է որ կը բացուի նորէն, նուիրական այս գիշերով, ժողովուրդ Հայոց, եւ կեցած Սուրբ ծննդեան վեհաժողովին մէջ, բեզի կը փոխանցենք աւետիսը՝ զոր օր մը հրեշտակներն ու հովիւները տուին աշխարհին: Մայրացուր հոգիդ այս գիշերուան մեծ խորհուրդովը, նման քու աստուածաբանական պապերուդ, որոնք գիտէին զեղովի հանել գիշերները, բանալու դռները երկնին, իջեցնելու Աստուծորդին իրենց արեւուն մէջ:

Աղօթենք ի արեւ, որ բերդեղնէմի երկնին վրայ յայտնուած աստղին լոյսովը լուսաւորուին աշխարհի ղեկավարներուն միտքերը, տեսնելու համար խաղաղութեան եւ արդարութեան իրական համբան, որպէսզի կ'արեւի ըլլայ սէրն ու արդարութիւնը հաստատել մեր այս երկրի վրայ, Աստուծոյ փառքին եւ մարդոց բարիքին համար. Ամէն:..

19 Յունուար 1984

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

Քիչ 579:83

Անթիլիաս, 14 Դեկտեմբեր 1983

Ամենապատիւ
Տ, Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան
Պատրիարք Հայոց Ա, Երուսաղէմի
Երուսաղէմ

Սիրեցեալ Եղբայր Ի Քրիստոս,

Մեր կեանքի հորիզոնին վրայ անպակաս անգամ մը եւս կը բացուի Նոր Տարի մը եւ հեղ մը եւս երկնակամարին վրայ կը փայլի Բեթղեմէմեան աստղը, Մեր Տիրոջ եւ Փրկչին՝ Յիսուսի Քրիստոսի Մնունդը եւ Աստուածայայտութիւնը վերապրեցնելով մեր գիտակցութեան մէջ:

Այս երջանկալի առիթով, սրտի պարտք կը զգամք Ձեզի փոխանցելու Մեր եղբայրական ամենաջերմ զգացումները եւ սրտազգած մաղթանքները, ինչպէս Վանքի մանկացեալն Փրկչին, որ Ձեր Սիրելի Եղբայրութեան պարգեւէ հաջաւորդ կեանք եւ բեղմնալից գործունէութիւն՝ բերկրալի զահակալութեամբ:

Կ'աղօթենք առ Բարձրեայն Աստուած, որ աշխարհի ու մանաւանդ Միջին Արեւելի խռովեալ կացութեան մէջ Քրիստոսի ծննդեամբ մարդկութեան տուած խաղաղութեան աւետարանը կեանքի վերածուի, որպէսզի «լուսնային պատերազմներ» եւ հանութիւնը տիրէ բոլորի հոգիներուն մէջ: Կ'աղօթենք որ Տէրը խաղաղութեան եւ հանութեան իր բարիքները առատօրէն հեղու հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ Ի Մայր Հայաստան եւ Ի Սփիւռս աշխարհի, որպէսզի վերածննդեան շունչով կենսաւորուին հայ ժողովուրդի սպասումներն ու ծառայութիւնները, ըղձամբներն ու իրագործումները:

Կը մաղթենք, որ Երուսաղէմի Պատրիարքական Ս. Աթոռը, իր Սրբոց Յակոբեանց ուխտեալ Միաբանութեամբ, իր Ժառանգաւորաց Վարժարանով եւ իր բոլոր ծառայութիւններով ծաղկի եւ բարգաւաճի, ի վայելումն հայ հաւատացեալ ժողովրդեան:

Եղբայրական համբուրի կ'ողջունենք Ձեզ ըսելով «Քրիստոս ծնաւ եւ յայտնեցաւ, օրհնեալ է յայտնութիւնն Քրիստոսի»:

Եղբայրական սիրոյ ջերմ ողջունիւ

Աղօթակից

Կ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Բ.

Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ

Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան

Պատրիարք Հայոց -- Երուսաղէմ

Ս. Ծննդեան հրաշափառ տօնին առիթով, հոգեւոր ուրախութեան զգացումով է որ կ'ողջունենք Ձերդ Ամենապատուութիւնը, խոր գիտակցութեամբ մեծ այն դերին՝ զոր ունեցաւ Փրկչին մարդեղութիւնը մեր հոգիներու փրկութեան տեսակէտէն: Բանն Աստուած մարդկային մարմին կը զգենուր, մասնակից դարձնելու համար մարդը աստուածային փառքին ու երանութեան:

Իսկապէս մեծ է խորհուրդը Աստուածայայտնութեան (Ա. Տիմ. 1, 9. 16), որով քանդուեցաւ պատուարը ընդմէջ Արարչին եւ արարածին, ինչպէս պատգամեցին հրեշտակները մեծախորհուրդ այդ գիշերին. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն» (Ղկս. Բ. 14):

Թող մանկացաւ Տէրը, Քաղաղութեան Իշխանը եւ Յաւիտենականութեան Հայրը (Եսայի, Թ. 6), որ մեզ ըրաւ Իր զաւակները եւ ժառանգորդները յաւիտենական կեանքի եւ աստուածային խաղաղութիւնը պարգեւեց աշխարհին, շնորհէ խաղաղ կեանքի մը բարիքն ու օրհնութիւնը աշխարհի բոլոր ժողովուրդներուն, եւ թող յաջողութեամբ պսակէ խաղաղութեան ի խնդիր տարուած ճիգերը, առաջքը առնելու համար մարդկային կեանքին սպառնացող կործանաբեր պատերազմներուն:

Հաճեցէք ընդունիլ, Ձերդ Ամենապատուութիւն, մեր սրտագին շնորհաւորութիւնները Ս. Ծննդեան տօնին առիթով, եւ լաւագոյն բարեմաղթութիւնները, որ Աստուծոյ առատ ու փրկարար շնորհները Ձեզի առաջնորդ ու զօրավիգ ըլլան Ձեր մեծ առաքելութեան նամբուն վրայ յառաջիկայ տարուան ընթացքին:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

Պ Ի Մ Է Ն

Պատրիարք Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ

Ս. Ծնունդ. 1983/84 — Մոսկուա

29 Դեկտեմբեր 1983, Հինգշաբթի կէսօրին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Պատր. Փոխաւորդ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբրիէանի, քրիստոնեայ այլ յարանաւանութեանց ներկայացուցիչներուն հետ միասին, ներկայ եղաւ Նախագահական Ապարանքին մէջ Նոր Տարուան առթիւ ստորագրած աւանդական ընդունելութեան: Նախ բարի գալուստի խօսք ըրաւ Կրօնից եւ Ներքին Գործոց Նախարար ՏԶԹ. Եսէնք Պուրկ, որմէ ետք ի գիմաց քրիստոնեայ համայնքներուն աւելեւ մը կարգաց Յունաց Ամեն. Տ. Տիմոթէոս Ա. Պատրիարքը: Պատուասիրութեան աւարտին խօսեցաւ Խորայէի Նախագահ Վսեմ. Հայրմ Հէրցօկ, որ նախ իր ուրախութիւնը յայտնեց առաջին անգամ ըլլալով այսպիսի հանդիպում մը ունենալուն համար, եւ ապա իր գոհունակութիւնը յայտնեց պետութեան եւ քրիստոնեայ համայնքներուն միջեւ գոյ բարեւոյ յարաբերութեանց համար, մաղթելով որ անոնք աւելի սերտանան յառաջիկային, որպէսզի այս երկրին մէջ մեր առօրեայ կեանքը դառնայ աւելի խաղաղ ու արդիւնաւոր:

SECRETARIAT OF STATE

From the Vatican, 18 January 1984

His Beatitude Yeghishe Derderian,
Armenian Orthodox Patriarch of Jerusalem.

Your Beatitude,

The Holy Father thanks you warmly for the good wishes you sent him at Xmas. It is his heartfelt hope that the joy and peace which fill the hearts of all Christians at this season may enlighten and renew the hearts of all mankind. Only hearts thus renewed can help to bring about in the world the reign of peace that was proclaimed that night in Bethlehem.

May I take this opportunity to offer Your Beatitude my own good wishes for the New Year just beginning. With an assurance of my prayers for your intentions and those of the Christian people entrusted to your care, I remain

Your Beatitude's devoted brother in Christ

CARDINAL CASAROLI

Secretary of State

LAMBETH PALACE, LONDON, SE1 7JU

CHRISTMAS 1983

His Beatitude Yeghishe Derderian,
Armenian Patriarch of Jerusalem.

Your Beatitude,

Among Christians and with all men and women of goodwill there is at the present time an ardent desire for peace. This is especially true with the young — as I have seen on recent visits to Eastern and Western Europe. But the peace offered by the Christ Child at Christmas is of a more profound order than the fragile truce based on fear of retaliation which passes for peace in the negotiations of the world's Statesmen. Christians have the duty to proclaim a Gospel of Peace based upon reconciliation rather than national security. The Prophet Isaiah points to this in his Messianic vision of God's Kingdom:

«The wolf also shall dwell with the lamb, and the leopard shall lie down with the kid; and the calf and the young lion and the fatling together; and a little child shall lead them» (11:6).

Such a peace — based on trust not fear — is at the heart of the Gospel and gives the Christian Church something unique to say at a time when there is increasing international tension in many parts of our world.

The Church also witnesses to trust and reconciliation in a divided world by the very fact that Christians span all man-made frontiers. Our Christmas exchange of greetings and mutual assurances of prayer are a small example of this.

In this spirit of the Prince of Peace, I therefore send you and your Church my greetings, prayers, and good wishes, for the feast of Christ's birth and for the coming year.

i

Your Beatitude's Beloved Brother in Christ,

DR. ROBERT RUNCIE

Archbishop of Canterbury

Հ Ե Ռ Ա. Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Ամանորի և Ս. Ծննդեան տոներուն առիթով, Ամեն. Ս. Գաթրիարք Հօր կողմէ
Եկեղեցւոյ Սրբազան Գեահրուն յղուած են հետեւեալ շնորհաւորական հեռագիրները. —

Երուսաղէմ, 24 Դեկտեմբեր 1983

Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա.
Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
Ս. Էջմիածին

Նոր Տարւոյ և Ս. Ծննդեան տոներու բարեբաւտիկ առիթով, խոնարհաբար
կը ներկայացնենք Ձերդ Սուրբ Օծութեան մեր և Ս. Յակոբեանց Միաբնակեան
սրտագին շնորհաւորութիւնները, խնդրելով Բարձրելոյ Աստուծոյ հոգի շնորհէ Ձեզ
յաջողութիւններով լի երկար և առողջ կեանք, և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին՝ ան-
սասանութիւն և բարգաւաճում:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
Գաթրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 24 Դեկտեմբեր 1983

Նորին Սրբութիւն
Թովաննէս - Գողոս Բ. Գաղ
Վատիկան

Ս. Ծննդեան և Նոր Տարւոյ բարեբաւտիկ առիթներով, յարգանքով կը ներկա-
յացնենք Ձերդ Սրբութեան մեր սրտագին շնորհաւորութիւնները, մաղթելով Ձեզ
չարունակական առողջութիւն և Ձեր մեծ Եկեղեցիին՝ բարգաւաճում, Թող Ամենա-
կարողն Աստուած յաջողութեամբ պսակէ Ձեր բարի ջանքերն ու ծրագիրները:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
Գաթրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 24 Դեկտեմբեր 1983

Ն. Ամենապատուութիւն Պիմէն
Գաթրիարք Համայն Ռուսիոյ
Մոսկուա

Ս. Ծննդեան և Ամանորի առիթներով, կը ներկայացնենք Ձեզ մեր եղբայրական
և ջերմ շնորհաւորութիւնները, սրտագին մաղթանքներով Ձերդ Սրբութեան առող-
ջութեան և բարգաւաճ գործունէութեան համար:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
Գաթրիարք Հայ Երուսաղէմի

MESSAGE OF HIS HOLINESS POPE JOHN PAUL II

FOR THE CELEBRATION OF THE DAY OF PEACE

1 JANUARY 1984

"FROM A NEW HEART, PEACE IS BORN"

To the political leaders of the nations,
To those active in economic, social and cultural life,
To the young, who hope for a world of fraternity and solidarity,
To all of you, men and women, who desire peace!

I address myself to you at the dawn of the year 1984, which presents itself everywhere full of questions and anxiety, but at the same time rich in hope and prospects. My appeal on the occasion of the 17th World Day of Peace springs from the depths of my heart, and I know that I re-echo the desire of many men and women who yearn for fraternity in a divided world. The message that I send to you is both simple and demanding, for it concerns each of you personally. It invites each one to do his or her share in the establishment of peace in the world without passing this duty on to others. The theme that I propose today for your consideration and action is this: "From a new heart, peace is born".

1. *A paradoxical situation*

Today, one cannot help being struck by shadows and threats, but at the same time without forgetting the lights and hopes.

Truly, *peace is fragile*, and injustice abounds. Implacable wars are being waged in several countries; and they continue despite the accumulation of death, grief and ruin; and without any apparent progress towards a solution. Violence and financial terrorism do not spare other countries, and it is the innocent who too often pay the price, while passions increase and fear risks leading to all sorts of extremism. In many regions human rights are violated, freedom is mocked, people are imprisoned unjustly, summary executions are perpetrated for partisan reasons and, in this twentieth century which has seen a multiplication of Declarations and of courts of appeal, humanity is ill-informed, or if it is informed, it remains almost helpless to stop these abuses. Numerous countries are engaged in the painful struggle to overcome hunger, disease and under-development, while the rich countries reinforce their position and the arms race continues to absorb unjustifiably resources that could be better used. The build-up of conventional, chemical, bacteriological and, especially, nuclear weapons causes an oppressive threat to weigh upon the future of the nations, notably in Europe, and causes justifiable concern to their population. A new and grave uneasiness fills public opinion, and I understand it.

The contemporary world is, as it were, imprisoned in a web of tensions. The tension between what is commonly called East and West affects not only relations between the countries directly involved; it also affects and even aggravates many other difficult situations in other parts of the world. Faced with such a si-

tuation, we must take note of the formidable danger represented by this growing tension and large-scale polarization, especially when we consider the unprecedented means of massive and unheard-of destruction which are available. And yet, though fully aware of this danger, the protagonists experience great difficulty, not to say helplessness, in halting this process, in finding ways to reduce these tensions by means of concrete steps towards de-escalation, towards the reduction of the levels of armaments, towards agreements which would make it possible to devote more efforts to the priority aims of economic, social and cultural progress.

Although the tension between East and West, with its ideological background, monopolizes the attention and fuels the apprehension of a great number of countries, especially in the northern hemisphere, it should not overshadow another more fundamental tension *between North and South* which affects the very life of a great part of humanity. Here it is the question of the growing contrast between the countries that have had an opportunity to accelerate their development and increase their wealth, and the countries locked in a condition of underdevelopment. This is another gigantic source of opposition, bitterness, revolt or fear, especially as it is fed by many kinds of injustice.

It is in the face of these enormous problems that I propose the theme of a renewal of "heart". It may be thought that the proposal is too simple and the means disproportionate. And yet, if one reflects well on it, the analysis outlined here permits us to go to the very depths of the problem and is capable of calling into question the presuppositions that precisely constitute a threat to peace. Humanity's helplessness to resolve the existing tensions reveals that the obstacles, and likewise the hopes, come from something deeper than the systems themselves.

2. *War springs from the human spirit*

It is my deep conviction, it is the leitmotif of the Bible and of Christian thought, and is, I hope, the intuition of many men and women of good will, that war has its origins in the human heart. It is man who kills and not his sword, or in our day, his missiles.

The "heart" in the biblical sense is the innermost depth of the human person, in his or her relationship to good, to others, to God. It is not primarily a question of affectivity, but of conscience, of convictions, of the system of thought to which one is bound, as also the passions which influence one. In his heart, man is sensitive to the absolute values of good, to justice, brotherhood and peace.

The disorder of the heart is notably the disorder of the *conscience* when the latter calls good or bad what it intends to choose for the satisfaction of its material interests or its desire for power. Even the complex nature of the exercise of power does not exclude that there exists always the responsibility of the individual conscience in the preparation, beginning or extension of a conflict. The fact that responsibility is shared by a group does not alter this principle.

But this conscience is often solicited, not to say subjugated, by *socio-political and ideological systems* that are themselves the work of the human spirit. To the extent to which people allow themselves to be seduced by systems that present a global vision of humanity that is exclusive and almost Manichean, to the extent that they make the struggle against others, their elimination or enslavement the condition of progress, they shut themselves up within a war mentality which aggravates tensions and they reach the point of being almost incapable of dialogue. Sometimes their unconditional attachment to these systems becomes

a form of power-worship, the worship of strength and wealth, a form of slavery that takes away freedom from the leaders themselves.

Over and above ideological systems properly so-called, *the passions* that disturb the human heart and incline it to war are also of many kinds. People can allow themselves to be carried away by a sense of racial supremacy and by hatred of others for this reason, or by jealousy, envy of the land and resources of others, or in a general way, by the desire for power, by pride, by a desire to extend their control over other peoples whom they despise.

Certainly, passions are often born of the *real frustrations* of individuals and peoples when others have refused to guarantee their existence or when social conditions are slow to adopt democracy or the sharing of wealth. *Injustice* is already a great vice in the heart of the exploiter. But passions are sometimes fed deliberately. It is difficult for wars to start if the people on both sides do not have powerful feelings of mutual hostility, or if they are not convinced that the claims of their opponents threaten their vital interests. This explains the ideological *manipulations* resorted to by those with aggressive intentions. Once fighting has begun, hostility is bound to increase, for it is nourished by the sufferings and atrocities experienced by each side. Psychoses of hatred can then result.

In the final analysis, therefore, the fact of recourse to violence and to war comes from man's sin, from his blindness of spirit and the disorder of his heart, which invoke the motive of injustice in order to spread or harden tension or conflict.

Yes, war is born *from the sinful heart of man*, ever since the jealousy and violence that filled the heart of Cain when he met his brother Abel, according to the ancient biblical narrative. It is not a question really of an *even more profound rupture*, when people become incapable of agreeing on what is good and evil, on the values of life of which God is the source and guarantor? Does not this explain the drifting of man's "heart", when he fails to make peace with his fellowman on the basis of truth, with uprightness of spirit and goodness of heart?

The re-establishment of peace would itself be of short duration and quite illusory if there were not a true change of heart. History has taught us that, even in the case of countries that have been occupied or where rights have been suppressed, the "liberation" for which people had yearned for so long has proved a disappointment, in that the leaders and the citizens have held on to their narrowness of spirit, their intolerance and their hardness, without overcoming their antagonisms. In the Bible itself, the Prophets denounced these ephemeral liberations when there was no real change of heart, no real "conversion".

3. *From a new heart, peace is born*

If the present systems generated by the "heart" of man turn out to be incapable of ensuring peace, then it is the "heart" of man that must be renewed, in order to renew systems, institutions and methods. Christian faith has a word for this fundamental change of heart: it is "conversion". Speaking generally, it is a matter of rediscovering clearheadedness and impartiality with freedom of spirit, the sense of justice with respect for the rights of man, the sense of equity with global solidarity between the rich and the poor, mutual trust and fraternal love.

In the first place, individuals and nations must acquire a *true freedom of spirit* in order to become conscious of the sterile attitudes of the past, of the biased and partial character of philosophical and social systems which begin from debatable premises and which reduce man and history to a closed system of materialistic

forces, which rely on nothing but the force of arms and the power of the economy, which shut human beings into categories in opposition to each other, which present onesided solutions, which ignore the complex reality of the life of nations and hinder their being treated as free. So a re-examination is needed of these systems that manifestly lead to deadlock, that freeze dialogue and understanding, develop mistrust, increase threats and dangers, without resolving the real problems, without offering true security, without making people truly happy, peaceful and free. This transformation in depth of the spirit and the heart certainly calls for great courage, the courage of humility and clearmindedness. It must influence the collective mind, by first touching the conscience of the individual. Is this an impossible hope? The impotence and danger in which our contemporaries find themselves urge them not to put off this *return to the truth* which alone will make them free and capable of better systems. This is the first condition for creating the "new heart".

The other positive elements are well known. It is enough to mention them. Peace is authentic if it is the fruit of *justice*, *Opus iustitiae pax*, as the Prophet Isaiah said (cf. *Is.* 32:17): justice between social partners and between peoples. And a society is just and human if it respects the *fundamental rights of the human person*. Moreover, the spirit of war rises and grows strong where the inalienable rights of man are violated. Even if dictatorship and totalitarianism temporarily suppress the complaint of exploited and oppressed human beings, the just person clings to the conviction that nothing can justify this violation of the rights of man; he has the courage to intercede for others who suffer and he refuses to surrender in the face of injustice, to compromise with it; and likewise, however paradoxical it may appear, the person who deeply desires peace, rejects any kind of pacifism which is cowardice or the simple preservation of tranquility. In fact, those who are tempted to impose their domination will always encounter the resistance of intelligent and courageous men and women, prepared to defend freedom in order to promote justice.

Equality also demands a strengthening of the relationships of justice and *solidarity with poor countries*, and especially those experiencing poverty and famine. The phrase of Paul VI has become henceforth the conviction of many: "Development is the new name for peace". The rich countries then emerge from their collective egoism in order to think in new terms about exchanges and mutual aid, opening themselves to a worldwide horizon.

Still more, the new heart seeks to banish the fear and psychosis of war. It replaces the axiom which holds that peace results from the balance of arms, with the principle that true peace can be built up only in *mutual trust* (cf. *Pacem in Terris*, 113). Certainly, it remains alert and clearheaded in order to detect lies and manipulation, and in order to go forward with prudence. But it dares to undertake and ceaselessly resume dialogue, which was the subject of my message last year.

In a word, the new heart is the heart which allows itself to be inspired by *love*. Already Pius XI stated that there cannot "be true external peace between individuals and peoples where the spirit of peace does not possess minds and hearts . . . , minds, in order to recognize and respect the rights of justice; hearts, in order that justice be linked with charity and that charity may even prevail over justice, for if peace must be the work and fruit of justice . . . , it belongs rather to charity than to justice" (*Discourse of 24 December 1930*, AAS [1930], p. 535).

It is a question of renouncing violence, falsehood and hatred, of becoming — in intentions, feelings and whole conduct — a fraternal being, one who recognizes the dignity and the needs of the other person, and seeks to cooperate with him or her in order to create a world of peace.

4. *Appeal to political leaders and those who form public opinion*

As it is necessary to acquire a new heart, to promote a new mentality of peace, all men and women, whatever their place in society, truly can and must assume their share of responsibility in the construction of a true peace, in the circle where they leave, in the family, at school, in business, in the city. In their cares, conversations and actions, they must feel concerned for all their brothers and sisters who are part of the same human family, even if they live at the other end of the world.

But obviously responsibility has various degrees. The responsibility of *Heads of State, of political leaders*, is primary for the establishment and development of peaceful relations between the different parts of the nation and between peoples. They more than others must be convinced that war is in itself irrational and that the ethical principle of the peaceful settlement of conflicts is the only way worthy of man. Of course, one is obliged to take into consideration the massive presence of violence in human history. It is the sense of reality in the service of the fundamental concern for justice which forces one to maintain the principle of legitimate defence in this history. But the dreadful risks of the arms of massive destruction must lead to the working out of processes of cooperation and disarmament which will make war in practice unthinkable. Peace must be won. All the more so, the conscience of political leaders must forbid them to allow themselves to be carried away in dangerous adventures in which passion overrides justice. They must not sacrifice uselessly the lives of their fellow-citizens in such adventures, or provoke conflicts among others, or use the pretext of the precariousness of peace in one region in order to extend their authority into new territories. These leaders must weigh all this in their minds and consciences, and exclude political opportunism; they will render account for this to their peoples and to God.

But I say again that peace is the duty of everyone. The *International Organizations* also have a large role to play in order to make universal solutions prevail, above partisan points of view. And my appeal is directed especially to all those, who exercise through the media an influence on *public opinion*, all those who are engaged in the education of young people and adults: it is to them that is entrusted the formation of the spirit of peace. In society, can one not count especially on the young? In the face of the threatening future which they foresee, they certainly aspire more than others to peace, and many of them are prepared to devote their generosity and their energies to peace. Let them show inventiveness at its service, without abandoning clearheadedness, and so let them show the courage to weigh up all the aspects of long-term solutions! In short, everyone, all men and women, must contribute to peace, contributing their particular sensitivities and playing their particular roles. Thus *women*, who are intimately connected to the mystery of life, can do much to advance the spirit of peace, in their care to ensure the preservation of life and in their conviction that real love is the only power which can make the world liveable for everyone.

5. Appeal to Christians

Christians, disciples of Jesus, caught up in the tensions of our age, we must recall that there is no happiness except for the "peacemakers" (cf. Mt. 5:9).

The Catholic Church is celebrating the Holy Year of the Redemption: the whole Church is invited to allow herself to be taken over by the Saviour who said to the people, as he went to the extreme of love: "My peace I give you" (cf. Jn. 14:27). In her, all must share with their brothers and sisters the proclamation of salvation and the vigour of hope.

The Synod of Bishops on Reconciliation and Penance recently recalled the first words of Christ: "Repent and believe in the Gospel" (Mk. 1:15). The message of the Synod Fathers shows us on which road we must go forward in order to be true peacemakers: "The Word calls us to repent. 'Change your heart, it tells us, seek pardon, and be reconciled with the Father'. The plan of the Father for our society is that we live as one family in justice, truth, freedom and love". This family will only be united in deep peace if we hear the call to return to the Father, to be reconciled with God himself.

Answering this call, cooperating with God's plan is to allow the Lord to convert us. Let us not count on our power alone, nor only on our so often failing will. Let us allow our lives to be transformed, for "all this is from God, who through Christ reconciled us to himself and gave us the ministry of reconciliation" (2 Cor. 5:18).

Let us rediscover the power of prayer: to pray is to be reconciled with him whom we invoke, whom we meet, who makes us live. To experience prayer is to accept the grace which changes us; the Spirit, united to our spirit, commits us to conform our life with the Word of God. To pray is to enter into the action of God upon history: he, the sovereign actor of history, has wished to make people his collaborators.

Paul says to us about Christ: "For he is our peace, who has made us both one, and has broken down the dividing wall of hostility" (Eph. 2:14). We know what a great power of mercy transforms us in the *Sacrament of Reconciliation*. This gift overwhelms us. In that case, in all loyalty, we cannot remain resigned to the divisions and confrontations which set us against one another even though we share the same faith; we cannot accept, without reacting, the fact that conflicts are dragging on which are destroying the unity of humanity, which is called to become one single body. If we celebrate forgiveness, can we fight one another endlessly? Can we remain enemies while we invoke the same living God? If Christ's law of love is our law, shall we remain silent and inert while the wounded world looks to us to join the front ranks of those who are building peace?

Humble and conscious of our weakness, let us come to the *Eucharistic table*, where he who gives his life for the multitude of his brethren gives us a new heart, where he puts into us a new spirit (cf. Ezek. 36:26). In the depth of our poverty and disarray, through him let us give thanks, for he unites us by his presence and the gift of himself, he "who came and preached peace to you who were far off and peace to those who were near" (Eph. 2:17). And if it is given to us to welcome him, it is up to us to be his witnesses through our fraternal work in all the workshops of peace.

Conclusion

Peace has many different forms. There is peace between nations, peace in society, peace between citizens, peace between religious communities, peace within undertakings, neighbourhoods, villages and, especially, peace inside families. In addressing myself to Catholics, and also to other Christian brethren and to men and women of good will, I have deplored a certain number of obstacles to peace. They are grave, they present serious threats. But since they depend on the spirit, the will, the human "heart", with the help of God people can overcome them. They must refuse to give in to fatalism and discouragement. Positive signs are also piercing the darkness. Humanity is becoming aware of the indispensable solidarity which links peoples and nations, for the solution of the majority of the great problems: employment, the use of terrestrial and cosmic resources, the advancement of the less favoured nations, and security. The reduction of arms, controlled and worldwide, is considered by many a vital necessity. There are many calls to use every means in order to banish war from the horizon of humanity. There are also many new appeals for dialogue, cooperation and reconciliation, and numerous fresh initiatives. The Pope is anxious to encourage them. "Blessed are the peacemakers!" Let us always unite clearheadedness with generosity! Let peace be more genuine and let it take root in man's very heart! Let the cry of the afflicted who await peace be heard! Let every individual commit all the energy of a renewed and fraternal heart to the building of peace throughout the universe!

JOANNES PAULUS PP. II

From the Vatican, 8 December 1983.

Մեր և Հռովմէական եկեղեցւոյ Հովուապետերուն Նոր Տարւոյ արշալոյսին ըրած խաղաղութեան այս կոչերէն և մաղթանքներէն ետք, պատշաճ նկատեցինք այս էջերը փակել Հայոց եկեղեցւոյ առաւտեան ժամերգութեան մաս կազմող նոյնքան արտառուչ հեռեկալ աղօթքով. —

Խաղաղութիւն մեր և կեանք՝ որ ի Հօրէ առաքեցար, միաձին որդի Աստուծոյ, Տէր մեր և փրկիչ Յիսուս Գրիստոս, տո՛ւր մեզ զխաղաղութիւն քո, զոր շնորհեցեր սրբոց քոց առաքելոց՝ փյմամբ քո ի նոսա զկենդանացուցիչ և զամենագոր հոգիդ քո սուրբ: Որպէս զի և մեր խաղաղացեալք յամենայն աշխարհական սահեցմանց, լիցուք տաճար և բնակարան աստուծային շնորհացդ, և գոհանալով փառաւորեցուք զքեզ ընդ Հօր և սուրբ Հոգւոյդ, Գրիստոս Աստուած մեր, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ՓՈԽԱՆԻ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ՍԵՐՈՎԼԹԷ ԽՈՀԵՄԱԶԱՐԴ

Դարձեալ կսկիծը կը լեցնէ միւր սրտերը, ի դէմ մահուան սիրելիի մը, Աստուծոյ և աղբիւն պատուական պաշտօնէի մը, որ կ'իյնայ այսպէս յանկարծ, սուգի մէջ թաթխելով Հայ եկեղեցին, Երուսաղէմի Միաբանութիւնը՝ որուն շնորհալիւր անդամն ու եղբայրն էր, Ֆրանսահայ զաղութը՝ որուն երեսուն տարիներու հովիւն ու առաջնորդը եղաւ։ Զափ չունի նաև մեր վիշաքը, երբ զրպարոցական կենսակցութեամբ, հոգեորական կարգակցութեամբ և մանաւանդ աւելի քան կէս դարու սրտի և մտքի կցորդութեամբ միասին ապրած հոգիէ մը այսքան աղիտաւոր կերպով բաժնուած, փրթած կը զգամ ինքզինքու։ Գրիչը կը սահի մատներէս, այնքան խոր է այս դառնալէս մահը իր շանթահարիչ սաստկութեամբ, պիտի ուզէի ըսել խղիւղութիւն հաւասար անազորոյն կարծրութեամբ, եթէ չերկնչէի վրդովելու իր հոգին՝ որ այնքան թրծուն էր քրիստոնէական համակերպութեամբ։

Իր նկարագրի ամենէն ցայտուն արժանիքներէն մին պիտի մնայ իր խոհեմութիւնը։ Կեանքաբար թող խորթ չհնչէ խոհեմազարդ վերադիրը, որ հակակշիռը կազմեց իր եկեղեցականի նկարագրին և գործունէութեան։ Ճշմարիտ եկեղեցականն ու առաջնորդը այն ատեն արդար է իր անձին և գործին նկատմամբ, երբ կրնայ զգաստութեան սանձով չափաւոր ուղղութեան մէջ պահել իր հոգեկան և մտաւոր կարողութիւններն ու ձգտումները, ներքին և արտաքին բերուածքները, որոնք ֆառակար կրնան ըլլալ իրենց ապերստան և անուղղայ սաստկութեանը մէջ։ Մէկը որ իր յարաբերութիւններու ընթացքին չի կորսնցներ իրաւունքին կշիռը, թոյլ չի տար որ համակրանքի և հակակրանքի նկատումներ, այոխնքն անձնական զգացողութեան վիճակներ ազդեն իր դատումին վրայ։

Անպատուակ անկեղծութիւնը, որ երբեմն կարծես անտեսել կու տար պատշաճութեան կանոնները և վերաբերմունքի քիչ մը խիստ թուող արտայայտութիւնները, քաղցրութիւն պարունակող պտուղի կճեպին կարծրութիւնն էին իր վրայ, հետևանք՝ նախանձախնդիր հոգիի մը։ Ողջամիտ էր, բառին որակային իմաստով։ Ուղիւ, ոչ երկերես, սիրտն էր կեղծոնը իր մտածումներուն և սիրտը դիւրին չէր կրնար ստել։ Հակառակ այս իրողութեան, սատասմելու չափ երկար կշռել զիտէր պարագաները, զանոնք դիմագրաւելէ առաջ։

Մեր օրերուն, երբ ամէն ինչ քօղածածուկ, լարծուն և հեշտ ուղիներէ ընթանալու կը հակամիտի, երբ անկեղծութիւնը միաժամ չըսելու համար անմիտ կը նկատուի յաճախ, անձնական շահեր միայն հետապնդել ուզող այս աշխարհի որդիներէն։ Երբ վերջապէս զապաւարները այնքան դիւրաւ կը խաչուին և սրբութիւնները կը վաճառուին ամենուրեք, անկեղծութիւնը ոչ միայն յատկանշական՝ այլ և հազուադէպ իրականութիւնը կը դառնայ կեանքին, կազմելով թանկագին առաքինութիւնը քրիստոնեայ մարդուն։

Ոլբացեալ Սերովրէ Սրբազանը մին էր այդ անկեղծ և բարի հոգիներէն, ուր կեանքին ժանգը իր աւերը չէր գործած իր ներսը: Անկեղծ էր իր ներքին կեանքին մէջ, նաև ընկերային շրջանակէն ներս: Անկեղծ՝ մանաւանդ իր հանրային կեանքի ընթացքին: Բոլոր անոնք որոնք իր հետ ըլլալու և գործելու առիթը ունեցած են, զգացած են իր մէջ նկարագրի այդ գիծը, որ շեշտուած դիմագծի մը հանգամանքը կու տար իր արտայայտութիւններուն: Բոլոր անոնք որոնք էականն ու անհրաժեշտը երկրորդականէն տարբորշխու զգայարանքը ունէին, առանց չփոթելու սղին տառին և ձևը խորքին հետ, կը սիրէին զինքը, իր մէջ ընդունելով թերևս նուազ արուեստագործուած՝ բայց ուղիղ մարդը, անկեղծ եկեղեցականը:

Իր անկեղծութիւնը ստացիկ չէր, յանձնարարուած պարագի մը սիրոյն, արտայայտելով այսկերպ մեծագոյն կեղծիքը յանուն անկեղծութեան: Իր անկեղծութիւնը ընդակից էր և վարակիչ, խայթող բայց բուժիչ: Կը հաւատար թէ թունաւոր վէրքերը կապելով միայն չեն բուժուիր և թէ անհրաժեշտ է զանոնք խարել յաճախ շամփուրով, վասնզի ճշմարտութիւնը խօթամիտները կը վիրաւորէ միայն: Այս տեսակէտէն ան կը զատուէր մեր եկեղեցական այն գործիչներէն և քարոզիչներէն, որոնք հանրութեան զայթուսնեցուն և պարտազանցութեանց կը նային նուազ բժախնդրութեամբ: Այս վերապահումը, որ խոհեմութիւն կը յորջորջուի, որդիւնք է զգացումի և մտածումի երաշտութեան, բայց մանաւանդ հոգիի երկչոտութեան: Անկեղծութիւնը սուրն է քրիստոնեայի հոգիին: Ով որ անկեղծ և քաջ չէ, չի կրնար քրիստոնեայ նկատուիլ:

Կը հաւատար թէ Հայ Եկեղեցւոյ կապը իր ժողովուրդին հետ սրտառուչ իրականութիւն մըն է, որ իր պատմական, ցեղային և հոգեկան խորունկ պատճառները ունի և մեզ հայ պահելու կենսական ազդակներէն մին՝ իրերու այժմու դրութեան մէջ: Պէտք է յարգել և զօրացնել զայն, և նուիրուիլ մանաւանդ անոր վերակենցաղման և պայծառութեան: Մեր գերերջանիկ պապերուն համար դարեր պէտք եղան, արցունքի և արիւնի, սիրոյ և զոհողութեան դարեր, բռնելու և գտելու համար մեր էութեան մաքուր ոսկին, հայ ժողովուրդի բնութիւնը, խիղճը, Հայ Եկեղեցին, հայ կերպը Աստուծոյ մօտենալու: Առանց Հայ Եկեղեցւոյ չեմք զգայութեան՝ մենք հազիւ թէ Հայ ենք:

Տխուր է մտածել որ այսօր մեր գոյութեան միակ կռուանը, մեր միութեան գերագոյն կապը, մեր անցեալը, ներկան և ապագան իր ոսկի ծիրին մէջ առնող կարելիութիւնը, Հայ Եկեղեցին, վերածուած է բաժանման ազդակի, մեր հոգիները անգութ և յիմարաշարժ դանակով մը իրարմէ բաժնող: Ասիկա օրուան քաղաքականութեան սխալ կերպով ծառայելու ձգտումն է: Անշուշտ կարելի չէ մեկուսացած մնալ ժամանակի և միջավայրի ազդեցութիւններէն: Միւս կողմէն սակայն, ժամանակին տրուելիք տուրքը պէտք չէ այնքան շատ ըլլայ, շեղեցնելու չափ հոգևոր այս Տնտեսութիւնը իր գերէն:

Նրկար տարիներու, մշտադաւար ապրումներու գործակցութիւնը և անխաթար բարեկամութեան յիշատակները կը խուժեն այս պահուս մաքիւ մէջ, իրենց տխուր և քաղցր մրմունջներովը: Իրարու հետ մեր տարիները սկսած են Արարատեան որբանոցէն, մեր կեանքի գրեթէ սեմին՝ 1921ին, Նահր էլ-Օմարի

ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ Տ. ՍԵՐՈՎԸԼԻ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
Կաթ. Պատուիրակ Երուզայի Թեմին եւ Առաջնորդ Փարիզի
(1908 - 1984)

աւազներուն վրայ, որ չէկ խանձարուրը կղաւ մեր որբութեան և քաւարանը՝ իրենց բոյնէն հեռու ինչպէս հարկւրաւոր ձաղուկներուն: Աւազներէն առինք թոյլ աղուամազ և բեկ փետուր, մեր հայրենի գետի ափին՝ դնելու համար մեր անհայր մարմինը մութ անուշի, թուրքի եսթաղանէն մազապուրծ: Հոն, այդ ամայութեան մէջ ինկան անձայն մեր երազներն ու անշնորհ, սինչ մեր հոգիներուն մէջ կը գողային ձայներ, եկած բերնէն յաւէտ զոցուած մեր ծնունդներուն: Անցեալի հայելիին մէջէն մեր ոչքերուն կ'երևար աշխարհ մը, իր հորիզոնող լեռներով՝ հպած երկնքին, և դէմքեր անոյշ՝ փաթթուած մշուշի քօղին: Յետոյ մեր պատանութիւնը, համակ տենչ ու կրակ, բազմատերև ծառերու պէս լոյսին, ազազային լարուած: Հայրենիքէն հեռու, զուրկ՝ ծնողական սէրէն և հովանիէն, մեծցանք, առանց ունենալու ոստայնը մեր հարազատներու հոգիին: Որբանալ... բառը իր լայնքովն ու երկայնքովը դիւրին չէ ըմբռնել: Վիճակներ կան, որոնք կ'ըսուին առանց ընդգրկուելու: որբութիւնը մին է անանցմէ:

Յետոյ աշակերտ ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի, որ այն օրերուն, շնորհիւ ժամանակի նպաստաւոր պայմաններուն և Գուրեան և Գուշակեան Պատրիարքներու հաջքին ու կորովին, զեղեցիկ և արդիւնաւիթ շրջան մը պիտի բոլորէր, մեր ժողովուրդի ուշադրութեան և զուրգութեանքին առարկայ: Այդ բախտորոշ օրերուն, կանաչ, առօրէի և բոլորապինդ երիտասարդներ, առանց երկմտելու պիտի ճշդէինք մեր կեանքին յարացոյցը, անվարան ընդունելով մեր Եկեղեցիին ու ժողովուրդին ծառայելու հրաւերը: Ա. Ելին՝ մոռցած մեր պատկ մարդը և անոր կապուած հանգամանքները, կեցած մեր ժողովուրդի ծով կարիքներուն դիմաց՝ պիտի ընէինք մեր նուիրումի կարմիր ուխտը, գինուորազրման այն անխաբ զգացումով՝ որ ճշմարիտ հայու պարագ ընէ իր կատարէինք, լուսաւորելու, ոգևորելու և ապրեցնելու մութի, մորմոքի և կորուստեան մատնուած հաւաքականութիւն մը, որ տակաւ կը զգար թէ իր գոյութեան գառիթափին վրայ կը գտնուէր և լոյսին զաւու շարժումներ կը փորձէր:

Գուրեան Սրբազան Հայ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ստանձնած էր կատարելու համար Շատուրը վրէժխնդրութեան մը զորժը: Այդ նուիրական վրէժխնդրութիւնը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ լեցնել տեղը Արմաշի իր մտքի գաւազներուն, որոնք իբրև մեր օրերու Ղ. Կոնդին, ինկան մեր դասի արիւնոտ ճամբուն վրայ: Ըստ իրեն, Հայ Երուսաղէմը լաւագոյնս ծառայած կ'ըլլար մեր ժողովուրդին և Եկեղեցիին, եթէ կարենար կրթական բեղուն կեանք մը և բնագական որոշ բարձրութեամբ մակարդակ մը ստեղծել: Յիբաւի, Սիոնի բարձունքին վրայ կարելի չէր կանգնել աւելի աստուածահաճոյ գործ մը՝ քան ինչ որ հիմնարկեց Ս. Աթոռոյ կրթասէր և ուսումնապետ պետը: Յետոյ, հոգևոր կեանքի նուիրականութիւնը, զոր կու տար սրտերուն ոչ միայն տնօրինական Ս. Տեղեաց խորհուրդը, այլ նաև Վանքին բազմադարեան և ազգային սրբութեանց զգացումը, այս ամէնը կը պատրաստէին արդէն ինքնին արգաւանդ դաշտ մը եկեղեցական դաստիարակութեան գործին համար:

Գիտէինք թէ ժամանակէ մը ի վեր Ֆիզիքական ընդհանուր սկսարութիւն մը, սրտի և չլային դրութեան հետ կապուած, երբեմն պատկ իր ազնապներ կը

պատճառելին իրեն, սակայն չէինք ուզեր մտածել թէ այսքան շուտ պիտի բաժնուրէր մեզմէ: Իր մահով կարեւոր դէմք մը և արժէքաւոր ոյժ մը կը պակսի Հայ Եկեղեցւոյ կեանքէն, որ տակաւ կը պարպուի արդէն իր սպարադազեղ կադէնթներէն, տեղ տալու համար ճիշդ թեղօշներու: Համակ շնորհ ու բարութիւն էր իր բարքին, իր զգացումներուն, իր ընկերական յարաբերութիւններուն մէջ: Հեզ և խաղաղ էր բնաւորութեամբ, սակայն ընդգեցնող երևոյթներու առջև սուրբ սրտմտութեամբ պայքելու պատրաստ: Իբրև եկեղեցական, իր գործուհեութեան մէջ պարագաները կշռել գիտէր, նպատակը միջոցներուն չզոհելու ուղիմտութեամբ: Իր անձը զեպուն էր օծութեամբ և հանդարտ լոյս մը կը հոսէր կարծես իրմէ: Այդ լոյսը չէր շլացներ, այլ յարաճուն քաղցրութեամբ կը համակէր շուրջինները:

Հանգուցեալը սակայն իր սրտին մէջ ունէր պարտաւ մը, զոր ոչինչ կրնար լեցնել: Տխրանուշ մարդ մըն էր, եթէ կարելի է այդպէս ըսել, ոչ անշուշտ այն տխրութիւններէն, որոնք յաճախ արտաքին են և ազդակող, այլ սրտի տախկարպէն՝ զոր ոչինչ կրնայ լեցնել: Այդ տխրութիւնը կը բխէր գուցէ մանկութեան մը վճիռ երջանկութեան պակասէն կամ հոգեկան խառնուածքէ մը: Կեանքը իր առօրեայով տաք հրապոյր մը չունէր իրեն համար, հակառակ իր ասպարէզի մէջ ունեցած գոհունակութեան: Այդ պակասը կը լեցուէր յաճախ այն քաղցր հակումով, զոր ունէր միշտ ուրիշներու կարիքներու նկատմամբ:

Վերջին երկու ամիսներուն, իր օրնյի արկածէն յետոյ, սեռն հանդարտութեամբ մը կը նայէր կեանքին, խաղաղութեամբ մը՝ զոր կ'ողջունէ ռազմիկը իր գէնքը կռուադաշտի վերջին եզրին վրայ դրած ատեն: Կարծես կը զգար թէ հասած էր ժամը՝ ուր պիտի կրնար ինքն ալ ըսել ռաւաքեալին հետ. «Ժամա՛նակ դարձի իմոյ հասեալ է, զբարեւոք պատերազմի պատերազմեցայ, զընթացան կատարեցի, զհաւատան պահեցի»: Մաքուր ըմբռնումներով սերտուած գիտակցութեան մը լոյսին մէջ բոլորած էր իր ասպարէզին շրջանը, ուրարին ժապաւէնը իր ուսին ընդունած վայրկեանէն սկսեալ:

Մահուան անակնկալը և կեանքի կարճութիւնը տառապեցուցած է սեբուսդներ: Մահը նկատուած է մութ ուրուականը կեանքի խնձոյքին, ամպը՝ արեւոտ երկնքին վրայ, տխուր շեշտը ուրախութեան երգին: Ապրելու տենչը, մահէն սոսկումը ամենէն արդար բնագոյն է հոգիին: Ինչպէս ծաղիկը կը դառնայ արեւին՝ այնպէս ալ ամէն մարդ կ'ըզձայ կեանքին, բայց ասիկա հասարակ կեանքն է՝ որ կը ծնի օր մը՝ ուրիշ օր մը մեռնելու համար: Ճշմարիտ, զերտգանց կեանքը այն է, որուն մէջ Աստուծոյ, իր եկեղեցիին և ժողովուրդին ծառայելու կրակը կայ: Այդ ոգին էր որ աւելի քան կէս դար գոտեպնդեց զինքը և տարաւ հանգրուանէ հանգրուան իր ասպարէզին, մինչև որ օր մը, չարաշուք օրը, վար դրաւ յանկարծ անոր բեռը, ծառայելէ վերջ մարմն ու բարի նպատակներու արդիւնաստեղծման: Հետեաբար, կեանքի հասկացողութիւնը երկու երես ունի, կենդանական և աստուածային: Եթէ կենդանական հայեցակէտէն նայինք կեանքին, ան իր կարճութեան մէջն իսկ բաւարար է և նոյնիսկ ձանձրացուցիչ: Սակայն եթէ անոր նայինք աստուածային հայեցակէտէն՝ կարճ է ան, որովհետև յաւիտեանականութեան կը նայի:

Ըսուած է թէ իւրաքանչիւր մարդու մօհը երկու փոս կը բանայ այս աշխարհի վրայ, մէկը որ իր մարմնի մեծութիւնը ունի եւ կ'առնէ զայն իր մէջ եւ կը զոցուի, իսկ միւսը՝ որ իր ապրած միջավայրին եւ սիրահելու մէջ կը փութուի եւ կ'ըլլայ այնքան մեծ եւ խոր՝ որքան սիրելի եւ պիտանի եղած է իր կեանքը, եւ բաց կը մնայ երկար ժամանակ։ Սիրովը Սրբազանը իր մահով այդ լայն փոսն է որ կը բանայ մարդոց հոգիներուն մէջ, որունը երկար ատեն պիտի սզան իր կորուստը։

Մահը մեծագոյն արժեքափն է կեանքին, որ կու գայ յաճախ քօղազերծելու ոսկեթել պատմութեանը կամ մեղադրանքներու ցեցակեր մաշկեակը մարդերէն։ Իր դազաղին շուրջ խռնուող բազմութեան լացն ու տրամոխիւնը պեւճախօտ արտայայտութիւններ էին արտառուշ արժանիքի մը՝ որ այսպէս կը բաժնուէր մեզմէ։ Դիւրին չէ անշուշտ կազմել արժէքներու համեմատական կշիռը։ Որովհետեւ անոնք որ իր խիշախեն իրենց անձին ի հաշիւ, իրենց անձը կ'արժեն լոկ, անոնք որ կը հետամտին դիզելու նիւթական բարիքներ՝ անոնք աշխարհը կը շահին միայն։ Իսկ անոնք որ կը ձգտին իրենցմէ անդին, հանրային եւ արբազան իրազործումներու, մարդոց բերելու ափ մը բարիք, կտոր մը լոյս՝ անոնց կիզիչ պատուքը ամոքելու համար՝ մեծագոյններէն են մարդոց որդիներուն։

Ճակատագրուած մեծութիւններու առասպելին դժուար է հաւատալ, որովհետեւ ամէն բան այս կեանքին մէջ յարաբերական է։ Սակայն կարելի չէ չհաւատալ ճիշդին, աշխատանքին, ձգտումին, ինքզինքը արժեքորելու իտէալին, երբ հոգին եւ միտքը որդեգրուած ծրագրի մը համաձայն կը տանին կեանքի պայքարը։ Այդ տեսակէտով Սերովը Սրբազանը հերոս մը եղած է։ Անշուշտ հասկացողութեան խոշոր տարբերութիւն մը կայ արմէի եւ արմնի միացումին միջեւ։ Առաջինը վիճակ մըն է՝ զոր կրնայ ունենալ մէկը իր կամքէն յոյն իսկ անկախաբար, իսկ երկրորդը՝ առաւելութիւն մը, աւելի ճիշդ՝ առաքելութիւն մը, որուն կարելի է տիրանալ կամքով եւ գիտակցութեամբ միայն։ Ծնիլ արքայորդի՝ արժէք մըն է անշուշտ, բայց այդչափ միայն։ անոր բուն արժանիքը մարդ կ'ունենայ այն ատեն, երբ կրնայ վայելցնել զայն իր անձին վրայ, փոխելով արժէքը արժանիքի։ Կարենալ իր մարմնի կաւին մէջ նշմարել Հոգիէն հրահալուած աստուածային բուրայի ոսկին, արթնցնել իր բնութեան մէջ նիրհոց ազնուական բնազդներ, անկէ հանելու համար միջոցներ, զօրութիւններ, հնարաւորութիւններ, մէկ խօսքով՝ զործադրելու Աստուծոյ կամքը երկրի վրայ։

Կը հաւատամ, սիրելի Սրբազան, որ երբ կը զոցէիր նայուածքդ կեանքի աստուերներուն, զգացիր թէ հովէն քշուած խեղճ մը չես եղած, եւ կրնաս ճակատաբաց կենալ Յաւիտենականին առջեւ, որովհետեւ քու կեանքդ Անոր քեզի շնորհած քանքարներուն շահաւորումը եղաւ երկրի վրայ։

Եւ այժմ, մարմնովդ միայն հեռու մեզմէ, կեցած ժամանակին ետեւ, սրբուած ու պարզուած հոգիով կը նայիս մեզի։ Մենք չենք հաւատար թէ արժանիքը, սէրը, բարեկամութիւնը կրնան մեռնիլ, Դազաղը նաւ մըն է միայն, որ կը տանի նիւթական մարմինը լոկ։ Այդ խորունկ զգացումով՝ Սուրբ Հոգիի միջնորդութիւնը բոլորիս, քու մահովդ վերաւորուած։ Հանգիստ յղնատանջ ոսկորներուդ։

ՄՏԵՐՄԻԿ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ

ՍԻՐԵԼԻ ՍԵՐՈՎԲԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ՀԵՏ

(Իր մահուան ֆառասուցիքն առթիւ)

Հեռախոսին զանգը հնչեց այդ գիշեր անօրոհականին պէս: Խօսողը անսովոր հեծկուտանքով ու անկապ վանկերով այս քանի՜ մը բառերը փոփոաց ականջիս. «Մեր ... Առաջ ... նորդ ... Սըր ... բազա ... նը ... օրերը քեզի ...»: Կարծես լսխտի հարուած մը իջու գլխուս: Փանի մը վայրկեանէն, սնարիդ մօտն էի արդէն: Անկողնիդ մէջ պառկած էիր: Դէժքը քողարկուած էր կարծես սուրբի մը երկկողմութեամբ: Անշնչացած մարմինդ անգամ ախուր վեհութիւն մը կը պարապէր սենեակիդ տիրապետող մըթնալորտին: Շրթունքներդ ինքնաբերաբար ինկան տակաւին չառած հակաիդ վրայ: Ակնթարթի մը արագութեամբ կեանքիդ պատմութիւնը, շարժանկարի կամուսնի մը պէս, անցաւ աչքերուս առջեւ ...:

Անկնկալ մահդ, սիրելի Սրբազան, անդարձանի կորուստ մը եղաւ բոլորիս համար, և եթէ մեր որտեղն այսօր լեցուած են սուգովդ, անոր համար է, որ ամէնքս ալ կը զգանք անդոհական այն պարապը, զոր բացիր քու մահովդ մեր այրիացեալ հագիներուն մէջ:

* *

1908-ը եղաւ ծնունդդ աւետող երջանիկ տարին, վանայ լճին գեղամիծող ափերուն փռուած Միստան աւանին մէջ: 1915-ը եղաւ այն չարաշուք տարին, որ մեր ժողովուրդին զարհուրելի նշանը ահազանգեց ու պատկերասփռեց՝ ճաղատալակիր ձեռքերուն ազգերուն կամովին

խուլացած ականջներուն և կուրացած աչքերուն:

Հազիւ եօթնամեայ մանուկ, այդ ահաւոր օրերուն՝ դեռ անգիտակ դռն իրականութեան, նորածիլ ու դալար ճիւղի մը հանգոյն անջատուեցար ընտանեկան բունիդ և խառնուելով տարաբախտ հայրենակիցներուդ խուճապահար ամբոխին, քշուեցար տարազրութեան արիւնոտ ու ամայի ճամբաներուն վրայ, դէպի անծանօթ վայրեր:

Սակայն բախտը ժպտեցաւ քեզի ու քեզ նման իրենց դժբախտ հակառակորդ լքուած հայ մանուկներուն: Պատասպանուեցար ու կերակրուեցար որբանոցներու մէջ, որոնք իբրեւ բարեօրոհական հաստատութիւններ, նախախնամական անուրանալի դեր մը կատարեցին մեր հայածուած ժողովուրդին ձեացորդները մէկտեղելու և զանոնք վերապրեցնելու գործին մէջ: Ի վերջոյ, ապագայի դատը Շրուստղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ, ուր և որոշեցիր ընդգրկել Հայաստանեայց Եկեղեցիին ու հայ ժողովուրդին ծառայելու ամենէն նուիրական ու վսեմ առարկէզը:

1931 Սեպտեմբերին եղաւ մեր առաջին հանդիպումը: Այդ տարին կը խորհիմ թէ առարկէզիդ ապագայ ծրագիրներուն իրականացման անկիւնաքարն էր քեզի համար: Առաջնորդուած այն առեւնուան Ս. Յակոբի վարչական և կրթական կեանքը ղեկավարող իշխանաւորներէն, Եւրոպա զրկուեցար, հետեւելու աստուածաբանական և բնազանցական գիտութիւններու:

Այսօրէնք որ կենաց և անմահութեան պարզակտուն ընդունի իր հաւատարիմ ծառայի հողին և դասաւորէ զայն ի դասս երանիկեաց:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

Ե.

Ուրեմի, իրրեկ Լոնտոնի համալսարանին ուսանող, դէպի Անգլիա ճամբուղ վրայ՝ Գահրիբէն անցար։ Այդ օրերուն տասնհինգամեայ պատանի մըն էի։ Այսօրուան պէս կը յիշեմ, երբ տեսայ քեզի, առինքնուեցայ պարզապէս բարեմոյն դէմքիդ ու երիտասարդական աւելնով վարդաւուն աչքերուդ ի տես։ Ու ես ալ որոշեցի հետեիլ օրգեղբորս ուղիիդ, չէ՞ որ անձին օրինակը շատ աւելի հրապուհ ինչ եւ համոզիչ է քան գիրքերու թելադրած իմաստութիւնը։ Երկու տարի յետոյ, ուսմանդ աւարտին, նորէն Վանք վերադարձար ու զիս դատար ժառանգաւորացի գրասենյակներուն վրայ։ Ժպտեցար ինձի, կարծեմ ուրախ էիր վանական միջնորդարին մէջ տեսնելով զիս, ու ես՝ անհոսպ գոհունակութեամբ մը լռելեայն յայտնեցի քեզի իմ երախտագիտութիւնը։

Մասնագիտութիւնդ էր Հովնուսկոն Աստուածաբանութիւն։ Դաստիարակութիւններուդ ունկնդիրներէն մին պիտի ըլլայի Վանքի Ընծայարանին մէջ՝ 1936-1938 տարիներուն։

Հաւատարմի մշակերտը եւ Դուրեան Պատրիարքին, որ կոպած ու զարբնած էր կարծես միտքդ ու հոգիդ իր սալին վրայ, խորունկ համոզումով կը ջամբէիր մեզի այն ատեն ամբարած մտային պաշարդ ու հոգեկան սնունդդ, որոնք, «հ, ի՞նչ անխորտակելի նշանաբան՝ մա՛նաւանդ քեզի համար, հիմնուած էին Մեծ Վարդապետին մարգարտանման խօսքերուն վրայ»։ Հռովմի քաջ զանձն իւր դէն ի վերայ ոչխարացոյ։ ՎՄի մոռնաք, սիրելի աշակերտներ, որ մօտ ապագային դուք ալ ինձ նման պիտի կանչուիք Հովիւներ ըլլալու, առաջնորդելու համար աշխարհի չորս ծագերուն ցրուած մեր տառապեալ ծաղովուրդին քիզորհրէն կազմուած փոքրիկ հօտերը։ Հետեւաբար պետք է ըլլաք քաջ հովիւներ, անվեհեր առաջնորդներ՝ պաշտպանելու համար ձեր հօտը եւ փրկելու զայն՝ խորամանկօրէն գիշատել ուղող գայլերուն յարձակումներուն դէմ։ Այսպէս կը վերջանային զմեզ խանդավառող դաստիարակութիւններդ։

Վսեմ էր այդ կոչումը, նոյնիսկ դերմարդկային՝ անոր սիրոյն յանձն առ-

նւած զոհողութիւնները։ Ճառագումք եւ կոչեցեալք իւրացնելու այդ առաքինութիւնները՝ փորձութեան բովէն անցնել յետոյ։ Ճայջ ասկուք եւ ընտրեալք։

Փանի մը տարիներ վանքին մէջ կրթական եւ վարչական պաշտօններ վարելէ յետոյ, 1950ին, գիտակցօրէն կառուած կրօնական եւ ազգային սկզբունքներու, օրուան Տեղապետին արտօնութեամբ եւ Գէորգ Զ. Կաթողիկոսին լիազօրութեամբ, յանձն առիր շրջապատյանի կառավարել Ս. Երկրէն դուրս ի սփիւռս աշխարհի։ Առաքելի մը խոնարհութեամբ՝ քայջ հաւատաւոր վճռականութեամբ քարոզեցիր Քրիստոսի վարդապետութիւնը եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աննկուն հաւատքը Արեւմտեան կրիստոնէոսի վրայ տարածուած բոլոր հայ համայնքներուն։

✱ ✱

Մինչ այդ սակայն՝ ես . . . կ'երեւի թէ այն ատեն այդ ասկուա ընտրեալներուն մաս կազմելու արժանի չէի։ 1944ին՝ արդէն տարիէ մը ի վեր Ս. Յակոբեան Միաբանութեան մէջ ծայր տուած վէճերուն եւ պառակտումներուն անհաղորդ մնալու կամքիս անսովով՝ ուղեցի ժամանակ մը հեռանալ Վանքէն, որ պատճառ պիտի ըլլար յետոյ կամաւոր հեռացումիս կրօնաւորի կեանքէս։

Ես ալ քեզի պէս, սիրելի Սրբազան, լեցուցած էի սպիրոս Սամարուհիին նման Յովոր Նահապետի լրհորէն, ես ալ քեզի պէս տարի զայն ուսամբարձ Փարաւունքներու երկիրը՝ բաշխելու անոր պարունակած անմահական ջուրէն, բաժակ առ բաժակ, բոլոր անոնց՝ որոնք կ'ուզէին յաղեցնել իրենց հոգիներուն պատուքը։ Սակայն երկար չտեւեց իմ այդ առաքելութիւնը։ Փորձառութեան պակասն ու երիտասարդական ըմբոստ մտածումներս շղեցեցին քայլերս՝ վճռականութեամբ ընդգրկած ասպարէզիս նպատակէն, եւ քիչ ժամանակուան մէջ ինքզինքս դատար կրօնական կեանքիս համար հետզհետէ կառուցող դղեակին աւերակներուն դիմաց։ Եւ առանց չափելու զղլխանքիս անդունդին մթին խորութիւնը, հետս տարի ճկնապ

այդ ջանքերը որակելու համար դաշն կեդրոնական Ափրիկէի խոսքն անապատներու աւազներուն վրայ: Ուղեցի կամուր որդեկողմ մոռացութեան ենթարկել ինքզինքն, հեռու, շատ հեռու իմ ազգակիցներէս, ընտանեկան պարագաներէս և մանաւանդ իմ վանական եղբայրներէս: Տարիներ շարունակ խորխորակէ մթնութեան մէջ ի խնդիր այն ճշմարտութեան, զոր կորսնցնել էի ուղամ կամովին սեւաժորթներու աշխարհին մէջ: Սակայն, ի դուրս, Հեռակեան կը զգայի թէ լիսնա էր ինձ ընդդէմ խթանի աքսցելոյ: Չէ՞ որ մեր Մեծ Վարդապետին խօսքերը՝ «Ես եմ Փշմարտութիւն և կեանք» փորագրած էի վանքին մէջ սրտիս մարմարին վրայ, և ուղեցն ախմարօքն անդիտանալ թէ այդ արձանագրութիւնը անշնչելի էր ինձի համար: Առանձնութեան մէջ կը մտածէի առիթ մը ստեղծել ինձի՝ ապրելու համար Հիթանոսաց Առաքելոյն հրաշագործ տեսիլը, Ներսէս Էրեմիայի համբալ մը պէտք էր ինձի: Չէի գիտեր թէ Ափրիկէի աստիճաններէն անդին խորհողներ կաշին տակաւին իմ գոյութեան մասին: Այդ երբոր Սամարացիներէն առաջինը գուն եղար, Սրբազան Հայր, որովհետեւ, երբորդ անգամ ըլլալով, խոխորակմութիւնը դիտ նորէն դրաւ: Զէպի քեզ տաշնորդող ճամբուն վրայ:

1953 Ապրիլին էր երբ առաջին անգամ ըլլալով առիթը ստեղծեցայ Եւրոպայի ամենախառնաժամայրաքաղաքը այցելելու: Փարիզ, անոր առաջնական հրապարակ և հեշտարար գիշերներուն համարու երազներու աշխարհին մէջ միայն կրցած էի երեւակայիլ տարիներ շարունակ:

Հայ ըլլալու բնազդ և կրօնական դաստիարակութիւնն քայներս զնցին առանձն առաջ դէպի ժան կուսօնի Հայկական Եկեղեցին: Կիրակի օր մըն էր: Շաբաթն է որ կարօտն ունէի շնչելու այն խնկաւէտ մթնոլորտը, որ իմ էր եղած մտնութեանէս ի վեր: Անհունօրէն երջանիկ զգացի ինքզինքս երբ եկեղեցոյ գուրթին մէկ տնկիւնը կախուած՝ Ս. Էջմիածինը խորհրդանշող կանթեղէն վառեցի առաջին մոմս աւ արտասանեցի լուկիայն՝ աւելի քան տասը տարիներ

յետոյ, իմ առաջին Հայր մերձը, ազգիս պատկանող այդ արարվայրին մէջ:

Հազիւ քանի մը ամիսներ անցած էին այն երջանիկ օրէն, երբ Ֆրանսահայ դպրութեան, արժանաւոր ընտրութեամբ մը, Առաջնորդ նշանակեց քեզ իր եկեղեցոյ թափուր մնացած աթոռին վրայ:

Պատարագէն յետոյ երբ զիրար ողջազուրկեցինք, վստահ եմ, սիրելի Սրբազան, որ մեր հոգիները հրճուեցան այնպէս, ինչպէս հօր մը հոգին՝ վերադառնալով ըլլալուն իր կորուստը զաւակը և որդւոյն հոգին՝ երբ ան կը փարի զընտանքով և երախտագիտութեամբ իր հօրը կուրծքին:

Տասնեկու տարիներ ապրած էինք միասին վանական մթնոլորտին մէջ, հետեւաբար մեր միջև ստեղծուած էր եղբայրական սէր և վստահութիւն: Երկար ժամանակի պէտք չկար, մեր հին յիշատակները իրարու պատմելու ընթացքին, անգործաւորաւոր անգամ մը ևս, որ այդ զգացումները անապատ էին մնացած մեր սրտերուն մէջ:

Մեր մտերմիկ խօսակցութիւնը ընդգրպար տարաւ քեզի հետեւել հարցումը ընելու ինձի: «Զղջոցած ես, հեռացած ըլլալուն համար եկեղեցական ասպարէզէն: Հայաստանեայց Եկեղեցոյ տարուշանին մէջ Թորգոմ Պատրիարքի բողոքը տաքցուցած հոգիս չի կրնար տառիլ մեր ազգային աւանդութիւններուն նկատմամբ: Դիտակից էի որ սկզբունքներս, մտածումներս և զգացումներս դէպի Ազգաւ Եկեղեցին մնացած էին անայլայլ: Հետեւաբար ըսի քեզի. «Սիրելի Սրբազան, համոզուած ըլլալով որ սքեմը չէ որ կը շինէ վանականը, պիտի շարունակեմ նորէն ապրիլ աշնայէս՝ ինչպէս որ եմ այժմ, բայց կը խոտանամ քեզի՝ ծառայել մեր Եկեղեցին և մեր ազգին իմ կարողութեանս չափով, աշնայէս ժամանակ որ Տէրը կեանք կը շնորհէ ինձի այս երկրի վրայ»:

~

Սրբազան Հայր, աւելի քան երեսուն տարիներ Թեմական Առաջնորդի կեանքը

և Գործունէութիւնդ չէ որ պիտի պատմեմ հոս մասնաբաժաններէն: Այդ բոնը մերիշներ ըրած են արդէն: Բայց պիտի ուզէի քանի մը տողով անդրադառնալ ատոր՝ յայտնաբերելու համար անոնց՝ ուր չէ չէին ճանչցած քեզ, և եկեղեցականի և ուղիղ մարդու արժանիքներդ:

Ամէնքս ալ գիտենք թէ հաւատարմութեամբ և նուիրումով ծառայեցիր Փարիզ հայ համայնքին, ընդհանրապէս պատկերով հաւատարակչաւուծ խաղաղութիւն մը ազգային բոլոր հատուածակա նութիւններուն միջև: Արժանաւորապէս քաղցիր յաղթական այն լայն պողոտայէն, որ քեզ առաջնորդեց դէպի մեր Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան դադարին: Եւ 1955ին օծուեցաւ Եպիսկոպոս՝ Ամենայն Հայոց նորընտիր Կաթողիկոս Կարգէն Ա.՝ ձեռամբ որ, միեւնոյն ատեն, վերահաստատեց քեզ Գէորգ Զ. Հայրապետին կողմէ արդէն քեզի շնորհուած նուիրական պաշտօնիդ վրայ, որ էր Հայրապետական Պատուիրակի բլլալդ Արեւմտեան Եւրոպայի Հայոց: Իբրեւ Ս. Էլմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ, բազմաթիւ անգամներ կանչուեցաւ Վեհափառ Հայրապետին կողմէ, ստանձնելու համար ծանր պատասխանատուութիւններ, լուծել ջանալու կնճառ հարցեր, որոնք վերջին քսան տարիներու ընթացքին լրջօրէն ցնցել փորձեցին ամուր վէժի վրայ իմնուած Հայաստանեայց Եկեղեցին: Ըրիր այն՝ ինչ որ կըրնայիր ընել, Սրբազան: Ի վերջոյ, կատարեալ Գործ մը աստուծոյնի արարք մըն է, և մենք՝ երկրաւոր արարածներ, ստիպուած ենք յարաբերականութեան բաղդատականը ընել, մեր արարքները դատելու և արժէք մը տալու անոնց:

Տարի մը առաջ, Մայիսին, Ֆրանսական Կառավարութիւնը, գնահատել ուզեցով ճշտ արժանիքներդ իբրեւ Ֆրանսահայ յարաւնականութեան պետը, ի ներկայութեան հիւրաբար քաղաքս գտնուող Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, Պատուոյ Լէգէոնի շքանշանով դարդարեց կուրծքդ:

Մտար կարգին մէջ այն սրբազան և երախտաւոր եկեղեցականներուն, որոնք ի. դարու արշալոյսին արեւովը փայլեա-

ցան: Դուն ալ, անոնց նման, կառաւակամբողջական նուիրումիդ՝ դատապարտուեցաւ, ինչ որ բաժինն է բոլոր նուիրեալներուն, այս պարտաւորաշխարհի մէջ:

Կը յիշեմ, Սրբազան Հայր, երբ օր մը քեզի յայտնեցի մատնագութիւնս, ըսելով թէ՛ Վեյ վախճամ որ 2000ական թուականներուն ծնող Ֆրանսահայ սերունդը պիտի չխօսի այլեւ իր Մեծածախնէ լեզուն և հետզհետէ պիտի կորսնցնէ իր Հայ ժողովուրդին պատկանելու գիտակցութիւնը: Ամենախոր համոզումով պատասխանեցիր ինձի. «Ո՛ր, բարեկամ, հոս համայնքն է մեր ինքնա զուգարհին: Մեր պատմութիւնը, վարդապետեց պատերազմէն ի վեր, հրահանգած է մեզի, թէ՛ Հայ ժողովուրդը ուր որ ալ ապրի՝ չի կորսնցնէ իր ինքնութիւնը և նոյնիսկ իր լեզուն, այնքան ատեն որ կառւած կը մնայ ան Լուսաւորչի հաւատքով ջամբուած իր Սուրբ Եկեղեցիին»:

Այսպէս, սիրելի Սրբազան, քացիր ամբողջ սիրտդ ճշտ գաւազներուդ, ծառայեցիր անոնց մինչև կեսանքիդ վերջին օրը և ինկա՛ր պաշտօնիդ պատնէ: Ին վրայ այնպէս ինչպէս վայել էր քեզ նման գինուորեալի մը ի Գրիստոնէական հաւատ:

Սրբապետութիւնը կը ստեղծուէր քեզի, Ս. Յարութեան տօնին առթիւ, կեսանքի անմահութեան մասին քարոզելու, կամ սիրելիի մը դադարին առջև դամբանական մը խօսելու, խորհրդաւոր ներշնչումով մը սովոր էիր յայտարարել Եկեղեցւոյ բեմէն, թէ՛ Ամէն քաղաւած գերեզման դուռ մըն է լուսաւոր, որ կը տանի հանգուցեալի հոգին դէպի յաւիտենական կեանքը:

Փարիզի հայութիւնը, խուռներամ ներկայութեամբ, յայտնեց իր երախտադիտութիւնը քեզի՝ կատարելով փառաւոր յուզարկաւորութիւն մը և հետեւելով դադարիդ մինչև գերեզմանդ, ուր մարմինդ պիտի գտնէր իր յաւիտենական հանգիստը, հանգուցեալ Առաջնորդներու կողքին:

Յիշատակի տրգորաց օրհնութեամբ եղիցի»:

Փարիզ

ԱՐՄԵՆԱԿ ԳՈՒԹՈՒՄԻՎՃԵԱՆ

Ս Ե Ր Ո Վ Բ Է Ս Ե Ք Ք Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ե Ա Ն Ի

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Ն

Առանց «մնաք բարով» ինչպէ՞ս մեկնիլ դուն կրցար,
Ա՛խ, այնպէս եմ վշագոհ ... Զէ՞ որ ինծի խոսացար
Թէ պիտ' գայիր դուն նորէն ... բընաւ չէի ըստասեր,
Որ զիս այսպէս խաբէիր, հուսկ մեկնէիր անհարբեր:

Վշացուցիր զիս թէպէ՛ս՝ երբաւ բարով դուն սակայն,
Պարմանութեանս, մանկութեանս եւ ծերութեանս բարեկամ.
Ասողիկին, Հայրիկին, Հայկազունին բարեւ տար,
Երազին մէջ գէթ, ըսէ, չէի՞ն կրնար այցի գալ:

Ըսէ, թէ շատ չըմընաց որ միանամք մենք նորէն,
Հազար-հազար ձեւերով, մեր մշտական տարբերէն՝
Մայր Բընութիւնը պիտի զանգէ մեզ նոր ձեւերու,
Ի՞նչ զիտես թէ պիտի մենք չըզգանք բուրմունքն իրարու:

Ըսէ՛, թէ զերթ վարդ, շուշան պիտ' հովիտներ զարդարենք,
Ծառերուն մէջ ցայգն ամբողջ հսկում պիտի կատարենք,
Զըլլա՞յ խորհին թէ եկանք-անցանք աշտպէս անիմաստ,
Բնութեան Ոգին չի բըւիր ունայնամիտ, սընտապաշտ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

8/2/84 — Խրուսապետ

“ՏԵՍՈՒՋ ՀԱԹՐՍՈՒՐԲԸ”

Այսպէս կը ճանչնայինք զինքը, եւրիտասարդ, միջնահասակ ու բարեձեւ տղի վեղարաւորը, որ ստանձնած էր Տեսչութիւնը Ս. Թարգմանչաց վարժարանին, ճիշդ այն տարին, ուր մենք Մանկապարտէզի չէին ու հաճելի (թէն ոչ այսօրուան համեմատութեամբ) մթնոլորտէն կ'անցնէինք նախակրթարան, ուր զկարգն ու կանոնն էին տիրական, ինչպէս կ'ըսէին, իրենց այլամերժ ու անզինջ հեղինակութեամբ:

«Տեսուչ Հայրսուրբը», առանց միտք իսկ պահելու անուշը այդ կրօնաւորին, որուն պտլտօնի կոչուելը փարատած էր անորոշ՝ այլ բռնացող երկրւոյ մը մեր սրտերէն, պատճառաւ՝ իր նախորդին մօտին շրջան ընող զրոյցներէն, թէ ան խիստ նախանձախնդիր էր ու աներկակայէրէն բժախդիր՝ ուսումնարանէն ներս, իր ձեռք առած պատժական միջոցներով թունդ հանելով սրտերը հետ ու պարտագանց աշակերտներէն անգին նսեւ իրենց վէտ պարտակոնութեան մէջ դռնը թերացում մը, դեղեւում մը ցուցաբերող դատաստաններուն: (Ետքը պիտի հասկնայինք թէ այդ զրոյցները չափազանցուած տեւի ճիշդը՝ չարափոխուած էին անտեղիօրէն: Թէ ան կը կրէր ազգին ու Եկեղեցիին սիրովը յորդուն ազնիւ սիրտ մը, որուն գերագոյն ապացոյցը պիտի տար կարճատեւ իր Պատրիարքութեան դժնդակ տարիներուն:)

Գանուեցան թէն ծնողքներ, որոնց ուղեղին խորը ուրուագրուեցաւ Յետին կ'երթայ, յոռեգոյնը կու գայ՝ թրքական հանրածանօթ առածը:

Վարժարանին (նոր ու ներկայ իր կառոյցին մէջ) առաջին Տեսուչը, այնքոր ու դալկահար, բազմած էր արդէն Ս. Յակոբոս Տեառնեղբոր փառապանծ դահին վրայ: Անոր յաջորդը, խստասիրտի համբաւով պսակուածը, բռնած էր Աթոռին առաջնորդող ճամբան, ստանձնելով այս Ուխտին մէջ երկրորդ բարձրագոյն դիրքն ու պատօնը: Ու կը մտածէինք, միամիտ

գահունակութեամբ մը, թէ նոր «Տեսուչ Հայրսուրբ»ն ալ բռնած եղաւ այն ճամբան, զոր իր նախորդները հասցուցած էր պատկառազիշ այդ բարձունքին:

Ինչպէս ամէն ուսուցիչ, բնական է որ «Տեսուչ Հայրսուրբ»ն ալ չախորժեր ծոյլ ու ապկիտր աշակերտներէ: Մեր դասարանը շատ կը հաշուէր անոնցմէ: Ապացոյցներ՝ նախ որ իրմէ իսկ եկած էր ճշմանաւոր ծոյցերու դատարանն յորջորջումը մերինին, և յետոյ՝ ոչ մէկ ասեւ մեր դասարանին վիճակուեցաւ հիւրընկալի — գէթ ամսուան մը համար — «Այսպատարիութեան վառանքը»:

Հոկտեմբեր ասար սակայն, «Տեսուչ Հայրսուրբ»ն մասնաւոր սէր ու բացառիկ հետաքրքրութիւն ցուցաբերեց մեր դասարանին նկատմամբ: Զոյգ են ասոր ալ ապացոյցները: Նախ որ մեզի նուիրեց — ոչինչ էր նուիրած միւս կարգերուն — կոմիտաս վարդապետի իւղաներկ մեծագիւր նկարը, որ մեզի հետ քայլ պահեց (կամ նետեց) մինչև վեցերորդ (բարձրագոյն) կարգը ու ունկէ ետք աներեւութացաւ, և յետոյ միւր ընթացաւարտութեան տարին լոյս ընծայեց «Յուշագրք» մը, ուր տեղ գտած է մեզի՝ շրջանաւարտներուն ձեռնած գողտրիկ քերթուած մը: Իր կեանքին մէջ առաջին և վերջին անգամն էր որ «Տեսուչ Հայրսուրբ»ը դարպասած էր մուսաներուն: (Անկէ յետոյ, քանի մը թարգմանածոյ կտորներ միայն ունինք իրմէ, հասցէ ունի «Սխանդին»)

Դառնութեամբ տարադէպ այս համակրանքին (քառը թիկն կը հնչէ հոս): Սակայն չէ՞ որ մեծ մարդերուն հետ է որ մեծ գաղտնիքներ կը դերեզմանուին:

1945էն ետք, երբ իրմէ ստորագրուած նախակրթարանի մեր վկայագրերը (վարժարանը զուրկ էր տակաւին Երկրորդական բաժնէ) հպարտօրէն գրպանած՝ վառ ու վարդազոյն երաղներով արքշառ դուրս

(*) Իր օրով էր որ հաստատուեցաւ վաղմեւներու գրութիւնը (և իրմով ալ վերջ գտաւ) Երեք էին անոնք, Աւստաւսիրտեան, Վարդ և Բարեկ և Վարդուբեան, որ կը աւուէին պատկան հիւրէն մէջ գերազանց նկատուած դասարանին, ամէն ամսամուտին: Մերը վերջինը միայն կրցաւ իր մօտը ունենալ և ամիս մը պահել:

կու գայինք մտքի այդ դպրատունէն, ճշմարտէն Հայրսուրբը մեզի համար կը դառնար Հայր Սեբովէն:

Աւելի կրթական այդ յարկէն մեր անջատուելիան տրամաւորեալ մեզմեկուն՝ քան հայրկրթական մեր մտապաշարը ճշմարտեմբան դիտումով էր որ տնկէ յետոյ անդամագրուեցանք Վարժարանի Շրջանաւարտից Միութեան: Պէտք է, որդար ըլլալու գնով, ըսել հոս թէ մեզ այդ յարկին մտքնիսող ոյժերէն մէկն ալ Հայր Սեբովէնի առինքնող անձնաւորութիւնն էր: Հոն ալ իր ներկայութիւնը վայելեցինք քանի մը տարիներ:

Շատ չանցած. Ս. Երկրի քաղաքաքական հորիզոնին վրայ որչափով ամպերը հոծացան ու կարկուտը տեղաց: Կրակի ու կապարի անձրեւ, կարուեցաւ վանքը իր եկամուտի աղբիւրներէն ու թշուառութիւնը նստառ անոր կամարներու շուքին: 1950 թ. մէջ, Հայր Սեբովէնի իրրեւ Ս. Աթոռոյ Նուիրակ պիտի զրկուէր «Արեւմտեան կողմն աշխարհի», որուն հիւսիսային թէ հարաւային բաժինները չըլլելով 21 ամիսներ, իր տառքելութիւնը պատկեց յաջող աղբիւրաւորութեամբ:

Վերադարձին՝ երկրի շինաց երեսուղէմ, կրթիկա գտնուած միջոցին, վախճանած էր արդէն Եւրոպայի Հայոց կաթող. Պատեւիրակ եւ Փարիզի Առաջնորդ Արաւազդ Արքեպոս. Սիւրմէհանը եւ Հայր Սեբովէնը կը կանչուէր յաջորդելու իրեն:

Երբեք չեմ մոռնար հրաժեշտի թէյնասեղանը, իր մեկնումին առիթով օտքը՝ Եւրոպայէն էինք բոլորեալ, յաջողած էր քայքայ մանուսնդ ինք, որուն ներսիքին կը ճակատէին Սրբաւայրերուն սիրովը ակադճուս աւանդապալմ վանականը եւ իր կոչումի անսուս ձայնին հաւատարիմ աղբիւր ու Եկեղեցիին նստիւնդ պաշտօնական ու սպասուորքը Երեսունէն աւելի տարիները չեն յաջողած ստուերիլ իմ մտքէն յայդ առիթով ըրած հետեւեալ իր արտայայտութիւնը. «Կըզգամ որ բոլորդ ալ յաջողած էք այս պահուս բայց թոյլ տուէք ըսելու որ աւելիով յաջողած եմ նաեւ ես, քանի որ, ի վերջոյ, ես եմ բաժնետոյլը: Բաժնետույնները ախտը ինչ մը սենց իրենց մէջ, նոյնիսկ երբ կը

գիմեն լաւէն դէպի լաւագոյնը: Մինչև այսօր, կ'ապրէի հոգեով ամբողջ: Ասկէ ետք, կիսուած պիտի ըլլամ հոգեով, քանի որ դժուար է երեսուղէմը, մանաւանդ Նոր Երեսուղէմը դուրս հանել անկէ: Չեմ յիշեր աւելի յազդի ողբերթ:

Անկէ ետք, Սրբաւանը (1955 թ. ձմեռադրուած էր Եպիսկոպոս) յամախ եկաւ Ս. Աթոռ. Անգամ մը, Մատենադարանի որահին մէջ երբ կը դասախօսէր, արտայայտեցաւ այսպէս. «Սիրտս ձեզի հետ է միշտ, ամէն անգամ որ Փարիզի Առաջնորդարանի դրամսենեակին մէջ ինքզինքս գտնեմ առանձին, Հայ Երեսուղէմն է որ կը պատկերանայ հոգիիս աշխարհուն: Եւ իրաւ ալ, Շրջանաւարտիցն ներս թէ Եկեղեցւոյ բեմին վրայ, Հայ-Երեսուղէմը իր գանձերով ու փառքերով, առանցքը կազմած էր իր խօսքին:

Երկու տարիներ, Ս. Գրական գիտելիքներ տաւնդեց մեզի: Հաճելի էին իր դասադասները, ուր կը տիրէր քաղցր այն մթնոլորտը, որ ծնունդն է ծնողը-դասակ՝ քան ուսուցիչ-աշակերտ յարաբերութեան: Միւս հիացում սենը Եւրոպայի մարգարէի մատին, ու անոր տառքելութեան կոչուելու դրուագէն ապաւորիչ դասեր կը հանէր մեզի: Շուտով եւ կրնաք մեծ առաքելութեան կոչուել, կը կրկնէր յամախ, հերիք է որ մեր օրերը անկարան ըլլան Աստուծոյ սիրոյն: Եղեկիս թագաւորին մատին ալ կը խօսէր ու անոր կեանքին վրայ բարդուած 15 տարիներուն: Սրբաւանը 1969 թ. սրտի տագնապ մը անցուցած էր ի Փարիզ, որ սպասուցած էր իր կեանքին: Ու տարուեցայ մտածելու, թէ արդեօք ինք ալ, նման Եղեկիոյ, կեանք խնդրեց Ամենակալէն, որ նոյն թիւով տարիներ շնորհեց իրեն:

Սրբաւանը չունէր գրելու մասնաւոր ձիրք ու շնորհ: Բայց սենը գիտակից ու պարտաճանաչ կրօնաւորի վայել ոգի ու կեցուածք, ու նախանձախնդրութիւն՝ մեր Եկեղեցւոյ եւ ազգային արժեքներու հանդէպ: Եւ ա՛յդ է որ կը սպասուէր, ամէն բանէ առաջ եւ աւելի, սփիւռքի հայ հոգեւորականէն:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ ՀԱՆԴ. Տ. ՍԵՐՈՎԼԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

7 Փետրուար, Երեքշաբթի երեկոյան, արտի յանկարծահաւ տաղանայի մը հետեւանքով, իր յաւիտեանս հաւոյրատը մտաւ Արեւմտեան Եւրոպայի Կաթողիկոսական Պատուիրակ եւ Յրանապատշաճ քաղաքական Ստաշնորդ Գիրշ. Տ. Լեյնովիէ Սրբեպա. Մանուկեանը, որ նուիրեալ անդամներէն էր Ս. Յակոբեանց Ուխտին:

Հանգուցեալ Սրբազանը, աւագանի անունով Արփիար, ծնած է Մփստան (Վան) 1906 ին: Տարագրութեան տարին որբանալով՝ հոգաբարձու քախտակիցներու հետ կը քշուի Միջագետքի անապատները: Նահր էլ-Օմարի եւ Արարատեան որբանոցներէն անցնելէ ետք, 1924 ին կը մտնէ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանը, ուր կ'ուսանի վեց տարիներ, 1926 ին՝ Դուրեան Պատրիարքէն Սարկաւազ ձեռնադրուելէ ետք աշակերտելով Ընծայարանի բաժնին: 22 Յունիս 1930 ին, ութ ընկերներու հետ, քահանայական կարգն ու օծումը կ'ընդունի Տեղապահ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանէ:

Տարի մը ետք, վարդապետական գաւազանը ստացած, իր օժակիցներէն Տ. Շաւարշ Վրդ. Դուրյումեանի (պապ Նպա. եւ Առաջնորդ Դամասկոսի, վախճ. 1970 ին) հետ կը ղրկուի Լոնտոն, ուր երկու տարի կը հետեւի Քրիսթ Գօլէնի աստուածաբանական դասընթացներուն: Վանք դարձին, 1933-39, կը կանչուի Ս. Գրոց դասաւանդութեան զոյգ վարժարաններէն ներս, ինչպէս նաեւ կ'ընտրուի անդամ Տնօրէն Ժողովոյ եւ կը նշանակուի փոխ-Խմբագիր «Միոն» Պաշտօնաթերթի, ուր կը ստորագրէ կրօնական յօդուածներ, ինքնագիր թէ թարգմանածոյ:

Բայց պաշտօնը, որուն մէջ պիտի յարատեւէր եւ որուն կապուած պիտի մնայ իր անունը Տեսչութիւնն էր Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին, զոր ստանձնէ 1939 ին, Կիրեղ Վրդ. Խորալէւանի (հետագային Պատրիարք) Լուսարարական ընտրուելէն ետքը: Իսկ 1945 ին, Նիդըլ Վրդ. Տէրտէրեանի (այժմու Պատրիարք) Լուսարարական ընտրուելէն քիչ ետք, իրեն կը վստահուէր նաեւ Տեսչութիւնը Ժառնգ. Վարժարանին եւ Ընծայարանին: Իր օրով զշալիօրէն բարեկարգուեցաւ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանը, որուն աշակերտութեան թիւը հասաւ մինչեւ 752: Եւ մտածել որ Վարժարանը այդ ատեն չունէր տակաւին երկրորդական բաժին ...:

1952 ին, Լամերիկայի իր Նուիրակութենէն դարձին, Գէորգ Զ. Կաթողիկոսի կողմէ կը նշանակուի Եւրոպայի Թեմին Կաթ. Պատուիրակ եւ Առաջնորդ Փարիզի, ուր կ'անցնէ կեանքի իր վերջին 32 տարիները, ըլլալով ամենէն երկարօրէն իր պաշտօնին մէջ յարատեւող Առաջնորդ մեր օրերուն: 1965 ին Եպիսկոպոս օծուեցաւ Նորընտիր Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսէն: 1962 ին ստացաւ Արքութեան տիտղոս: Հանգուցեալը ընտրուած էր նաեւ Մայր Աթոռոյ Կերպարն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ: Վերջին տարին. Սրբազանի կեանքին մէջ պատահեցան յատկանշական դէպքեր: Մայիսին, Յրանապատշաճ Կատալառութենէն պարգեւատրուեցաւ «Լէժիօն Տ'Օնէօր» շքանշանով: Աշնան՝ Երուսաղէմի մէջ ենթարկուեցաւ աչքի վիրաւորական գործողութեան: Իսկ Փարիզ դարձին քիչ ետք՝ ինքնաշարժի թնժեւ արկած մը անցուց:

Սրբազանը իր մահէն քանի մը ժամեր առաջ, ազգայինի մը յուղարկաւորութեան նախագահելէ ետք, հեռաձայն բացած էր Վանք, յայտնիւով իր մտադրութիւնը Մարտին մեր մէջ ըլլալու: Բախտը այլ կերպ տնօրինած էր սակայն ...:

Սրբազանին վերջին օծումն ու յուղարկաւորութիւնը կատարուեցան 16 Փետր., Շաբաթ առաւօտուն, Փարիզի Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ Եկեղեցոյ մէջ, ի ներկայութեան օտար պետական թէ կրօնական ականաւոր դէմքերու: Հոն էր նաեւ Սմն. Ս. Պատրիարքը (Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ.ի հետ), որ խօսեցաւ յուզիչ դամբանական մը: Իկոյ օր փակ մնաց Ս. Թարգմանչաց Վարժարանը: (Ժառանգաւորացէն ներս Շաբաթ օրեր դասաւանդութիւն չի կատարուիր):

Սրբազանը բարի անուն մը կը ձգէ իր ետին: Հանդիստ իր սրբանեալ հոգիին:

ՆՈՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ(*)

«Ահա ես առաջի քո դուռն բացեալ,
զոր ոչ ոք կարէ փակել»
(ՅՈՍԲ. Գ. 8):

Սիրելի հաւատացեալ ժողովուրդ,

Մարդկային կեանքը որոշ կայաններ ունի։ Սմանորը այդ կայաններէն մին է։ Կեանքի իւրաքանչիւր կայան ճամբորդութեան ընթացքին հանգրուան մըն է հանգստանալու, կազդուրուելու, մէկ կողմէն անցեալի փորձառութիւններէն խրատ սուելու և միւս կողմէն մեր առջև յառաջիկային կարուելիք նոր ճամբաներուն համար մեզ պատրաստելու։ Որքան ալ մեր ապրելուն համար կտրուոր է նիւթական անուագը, նոյնքան և աւելի պէտք մըն է բարոյական խանդավառութիւնը, եռանդը, յոյսը, խէտուելը։

Մարդկային կեանքի գոնարութիւններն ու տառապանքները քաջութեամբ կրելու համար, թարմ ներշնչումներու և նոր տեսիլներու պէտքը ունիք միշտ։ «Առանց տեսիլի ազգ մը կը խոտորի», կ'ըսէ հին իմաստասններէն մէկը։ Վստահ եղէք որ սա մի բնական պահանջ է մարդկային կեանքի մէջ — նորագուէլ ամէն օր, վերածնիլ մերթ ընդ մերթ և կազդուրուելի շարունակ։

Ամանորը մեզի նոր ներշնչումներ տալու և մեզ բարձր տեսականներով օժտելու առիթներ կ'ընծայէ, ինչպէս նաև պատահութիւններու նոր գուններ կը բանայ մեր առջև։ Դուռն է քո կարելի կ'ընէ մեր մուտքը չէնք մը ներս։ Առանց անոր՝ չենք կրնար սենեակէ մը ուրիշ սենեակ անցնիլ, կեանքի աղեղութիւններէն ու տափափութիւններէն աւելի վեր միջավայրի մը բարձրանալ։

Ամանորի սեմին՝ կեանքի անցաւորութեան զաւարկարը կ'արմատանայ մեր մտքերուն մէջ, ժամանակի անսահման

տեղութեան մէջ, մեր կեանքը աննշան կէտ մըն է։ Չ'արժիք ապրիլ միւր անուանական հակումներուն և անձնական կիրքերուն միայն յազուրդ տալու սահմանում կեանք մը։ Յիմարութիւն է խորհիլ թէ կեանքը մեզի տրուած է միմիայն ուսուցու, խմելու և սին վայելքներով յազափանալու համար։ Ոչ նուազ անհեթեթ է խորհիլ թէ կեանքի միակ նպատակն է խաղաղ ապրուստով մը բաւականանալ։

Կեանքի բարիքներու ապահովումին ձգտիլ բնական է անշուշտ և բանաւոր։ Բայց չէ գերիվերջ նպատակը անոր։

Վեհանձնութիւն, նուիրում, զոհողութիւն, ծառայութիւն՝ մարդկային հոգիին այն բարձր յատկութիւններն են, որոնց աստիճանական զարգացումով կը շափուի մարդու մը ինկական արժանիքը։

Սիրելի հաւատացեալներ, մարդկային իրական և յարառեղ նպատակութիւնը սէ նիւթ է և ոչ ալ մարմին, այլ հոգեկան արժէքները, որոնք կը ստացուին ճի վերահաս։

Նոր Տարին մեր առօրեայ կեանքի գծողակ պայքարին մէջ մեզի համար մարտարարութիւն մըն է մաքառումներու, նոր պարտականութիւններու և նոր զոհողութիւններու։

Ամանորը մեր առջև կը բանայ նորաւոր ոսկեայ պատահութիւններ, ուղղելու անցեալի մը օխալները և թերութիւնները, և միանգամ ընդմիշտ վերջ տալու մեր գունդիկ միտումներուն, այլամերժօրէն նուիրուելով լուսազոյն տպրելակերպի մը, որուն իրազեմման համար ստեղծուած է մարդ։

Մտադինս կը շնորհաւորեմ բոլորիդ Նոր Տարին և զայիք Ս. Ծնունդը, մաղթելով ամէնուր նորանոր յաջողութիւններ ձեր առօրեայ գործերուն մէջ։ Թող խաղաղութեան նորամանուկ իշխանը խաղաղութիւն պարգէն այս աշխոյժի ու խառնաշփոթ աշխարհին, շնորհք, օգն և երկնային ու տեական խաղաղութիւն բաւորիդ։ Ամէն։

ՌՈՒԻԼԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

14 Յունուար 1984

(*) Քարոզ՝ խօսուած Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի քսէնէ, Նոր Տարուան առաւօտն։

ՓՐԿԶԻՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

«Ձի ծնաւ ձեզ այսօր Փրկիչ, որ է
Օծնայ Տէր, ի քաղաքի Դաւթի»
(ՂԿՍ. Բ. 11)

Պատմական մեծ եղելութիւններն ու շարժումները և անոնց մղիչ ուժը հանդիսացող, անոնց ծրարներ և ուղղութիւն տուող մեծ գէմքերը անցամաքելի աղբիւր դարձած են ներշնչումի ու անհաշուելի նիւթ մատակարարած մեծ խորհողներու և հեղինակներու: Անոնց մասին շատ քան գրուած ու խօսուած է դարերու տարածքին և սակայն անոնք, անսպառ հոնքերու նման, կարծես դեռ միշտ նորութիւն մը ունին, պատգամ մը ունին մեզի հաղորդելիքը:

Մեծ մարդաց — մաքի և հոգիի տիրաններուն — գործերն ու խօսքերը անմահ են, ըսուած է իրաւամբ, այսինքն՝ չեց հիմնադր: Առաւել ևս ճշմարիտ է այս հաստատումը Աստուածորդւոյն պարագային:

Պատմական եղելութիւններուն մեծագոյնն է անվարան Մնունդը մեր Տիրոջ, ուրիշ խօսքով՝ Աստուածայայտնութիւնը, ինչպէս կը կոչէ զայն մեր Եկեղեցւոյ Տօնացոյցը: Անկէ ոչիքը առաւ մեր աւերթիւր: Ու մեծագոյնը՝ աշխարհի վրայ մարմնով չբլուղ մարդերուն եղած է նոյն ինքն Քրիստոս՝ կատարեալ մարդ-Աստուածը: Անով հաստատուեցաւ ճշմարիտ ու ամենէն կատարեալ կրօնը:

Ահա թէ ինչու չենք վարանիր, Ս. Մննդեան ասոյն առթիւ, Թուղթին յանձնելու մեր մաքի դրան յամենցող քանի մը հպանցիկ խօսեր, առանց իլիճէ ըլլալու կամ ծածուած ու աժան խօսք ծախելու վախին:

Սրբ, Մննդեան խոր ու խորհրդաւոր գիշերին, հրեշտակներ պարզ ու հաւատաւոր հովիւներու կ'աւետարին Մնունդը Քրիստոսի, Փրկիչ մակդիրով է որ կ'որակեն զԱյն. «Ձի ծնաւ ձեզ այսօր Փրկիչ, որ է Օծնայ Տէր, ի քաղաքի Դաւթի» (ՂԿ. Բ. 11): Ու ինքնաբերաբար կը ծագի հարցումը. — Խնչն էր որ պիտի փրկէր Ան և ինչպէ՞ս: Պիտի ըլլա՞ր արդեօք սովորաբար ըմբռնուած, քաղաքա-

կան իմաստով փրկիչ մը միայն, որոնցմէ շատ էին տեսեր սահող զարերը, և պիտի փրկէ՞ր Հրեայ ժողովուրդը Հոռոմէացիներու անարգ ու դաժան լուծէն: Պիտի վերահաստատէր արդեօք կործանած գահը իօրայէլի, Դաւիթով կաթողուած Սիոնի բարձունքին: Պիտի ըլլա՞ր արդեօք ընկերային բարեկարգիչ մը, ու հարուստներուն և հզօրներու ձեռքէն պիտի ազատագրէր լեզէոնները ստրուկներուն և գերիներուն:

Սակայն Քրիստոս փրկիչը պիտի ըլլար մարդոց հոգիներուն ու հիմնադիրը երկնի քաղաւորութեան:

Ու ճիշդ այստեղէն է որ կը բացուի խրատաւը ընդմէջ Քրիստոնէութեան և Մովսիսականութեան: Յիսուսի առաքելութեան համամարդկային նկարագիրն է ահա որ զգայթակղութեան քարոզ եղած է հոգեւոր արժէքներու նկատմամբ իր չափանիշերը խախտած Աստուծոյ երբեմնի ճշմարիտ ժողովուրդին: Խնչ կ'արժէ, ի վերջոյ, քաղաքական բարեկարգութիւնը, երբ ածգունած ու փառած է հոգին:

Այդ ժողովուրդը մինչև այսօր ալ ոչինչ է փոխած Մեսիայի (ազատարար) նկատմամբ ունեցած թիր ու դարաւոր ըմբռնումէն: Փրկիչ մը գալուստը դեռ իր կարեւոր ու կեդրոնական տեղը պահած է իրենց հաւատալիքներուն մէջ, Մենք ալ կը սպասենք մեր Փրկիչին (երկրորդ) գալուստին: Բայց ըմբռնումի ինչպէս նկարագրող բարեկարգութիւններ իրարմէ:

Սակայն Փրկիչի գալուստը ոչ մէկ օգուտ կամ նշանակութիւն պիտի ունենայ մեզի համար, եթէ չկարենանք մանուկի մը անեղծ ու անկեղծ հոգիով ընդունիլ մանկացեալ Աստուածորդին մեր սրտերուն մէջ, առանց նշան փնտռող հրեաներու և իմաստութիւն որոնող հեթանոսներու մեծամտութեան: Եթէ մանաւանդ չզգանք մեղքին ճնշումն ու ապականութիւնը մեր սրտերուն ու ունկէ աղատագրուելու, ձերբազատուելու կարիքը չառնանա՞ր մեր ներսիդին: Այն ատեն է միայն որ պիտի կարենանք մեր հոգիներու աղատարարն ու փրկիչը ողջունել Բեթղեհէմի անշուք մօտերին մէջ ծնող հրաշք-մանկան մէջ:

ԳԵՈՐԳ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶՅԱՆ

ՆՈՒԱՐՍԱԿԻ ԴԱՇԻՆՔԸ

(1500 տվեակիկ տոխթով)

Այս տարի կը լրանայ 1500ամեակը Եռաբաթակի դաշնագրին, կ'արժէ պահ մը կանգ առնել այս հանգրուանին և յետագարձ ակնարկով մը վեր առնել, աւելի ճիշդ՝ իր բուն իմաստին մէջ բռնել և արժեքներ, դերն ու տարողութիւնը այդ դաշինքին, Ե. դարու ու տարողութիւնը այդ ու անկերպարան պատմութեան վրայ բացուած իրրե խառաբին անպայմանօրէն յաջորդող երկնազեղ արշալոյս մը:

Գերագոյն արժէքներու և արեամբ շահուած իրաւունքներու պահպանութեան համար պայքարները, զանազ իրադարձող ժողովուրդներուն անընկճելի կամքին յայտարար, միշտ ալ պսակուած են յաջողութեամբ և յաղթանակով: Երբեմն տակայն թափուած ջանքերուն պողպատեութեամբ կը յապաղի սերունդներու երկայնջամբ: Բացառութիւն չէին կրնար կազմել իւր ժողովուրդը և վարչապետն զայն մարտը: 33 տարիներ ետք, մենք տիրացած էինք արդէն մեր նպատակին — ճոզեւոր ազատութիւն: Աւելիին չենք ցանկացած: Բաւ էր այդքանը, առեւտր պայմաններու մէջ, հողին մարմինը գերադաս համարող ժողովուրդի մը համար:

Հաւատարակ տեղիք և բաւ թէ վարդաւանք թէ և նիւթապէս պարտուեցան, սակայն բարոյապէս յաղթեցին: Նիւթին և հագին, բիրտ ոյժին և բարոյական արժէքներուն դարերու խորքին եկող և յաւիտեաններուն դիմող դատան ու անտեղիտալի պայքարը: Բայց պէտք է խոստովանիլ թէ հարկ եղած չափով չէ շնչաւում տարժէքն ու կարեւորութիւնը եռաբաթակի դաշնագրին, որուն կ'ակնարկէ «բարոյական յաղթանակ» բացատրութիւնը:

Մեծն Աղեքսանդրի ասպատակութիւնները խորխուռ ու կարճատե փառք մը հազդի ճարեցին իր կայսրութեան, Նափօլէօնի արշաւանքները բարիք մը չբերին Ֆրանսայի, Հիթլէրի աշխարհակալական ախորժակներուն իբր հետեանք կիսուեցաւ Գերմանիան: Ա' չհաշուենք անհաշուելի մարդկային զոհերը և սե-

րունդներու ճիգն ու արիւնը խնդ քաղաքակրթութեան մը անփառունակ կործանումը, որուն փառապանքը պիտի թրջուէին թշուառ ու կիսաքաղց որսուկներու արցունքներով: Բաւոր այդ ճիգնեռուն հետեւը վրիպեցան իրենց թիրախէն, մինչ վարդանի կապարճը, Ղևոնդ Երէցի օրհնութիւնը վրան, ճեղքեց օրորմ մահուան ու խառաբին, անվրէպ հասնելու համար կեանքին ու յաղթանակին:

Տարբեր չէ այսօր ալ քաղաքական դիմագիծը մեր աշխարհին ու անոր տարածքին սփռուած մեր ժողովուրդին: Այսօր ալ չեն պակսիր աշխարհակալ ախորժակներ օնուցանող տիրակալներ, իրենց օտար և խառաբին գործութեան կոթնած, որունք նիւթական հիմունքներու վրայ լոկ խառախուած քաղաքակրթութիւն մը կը նկատեն բաւարար՝ վարդագոյն արշալոյս մը բանալու մարդկութեան առջև: Պատմութեան դասը չտորված ու սորվելիք ալ չունեցող մարդեր, մեծամիտ որքան խթանող: Բայց քրիստոնեան յուստահալ չի գիտեր, աւելի ճիշդ՝ իրաւունք չունի յուսահատելու: Ամէն Աւարայր ունի իր Նուարթակը, ճիշդ ինչպէս ամէն Գողգոթա ունի Յարութեան շունչը բուրդ իր գերեզմանը, ինչ փոյթ թէ երկուքին միջև լեցուած ժամանակը ըլլայ լայն ու դժնդակ: Հողին նետուած սիրմերը անձրեւին ու ժամանակին կարիքը ունին, իրենց բարիքը մատուցելու մեր վայելքին: Այդ էր պտուղը, զոր քաղեցինք տղգովին, երբ Պարսից Պերսի արքան 484ին մեղի շնորհեց այն՝ ինչ որ զլացած էր Յաղկերիտ Բ.՝ 451ին: Այն է յաճախ ընթացքը պատմութեան:

Եթէ մենք, հոկառակ մեղի վիճակուած կարծիք Աւարայրներուն, կրցանք զոյատեւել և հաւնիլ այս օրերուն, պատճառը այն է որ մեր օրտին քաղաքին մէկ խորշին մէջ միշտ պահեցինք յոյսը արդարութեան ինչպէս անմահութեան: Այդ յոյսը չէ խառած մեզ անցեալին: Չի խառեր նաև ապագային, եթէ մեղի չպակսի իմաստութիւնը անոր ընկերացնելու ողջմեղութիւնն ու քաղաքական պարկեշտութիւնը:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

352. ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԸՆԿԿՐՄԱՄԲ, ԷԼԵՎՄԱՍԻՆ ԵՒ ՍՐՍԿՄԱՄԲ. — Ըստ այն բաժանումներուն զորս վերը յիշեցինք, ջուրը հեռաւոր նիւթ է, որ կիրարկուածով կ'ըլլայ մերձաւոր նիւթ: Անկէ է որ կը յուզուի խնդիր մը, թէ երեսային վրայ որչափ ջուր պէտք է լեցնել որպէսզի Խորհուրդին հոսթիւնը կատարեալ ըլլայ: Ստորագ է թէ հնաւանդ սովորութիւնը երկուսն մկրտութիւնը կը կայանայ ոչ մէջ լուսանկար կամ թէ ջուրին երեսային վրայ լեցուցելուն, այլ անձին սովորականութեամբ ջուրին մէջ ընկղմուելուն մէջ զոր ընկղմումը կը կոչենք, ե որուն կ'անկարգի է Պողոս ըսելով. «Թաղեցուք ըստ նմին մկրտութեամբն» (Հռոմ. 2. 4): Այսպէս ալ է ցարդ բոլոր արեւելեան եկեղեցիներուն մէջ, որուն հետ նաեւ մեր Ուղղափառ եկեղեցիին: Բայց Լատինք վերջին դարերուն մէջ ընկղմումը սովորութիւնը թողելով, ընդունեցին հեղուծով լուսացման սովորութիւնը, այն ալ ոչ սովորով մարմնին, այլ միայն գլուխին վրայ, այսինքն երեսային գլուխը կոնքին վրայ մերկացնելով, վրան կը լեցնեն ջուրը եւ այսպէս կ'աւարտեն Խորհուրդը: Այդ սովորութիւնը Լատիններէն անցաւ Բողոքականներուն, սակայն անոնցմէ սմանք նկատելով արեւելեան ծէսերը եւ զինելով նախնեաց սովորութիւնները, հին ձևին դարձան եւ ոկսան ընկղմումով մկրտութիւնը: Լուսացման կամ մկրտութեան երբորդ եղանակ մըն ալ կայ, աւելի համառօտ, որ կը կատարուի ջուրը սրկելով ամբողջ համախումբ բաղնիքի մը վրայ, բաւական է որ իւրաքանչիւր անձի վրայ լաթիլ մը իյնայ: Հռովմէացիներ իրենք ալ կը խոստովանին թէ մինչեւ Թովմա Ագուսինացիին († 1274) ժամանակը, կոր ընկղման սովորութիւնը եւ թէ անկէ վերջը տակաւ առ տակաւ տարածուեցաւ հեղմամբ մկրտութիւնը: Այս մասին բաւական կերպով

կը պահէ Յունական եկեղեցին նախնական սովորոյթը ոչ միայն անխառն պահելով զայն մեզի պէս, այլ նաեւ վարդապետելով թէ մկրտութեան էութեանը համար էական է ուն, այնպէս որ, ըստ իրեն, հեղմամբ մկրտուածները պէտք է վերստին աւագան մացնել: Եւ որովհետեւ ընդհանրապէս եկեղեցւոյ աւագանները փոքր կողմ մը ունին, մասնակ երեսաներու համար պատրաստուած ըլլալով, երբ հարկ ըլլայ չափահաս երեսաներ մկրտել, խոշոր անոթներ կը գործածեն աւագանին տեղ, այսինքն ինչպէս կ'ընենք ցարդ տուրքներ, եւ Յունաստանի մէջ ժողովրդական կոչմամբ եկեղեցիին մկրտութիւնը կը կոչուի տակաւ մանել:

353. ՄԵՐ ԿԻՐԻՔ ԱՅԻ ՄԱՍԻՆ. — Յոյն եւ Լատին եկեղեցիներուն միջեւ եղած այս վէճին մասին մեր կարծիքը աւելի վերջինին նպաստաւոր է: Թէ է մեր ծիսարանը կը պահանջէ երեսային ջուրին մէջ ընկղմումը եւ համամիտ ենք արեւելեան ձևին, բայց մեր եկեղեցին երբեք մաքնն չէ անցուցած անկունք համարել Լատինները եւ վերստին մկրտել Լատինադաւանութենէ մեզի դարձողները, որ է ըսել թէ վաւերական կը համարի հեղմամբ եղած մկրտութիւնը: Տաթևացին իսկ կը գրէ. «Լատինաւն պարտ է լինել ի բոլոր մարմին, իսկ եթէ հարկաւոր ժամանակ հանդիպի, զպատուական մասունքն միայն եւ կամ զերեսս միայն բաւական է լուսնալ» (Հատոր Թ, Պրակ իԹ): Իսկ հեղուծէն սրկում ճամբան դիւրին է, զի սրկումը սովորական չէ, այլ սոսկ համառօտումը հեղման ձևին, ցանցառ պարագայից մէջ: Այժմ մեր սովորութիւնն է մկրտել Բողոքականներէն եկածները, բայց այս կ'ընենք ոչ թէ նիւթին թերութեանը համար, այսինքն ընկղմամբ չըլլալուն, այլ պաշտօնէին թերութեանը, այսինքն մկրտողը ձեռնադրեալ քահանայ չըլլալուն համար, ու մանաւանդ ձևին համար, որ չէ կատարուած յանուն Ամենասուրբ Երրորդութեան, իսկ այս պայմաններուն դէմ չ'իջողանալ Բողոքականներուն, զոր օրինակ Անգլիականներուն մկրտութիւնը հասարակ Բողոքականներու մկրտութեան պէս չենք համարիր:

354. ԼԱՏԻՆԱՆՔ ՓԼՍԱՄԱՐՈՒԹԻՒՆԸ Ի ՆՊԼՈՍԻ ԻՐԱՆՆԵՑ ԶՅԻՆՆԵՐ. — Փոստալը, զորս Լատինները յառաջ կը բերեն ընդդէմ Յունաց ի հաստատութիւն իրենց հեղմամբ մկրտութեան, հետեւողներն են. — ա) Նախկին Եկեղեցիին մէջ անպակաս էին առթիւները, որոնց մէջ ըստ հարկին հեղմամբ կը կատարուէր մկրտութիւնը, ինչպէս մկրտութիւնը երկարատեւ է մահաւորէն հիւսնողներուն, զորս կարելի չէր զուար բերել մահիճէն և աւազան մացնել: Բ) Մկրտութիւնը հեթանոսներուն՝ բռնաւորութեամբ, տարբեր և թաքստոցներու մէջ կատարուած, ըստ դիպաց գտնուած քիչ ջուրով: Գ) Զ. դարէն սկսած հեղմամբ մկրտութիւնները, որոնք ինչ ինչ յիշատակարաններու, մանաւանդ Հռոմայ Մեծն Գրիգոր հայրապետին գրքերուն մէջ կ'աւանդուին: Կ) Հիներէն մնացած զանազան նկարներ և պատկերներ, որոնց մէջ կը տեսնուին լոկ հեղուժով կատարուած մկրտութիւններ: Ե) Զանազան արեւելեան հեղինակներու վկայութիւններ, որոնք բաւական կը համարեն հեղուժը, երբ բաւական ջուր չգտնուի երեխան ընկղմելու համար:

Բայց այս բոլոր փաստերը եթէ կրնան վաւեր համարել տալ հետեւը պարագայից անհրաժեշտ հարկին մէջ, չեն կրնար ասկայն հեռաւոր ծէսերուն մէջ մուծուած նորութիւնները, որովհետեւ եկեղեցական սովորութիւնները չեն չափուր բնութեամբ կ'արագաներէ: Ուստի և մեզի ծիծաղելի կը թուին պատճառները, զորս յառաջ կը բերեն պաշտպանելու համար Եկեղեցւոյ հնաւանդ ծէսին խափանումը: Կ'ըսեն թէ Դիոսակարէ Նորածն մահաւորները ջուրին մէջ մացնելը, թէ կրնայ վախճուել որ մահուկները ընկղմուին աւազանին մէջ կամ աւազանին ջուրը արտաղնել: Բայց բոլոր այս երկիւղած մտածումները ոչ մէկ արժէք ունին, որովհետեւ ահա դարերէ ի վեր Արեւելեան Եկեղեցիները կը շարունակեն աչտ ազատութիւնները և այդ կարծեցիկ վտանգներէն ոչ մէկը կը պատահի: Կ'անկարկեն նաև պարեկապետութեան պարագայից, չափահաս կանանց մկրտութեան առթիւ, ինչպէս և հիւսիսային երկիրներու սատ-

տիկ ցուրտ ջուրին: Բայց ասոնք ոչ նախընթաց պատճառներէն աւելի արժէք չունին: Նախ որ չափահաս կիներու մկրտութիւնը հազուադէպ է շատ, և բացառութիւնները չեն որ օրէնքը պիտի չի նեն, իսկ ջուր մը ջուրի գործածութիւնը կը ճշմարտուի նաև հեղմամբ կատարուած մկրտութեան մէջ. հետեւաբար և ոչ մէկ արդելը կայ ընկղմամբ մկրտութեան մէջ ևս գործածելու գայն:

355. ԸՆԿՎՄՈՒՄԻ ՍԵ ԼԵՂՈՒՄԻ ՏԵՍԱԿ ՄԸ ԽԱՌՆ ԻՆՆԱԶՆԻ ԵՄԵՐԸ. — Մեր ծիսարանին հրահանգը կ'ըսէ թէ քահանայն ճիշդացանէ զերեստին ի ջուրն և երես թաղէ ի ջուրն և հանեալ ի ջրոյն, երեք անգամ արկանէ զգլխոյն: Ըստ այս, մեր Եկեղեցւոյ սովորութիւնը կը յողակապէ արեւելեան հին ընկղմամբ արեւմտեան նոր հեղուժին հետ: Կարելի չէ ըսել թէ արդեօք նախնական է հեղուժին յաւելումը մեր ծէսին մէջ, թէ յետոյ մտած է Լատիններուն օրինակովը: Ինչ որ լինի սակայն, նախկին ընկղմումն է մերձաբնիւթի գլխուս կերպը և գլուխին ջուր լեցնելն կարելի չէ իմանալ թէ երեստին աւազանէն հանուած է, զի գլուխը հանելը պարագայէս կը հասկցուի թաղելն դիմաբաժանումը: Գի թաղուած ասունը ամբողջ մարմինը գլուխով մէկտեղ ջուրին մէջ է թաղուած: Ըստ այսմ կ'օրինադրէ Եկեղեցւոյ կանոնը. «Աւազանն կանգնեցի յեկեղեցւոյն կամ ի ասն պաշտաման, թէ բարեկէն իցէ, թէ զինչ և իցէ երկիւղածութեամբ, արթանի և բաւականութեամբ գործոյն, լուսաւորութեամբ և լայնութեամբ և խնդութեամբ, զի բաւականաբար ծածկեցէ ջուրն զհասակ մահկանն զոր մկրտեցես» (Ներսէս, ԺԵ): Հեղուժին այս յաւելումն է, որ թերևս առիթ տուաւ որ այժմ ընդհանրապէս աւազանը և անոր մէջ դրուած ջուրը բաւական չեն ըլլար մարմինը ծածկելու և կտրուեալ ընկղմումի մայ թերութիւնն է, որ Յայններուն առիթ կու տայ անվաւեր կոչիլու Հայոց մկրտութիւնը, ինչպէս կը պնդեն Լատինաց համար: Բայց մեզի համար թաղումը կանոնական է և ծիսական, և կանոններուն և ծէսերուն պահպանումը՝

նուիրական: Իսկ ընկղմումին կամ հեղուժին երիցս կրկնումը էական է և Խորհուրդին վաւերացնող թեւեւ անհաշիւ, այլ լոկ ծիսական, ի լրումն անոր, և սովորութիւն է երիցս թաղումը և երիցս հեղումը մեկնել ի խորհուրդ երից անձանց Ամենասուրբ Երրորդութեան, որուն անունով նաև կը կատարուի մկրտութիւնը: Բայց մեր ծիսարանը կ'ըսէ թէ այսօրնակ երեքօրեայ թաղմանն Գրիստոսի: Ասկէ կը հասկնուի թէ հեղումին և ընկղմումին երեակութիւնը խորհրդական է և ոչ երբեք էական, Խորհուրդին վաւերացնողութեան համար:

356. ԽՈՐՀՈՐԴԻՆ ՁԵՒԸ՝ ՀԱՅ ՀԱՅ, ՅՈՒՆ ԻԻ ՀԱՅԻՆ ԵՍԻԱՐԱՆԱՅ. — Խորհուրդին ձեւը, զոր Տաթևացին ցետկ կը կոչէ, է այն պայմանը, որով նիւթը իր ընդհանուր և բնական նշանակութիւնէն կ'ամփոփուի Խորհուրդին նշանակութեանը մէջ և կը ստանայ խորհրդական ձև: Ու ասիկա կը կատարուի այն բանով, զոր իւրաքանչիւր Եկեղեցի սահմանած է իրեն համար: Մեր Մաշտոցին մէջ արուած ձևն է այսպէս. «Այս անուէն ծառայ Աստուծոյ, և կեցաւ յերախայտութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի յանուն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, գնեալ արեամբն Յիսուսի ի ծառայութենէ մեզաց, ընդունի զորդեգրութիւն Հօրն Երկնաւորի, ինեւ ժառանգուից Գրիստոսի և աստար Հոգւոյն Սրբոյ: Այս բանով ին մէջ յայտնի են այն խտրութիւնը, որոնք Խորհուրդին էութեան չին պատկանիր, այսինքն ամբողջ հոտաւածը, զգնեալը բառէն սկսեալ, որով կը մնայ առաջին մասը միայն, զոր Տաթևացին ևս այսպէս կը գնէ. «Այս անունն ծառայ Աստուծոյ, գնեալ արեամբն Գրիստոսի, և կ-

եալ կամաւ յերիխայտութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ ի ձեռն իմ յանունն Հոր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն»: Այսպէս կրաւորապէս կ'ըսէ նաև Յունական ձեւը. «Մկրտի ծառայ կամ աղախին Աստուծոյ յանունն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ: Իսկ Լատինականը նոյն իմաստը ունի ներգործականով. «Ես մկրտեմ զքեզ յանունն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, զոր Տաթևացին Ունիթոսներուն թարգմանութեամբ յառաջ կը բերէ և կը գնէ. «Ես կու մկրտեմ զքեզ յանունն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ» ու կը մեղադրէ մանաւանդ կուլի, զի կ'ըսէ թէ «զկուլի ցուցանեն մկրտել և ոչ զհաւատացեալն», ինչ որ ծանրորէն անարգական է:

357. ԿԱՏԱՐԱԼԱԳՈՅՆ ՁԵՒԸ ԲԱՂԴԱՏԻՎԱՆՈՒՄԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԼԸ. — Ձանց կ'ընենք սովորական Մաշտոցներուն ձևին Տաթևացիին յառաջ բերած ձևէն տարբերութիւնը, բայց կը կարծենք թէ կատարելագոյնն է երկրորդը, և փոփոքելի էր որ ան կիրարկուէր: Իսկ ձևին կատարելագոյնը այն է, ոչ կը պարունակէ հանգամանքներուն բոլոր պարագաները, որոնք են՝ գործը՝ «մկրտի» անունը, այսինքն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, պաշտօնեան՝ «Ի ձեռն իմ», ընդունանք՝ «այս անունն ծառայ կամ աղախին Աստուծոյ: Եւ որովհետեւ արեւելեան և արեւմտեան երեք ձևերն ալ յայտնապէս կամ զօրութեամբ կը պարունակեն այդ բոլոր պարագաները, ուրիշ կրնան նկատուիլ հաւատարմապէս բաւական և վաւերական. թէև իւրաքանչիւր Եկեղեցւոյ կանոնը է անյղղի և հաստատուն պահել սահմանները և կանոնները, զոր ընդունած է իր նախնիքներէն և առաքելական Ս. Հայրերէն:

(Ճարուակելի՝ 36)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Լ ՈՒ Ի Ն Ա Ղ Օ Թ Ք

Բ.

Խոց մը տուր ինձ, ո՛վ Տէր, որուն համար ես յանախ
Գանգատեցայ Քեզի դէմ, Քեզ կոչեցի իսկ խարդախ.
Բայց 'թէ տուած չըլլայիր' պիտ' զիս խոցէր աւելի
Քեզ ծառայել մերժելուս մեղքին ժանիքն անռելի ...:

Ու կը յիշեմ ես յոսակ, այդ խոցը զիս չհրած
Դուրեանի պէս որքան Քեզ ես «ոխերիմ» եմ կոչած:
Օրերուս վրայ կամարուած ամպերուն շուրջ միայն
Նւամարած եմ, իսկ անձրեւն՝ անգիտացած միշտ սակայն:

Տկար, տղէս, անհամբոյր սա ծառայիդ՝ որ ես եմ,
Տուած խոցերդ ու վէրքերդ քիչ են, ո՛վ Տէր, ես գիտեմ,
Ինձ տուած հունձը յոյսի՝ հոգիիս մէջ անապատ
Ձի քաղցի, մերժած սէրդ — հըրաւագործ դեղահաս ...:

Շեղջակոյսին դէմ զագիր իմ մեղքերուն զարեաբոյր,
Այնքան նուաւս ու հղիւմ կը զգամ ինզգինքս այս՝ գիշեր,
Ծանրածանր բեռը անոնց այնքան ուժգին է հոսեր
Իմ ուսերուն, այնքան մօտ զիզուած է շուրջս, որ իբր կոյր

Կը խախտուիմ ցաւակոծ, միակ մաղթանք մը շուրջիս,
Որ ա՛լ մեղքեր խոր ու նոր չյանդգնին ընկնել զիս ...:

1984

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔ, ԵՐՈՒՍԱԴԼԵՍ

(ԺԴ. - ԺԸ. Դար)

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Սրբոց Յակոբեանց հռչակաւոր վանքը կը գտնուի Երուսաղէմի պարիսպներէն ներս, Սիոն լեռան վրայ, հիւսմասյին արեւմտեան կողմը: Կը պարունակէ երեք եկեղեցիներ, Ոթոռանիստ Մայր Եկեղեցին՝ Ս. Յակոբ, անոր մօտիկը՝ Ս. Թէոդորոս, եւ քիչ հեռու՝ Ս. Հրեշտակապետաց Վանքը՝ իր համանուն եկեղեցիով:

Սյս գլուխին տակ կը ներկայացնենք Ս. Փրկիչ Վանքն ալ, որ կը գտնուի նոյնպէս Սիոն լեռան վրայ, Ս. Յակոբեանց Վանքին հարաւային կողմը, որմէ կը բաժնորի քաղաքին պարիսպով եւ դուրսէն զայն եզերող ճամբայով միայն:

Նոյնպէս այս գլուխին ներքեւ պատշաճ էր առնել Ս. Յարութեան Տաճարը, որ կը գտնուի Ս. Քաղաքին կեդրոնը գրեթէ: Վասնզի Ս. Յակոբեանց Միաբանները վերոյիշեալ վանքերուն եւ եկեղեցիներուն մէջ իրենց պարբերական ծառայութեանց շրջանին սկսած, շարունակած կամ աւարտած են շատ մը ծեռագիրներու օրինակութիւնը, ընդ հովանեաւ Ս. Յակոբեանց Վանքուց:

ՊԼՏՄԱԿԱՆ. — Երուսաղէմ, ըլլալով Սուրբ Քաղաքը Քրիստոնէական եկեղեցիին, իրրեւ առաջնորդ ունեցած է, եւ ունի, երբեակ Պատրիարքներ, Յօյն, Հայ եւ Լատին: Հայոց Պատրիարքներուն աթոռանիստ վայրը եղած է Ս. Յակոբեանց Մայրավանքը: Այստեղ ժամանակագրական կարգով կը ներկայացնենք Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքները. ըստ կարելւոյն ճշդելով անոնց պաշտօնավարութեան շրջանները՝ մեր յօդուածին նիւթ կազմող հինգ դարերու ընթացքին:

1. — Սարգիս Սպիսկոպոս, 1281-1313. — ԺԴ. Դարու սկիզբը, Լատինական ազդեցութիւնը զօրացած էր Գիլիկիոյ մէջ: Սիսի ժողովը (1307) Հայ Եկեղեցւոյ կանոններուն եւ ծէսերուն հակառակ որոշումներ առած էր եւ կը քանար պարտադրել զանոնք բոլորին: Սարգիս Պատրիարք մերժեց այդ օտարամէտ ժողովին որոշում:

ներք, եւ իր դիրքը ամրացնելու համար եզրիպտոսի սուլթանէն նոր հրովարտակ մը ստացաւ (1311) իրրեւ ինքնազոյս Պատրիարք Հայոց, եւ եկեղեցական պետ Հայոց դաւանակից համայնքներուն:

2. — Ա. Երուսաղէմու Ա. Պատրիարք, 1313-1316. — Աղաւնտնի, Միաբ., էջ 32:

3. — Դաւիթ Ա. Պատրիարք, 1316-21. — Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ, 1316ին, գրիչ Ստեփանոս Երկայն՝ Ճաշոց մը կ'օրինակէ «հրամանաւ եւ ծախիւք աստուածարեալ եւ հոգիւնկալ եպիսկոպոսին Երուսաղէմի՝ տէր Դաւիթի» (Չեռ. Ս. Յ. թիւ 271): Իր տապանադիրը կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Տաճարին գաւիթը, աշակոյմի սիւնին վրայ. «Տապանս այս որ կայ աստէն, է գերեզմանս սա Տէր Դաւիթ գերերջանիկ եւ սուրբ հեղինակի, զոնց աղալէ աղերսայի. յիշման առնել զիս արժանի. թվ. 92»:

4. — Վարդան ՊԵՐ. Արեւելի, 1321-1332. — Յիշատակարաններու համաձայն աւելի քան տասնեակ մը տարիներ պաշտօնավարած է որպէս Պատրիարք Երուսաղէմի, «Առաջնորդ», «Աթոռակալ», կամ «Եպիսկոպոս»՝ տիտղոսով: Գովուած է իբրեւ «մեծիմաստ զիտապետ» եւ «հեզագործի քարունի»:

5. — Կոստանէս ՊԵՐ. Զօւլին, 1334-1341. — Մեզի հասած յիշատակարաններու համաձայն տէր Յոհաննէս Ճաշոյն պաշտօնավարած է ութ տարի, իրրեւ «Առաջնորդ», կամ «Աթոռակալ», եւ կամ «Եպիսկոպոս» Երուսաղէմի:

6. — Բաւրիկոս կամ Վասիլ Արեւել, 1341-1356. — Հմտ. Միաբ., էջ 47:

Մանուէլ Գրիչ, 1352ին մեծ գովառանքով կը ներկայացնէ Բաւրիկոս եպիսկոպոսը, իրրեւ հնգ եւ ողորմած անծնաւորութիւն. «Եւ ողորմած կամք սորին ոչ միայն յաղբատս, այլեւ յայնոսիկ, զորս արկածից չարին յորսայս հաղորց լլուսաւ կարին սահեալ եւ անկեալք, նոցա տիրապէս գուծ շարժեալ, զիրկս արծակեալ ի ծոց իւր ժողովէր, եւ սիրով հանդարտութեան զամենեւեալն խրատէր, քաղցից՝ հաց, ծարաւելոցն՝ ջուր, մերկիցն՝ զգեստ, օտարաց՝ ժողովող, հիւանդաց՝ այցելու, բանտարգելոցն՝ խնամածու, եւ առհասա-

րակ ամենեցուն տածող եւ վերակացու եւ ծաղիկ մխթարութեան երեսեալ ի հիւծեալ եւ ի մաշեալ ժամանակս . . . » : — Հմմտ. Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 396 :

7. — Գրիգոր Սպս. եպիսկոպոս (Մարցի), 1356 — 1390. — Հմմտ. Միաբ., էջ ԷՍ, Գրիգոր Գ. եւ էջ 81, Գրիգոր Դ. : Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 688, Գր. Մարցի :

Գր. Եպիսկոպոսիկ պատրիարքութեան շրջանին շատ տաճնապալի օրեր անցուցած են Ս. Նրկրի հայ կրօնաւորները, եւ առ հասարակ քրիստոնեայ համայնքները, ինչպէս կը նկարագրէ Վարդան Արղ. Բաթերդզի (Ղրիմցի) իր գրած յիշատակարաններուն մէջ, այսպէս .

«Արկ, գրեցաւ ի թվին Հայոց ԳԺԵ (1366) : Ի յայտ տարի գերեց փառնկն զԱղէքսանդր, եւ յայտ աշխարհս զինչ քրիստոնեայ կայր զամէնն կալան եւ ի զիր հանին, եւ զինչ եպիսկոպոս եւ արեղայ եւ երէջ կայր՝ զամէնն զնտանեցին, եւ զինչ եկեղեցի կայր՝ զամէնն փակեցին : Սպանին զմեր ըռայնս, եւ այլ բազում երէջ եւ կարգաւոր սպանին եւ բազումք վասն դառն տանջանացն դարձան թուրք : Եւ մեք յերուսաղէմս գտարոյս շատն ի զնտան ենք կացել, եւ բազում վիշտ եւ նեղութիւն վասն Քրիստոսի տեսաք, զոր ոչ կարեմ ընդ գրով պատմէ : Աղայնմ զձեզ քե՛ւ՝ Վարդան արեղայ Ղրիմից, որ անտեցեաց եւ գրեցի զսա բազում նեղութեամբ եւ ահիւ, յամէն աւր կու մնայաք թէ երբ չարչարեն կամ սպանեն . . . » : — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 473 :

«Զի ի թվիս մերոյ ԳԺԴ = 1365ն առաւ Աղէկսանդր, եւ այս աշխարհս քրիստոնէքն մեծ նեղութիւն եւ չարչարանք կրեցին Դ տարի, զինչ յայտ աշխարհս եկեղեցի կայր եւ գեարութեանն դուռն որսով փակեցին, եւ ի յընից ի չորսէն զմին առին յամէն քրիստոնէից, զբազումս դարձուցին, զբազումս սպանին, եւ զմեզ զամէնս շատ զնտան ղնելով՝ եւ ազգի ազգի նեղութեամբ պահեցին Դ տարի : Բ տարւայս ի Ղազէ տարան, զինչ երէջ եւ արեղայ եւ եպիսկոպոս կայր, եւ Բ մանկագոյն արեղայ, Գրիգոր եւ Կիրակոս, այնչափ չարաչար հարին մինչեւ ի մարմնոցն կաշին անկաւ

եւ մարտիրոսացան վասն Քրիստոսի : Եւ զՄխթար ըռայնսն եւ մին միայնակեցի մեզնէ տարան ի Մար եւ սպանին : Եւ զՏէր Մկրտիչ զերուսաղէմայ եպիսկոպոս բռնեցին եւ բազում խոստմամբ, եւ ազգի ազգի կապանաւք եւ տանջանաւք չարչարեցին վասն հաւատոյն, եւ համբերեաց վասն Քրիստոսի, եւ յաղթեաց նոցա Քրիստոսիւ, որ տայ համբերութիւն սիրողաց իւրոց . . . » : Յուցակ Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Ա. Հատոր, 1966, էջ 356 :

8. — Եւսայի Բ. Պատրիարք, 1392—1399. — Յիշատակարաններու համաձայն պաշտօնավարած է որպէս պատրիարք Երուսաղէմի, ԺԴ. Դարու վերջին տասնամեակին, 1392 — 1399 : Վերջին յիշատակագիրը կ'ըսէ. «Աղայնմ յիշել զհեզահոգի եւ ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ զեւրդակից եղբայրն իմ, զառաջնորդ սուրբ վանօրէիցս, եւ զարքեպիսկոպոսն Ս. Քաղաքիս Երուսաղէմայ՝ զտէր Եսայի» :

9. — Սարգիս Պատրիարք, 1399—1415. — Իր անունը իրեն եպիսկոպոս յիշուած է 1392 թուին : Յաջորդ տարին, 1393ին, յիշատակուած է որպէս արքեպիսկոպոս եւ նուիրակ ի Կաթայ : Երուսաղէմ վերադառնալէ ետք, Ս. Յակոբի մէջ, 1399ին, օրինակած է Սարգիս Վարդապետի նախնա ղիկեայց Մեկնութիւնը (Զեռ. Ս. Յ. Թիւ 7) :

10. — Պօղոս Պօր. Գուսնեցի, 1417—1419. — Ծնած է Դառնի, ԺԴ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը հաւանաբար : Ծնողը կը կոչուէին Աւտարշահ եւ Թեմնա : Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը վարած շրջանին գրել տուած է հոյակապ ձառնատիր մը (Զեռ. Ս. Յ. Թիւ 1) : Զիթնիներու պարտէջ մըն ալ գնած է Գեթսեմանիի ձորին մէջ : Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրուած է 1419ին եւ մեկնած է Սիս, ուր տանաւանայ կաթողիկոսութենէ ետք վախճանած է դեղակուր (1450) :

11. — Մարտիրոս Պօր. Եպիսկոպոսի, Մարցի, 1419—1441. — Ծնած է ԺԴ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը հաւանաբար : Զաւակն էր Սարգիսի եւ Ըսթէթի :

Շուրջ քառորդ դար պաշտօնավարած է իբրև պատրիարք Երուսաղէմի, «Արքեպիսկոպոս», «Եպիսկոպոս», «Սուրբորդ» կամ «Աթոռակալ» տիտղոսով: Իր կատարած կարեւոր գործերէն յիշատակելի է Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին նորագոյթիւնը 1421 թուին:

Մեծ տագնապ մը վերապահուած էր իր ժերուքեան օրերուն: Վրացիք, Եգիպտոսի սուլթան Աշրաֆի (1412—1438) հրամանով Հայոց ձեռքէն կը խլեն Ս. Գողգոթան (1434 թ.): Մարտիրոս հակառակ իր ծեր տարիքին քանիցս կ'երթայ Եգիպտոս, ամբողջ ունեցածը կը ծախէ վերահաստատելու համար Հայոց իրաւունքը, բայց չի յաջողիր գլուխ ելլել Վրաց Թագաւորութեան հետ:

Ուստի Եգիպտոսի սուլթան Տահր Չախմախի (1438—1453) հրամանով ձեռք կը բերէ Գողգոթայի հանդիպակաց վերնատան քաժինը, եւ 5000 ֆորի ծախսելով կը վերածէ եկեղեցիի եւ կ'անուանէ Երկրորդ Գողգոթա (1439):

12. — Աբրահամ Գ. Պեր. Եգիպտոսի, 1441—54. — Աբրահամ Եպիսկոպոս 1444ին կը հանդիպի Թաւրէզ, 1445ին կը գտնուէր Դամասկոս, Արդենի վերադարձի իր ճամբուն վրայ, հետը բերելով Պարոն Արեւշահի նուիրած մեծարժէք Յայսմաւորքը (Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 25) եւ շուրջաւոր: Իր պատրիարքութեան տասներկուերորդ տարին էր երբ Օսմանցիք գրաւեցին Ստամպուլը (1453):

13. — Մեսրոպ Եպիսկոպոս, 1454—61. — Հմմտ. Միաբ., էջ 262:

14. — Պետրոս Պաթիարք, 1461—1475. — Յիշատակարաններու մէջ իր անունը կը տեսնուի իբրեւ «Եպիսկոպոս» Երուսաղէմի 1461ին, եւ որպէս «արհեպիսկոպոս»՝ 1463ին: Երուսաղէմի հայրապետները ներկայացնող ցուցակի մը մէջ կը կարդանք, «Ջօթ վին տէր Պետրոս ամս Բ, Ջօթ թվին տէր Պետրոս ամս ԺԳ» (Յուցակ Ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց, է. Հատոր, էջ 437): Եթէ այս երկու Պետրոսները մէկ անձ համարուին՝ իր հաշույն կ'ունենանք 15 տարի, 1461—1475:

15. — Մկրտիչ Պեր. Իովկեցի, Ղերմեցի, ըստ յիշատակարաններու պաշտօնավարած է տաս տարի, 1475—1485, «Արհեպիսկոպոս» կամ «Եպիսկոպոս» կոչումներով: Գովուած է իբրեւ «բաջ փիլիսոփայ»:

16. — Յովհաննէս Պեր. Մեսիկեցի, Մարցի, Տաւիլ, 1425 թ.—1510 թ. — Ծնած է Մեւրդին ժե. Դարի երրորդ տասնամակին հաւանաբար: Իբրեւ արհի եպիսկոպոս գովասանքով յիշուած է բազմիցս. Գրիչ Յակոբ արեղայնէ 1452ին, Գրիչ Սիմէոն վարդապետէն 1454ին, Գրիչ Մարգարէ արեղայնէ՝ իր եւ ընկերակիցներուն Սինէական անապատէն Երուսաղէմ վերադարձին 1463ին, Գրիչ Պուրաքի Մարտիրոս եպիսկոպոսէն 1464ին, Սողոմոն Գրիչէն 1476ին, որ զինք կ'որակէ «անարծաթ եւ անրտաացուած», եւ Գրիչ Հայրապետ եպիսկոպոսէն 1510ին:

17. — Մարտիրոս Պեր. Պուրապի, 1420 թ.—1501. — Ծնած է ժե. Դարու առաջին քառորդին վերջերը: Ծնողքը կը կոչուէին Ստեփանոս եւ Հռիփսիմէ: Ջինքը իբրեւ եպիսկոպոս կը տեսնենք 1450ին, երբ սկսած է օրինակել Գր. Տաթեւացիի Գարոզդիրքը Թորդանայ վանքին մէջ, զոր ապա շարունակած է Պուրա (1460) եւ աւարտած է Երուսաղէմ, 1462ին (Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5223):

Դրական իր աշխատանքներէն ծանօթ են Ձեռնադրութեան Մաշտոց, օրինակուած Պուրա 1457ին (Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 2928), Աւետարան, օրինակելու սկսած է 1458ին, հաւանաբար Եգիպտոսի մէջ, եւ աւարտած է Երուսաղէմ, 1464ին (Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 2567), Մարգարէ արեղայի 1463ին օրինակած Յայսմաւորքը ծաղկած է (Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 27):

Մարտիրոս Եպ. իր կեանքին վերջին տասնամակին (1491—1501) պաշտօնավարած է իբրեւ պատրիարք: Իր պատրիարքութեան սկիզբը (1492) տեղի կ'ունենայ Ամերիկայի գիւտը Ք. Գոլոմպոսի կողմէ:

18. Պետրոս Պաթիարք, 1501—1510. — Իր տասնամեայ պաշտօնավարութեան շրջանին Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին

ներսը ծնվում և սպիտակացում է, և ձառները սպարկուսած: Ուրիշ շատ ծառայութիւններ ալ մատուցած է ան Սուրբ Աթոռին:

19. — Սուրբիս Պատրիարք, 1511-1523. — Իր օրով 1517ին սուլթան Սէլիմ կը գրաւէ Երուսաղէմը, կը շրջի սրբազան վայրերը, և արքայական հրովարտակով կը հաստատէ Հայոց սեփական իրաւունքները:

20. — Աստուածաբան Մեսրեմցի, 1523-1542, 1550-1551. — Մնած է ժժ. Դարու երրորդ բառորդին վերջերը հաւանաբար: Յրուսաղէմ կու գայ իբրեւ արեքայ 1523ին և կը մտնէ Ս. Յակոբեանց Վանքին ծառայութեան, և միաբաններու հաւանութեամբ պատրիարք կ'ընտրուի: Ս. Յակոբի նորագութեան հրովարտակը ձեռք բերելու համար Կ. Պոլիս կ'երթայ 1540ին: Ի զնահատութիւն իր բարւոք աշխատանքին՝ տեղւոյն համանուն պատրիարքը և մեծամեծները իրեն կը յանձնեն Կոստանդին Բարձրբերդցի Կաթողիկոսին պատկանող և հետագային գերուած և գերութենէ ազատուած թանկագին Աւետարանը (266. Ս. Թ. Թ. 251) որ տանի Երուսաղէմ՝ պահելու ի յիշատակ նուիրատուներուն:

Աստուածատուր Պատրիարք Ս. Աթոռայ իշխանութիւնը կը յանձնէ Փիլիպպոս Եպիսկոպոսին 1542 թուին: Ահաւոր երկրաշարժ մը 1547ին կը պատճառէ միծմիւսաներ. կը փլի վանքին սեղանատունը, զոր նոյն տարին կը վերանորոգէ Փիլիպպոս: Ասոր վախճանումէն ետք Աստուածատուր դարձեալ կը ստանձնէ պատրիարքական պաշտօնը (1550), բայց շատ ծերացած ըլլալուն՝ իրեն յաջորդ կը կարգէ իր եղբորորդին՝ Անդրէաս Եպիսկոպոսը (1551), և հաւանաբար կը վախճանի յաջորդ տարին:

21. — Անդրէաս Մեսրեմցի, 1551-1589. — Սուրբ Տեղեաց խնդիրներու կարգադրութեան համար կ'ուղեւորի Կ. Պոլիս: Վերա-

դարձին կը նորոգէ Ս. Համբարձման եկեղեցիին գմբէթը և յարակից մասերը (1570): Անդրէաս Պատրիարք, Երուսաղէմի Լուսարարապետ Սամուէլ Արքեպիսկոպոսի հետ, ներկայ կ'ըլլայ Միքայէլ Սեբաստացի Կաթողիկոսին Սեբաստիա գումարած ժողովին (1583), ուր Աբգար Դպիրի որդիին՝ Սուլթանշահին վկայական մը կը տրուի հաստատելու թէ ան արքայական ընտանիքէ սերած է: Իր վերջին տարիներուն (1583-1589) Անդրէաս իրեն աթոռակից կ'առնէ իր եղբորորդին՝ Դաւիթ Եպիսկոպոսը:

22. — Դաւիթ Մեսրեմցի, 1589-1613. — Մնած է ժժ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս: Որդին էր Անդրէաս Պատրիարքի ելըզը՝ Յովհաննէսի և Դամար Խաթունի: Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է 1575ին: Իր հօրեղբորը աթոռակից կարգուած է 1583ին: Համբաւուած է իբրեւ գիտուն եկեղեցական: Ժժ. Դարու վերջին տարիներուն, Հայաստանի և անոր շրջակայ վայրերուն մէջ պատահած աշխարհաւեր արշաւանքներն ու պատերազմները՝ մէկ կողմէն պակսեցուցած են ուխտաւորական եկամուտները և միւս կողմէն աւելցուցած հարկապահանջութիւնները անօրէններու, որոնց ձեռքէն Դաւիթ Պատրիարք ստիպուած է փախչիլ և երթալ Ռերֆա, Սրապիոն Վաղդապետին քով (1597, Ապրիլ), անշուշտ նպաստահաւաքութեան ձեռնարկներ ալ կատարելու նպատակով:

Շախրունակուող պատերազմներուն պատճառաւ սակայն, ժժ. Դարու սկիզբը, Ս. Աթոռը այնպիսի նեղ կացութեան մատնուած է, որ հարկադրուած է եկեղեցւոյ թանկագին սպասները գրաւի դնել պարտաւէրերու մօտ: Ազգին մեծամեծները պէտք տեսած են Վանքին վարչութիւնը փոխանցել Գանձակեցի Գրիգորին, ուստի Դաւիթ Պատրիարք հրաժարած է 1613ին: Վախճանած է հասուն տարիքով՝ 1622 թուականին:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՄԱՍՆԱԽՈՐ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

ԳԼՈՒԽ Գ.

Յաղագս բազմադիմի հաբուածոցն՝ որք եկին հասին ի վերայ Սեբաստիոյ եւ վասն մահուան Եղիշէ Արքեպիսկոպոսին եւ յաջորդելոյ այլոցն: (Չամբ. Պատմ., Բ. Հասար, էջ 974-975: Ուռհայեցի, ՇԺ = 1060):

Յաւուրս յայտնեի Տաղրիւ արքայն Պարսից տեղեկացեալ 'ի Սլար Խորասանայ թէ Յոյնք տկարացեալ են 'ի զօրութենէ եւ չէ փոյթ պահել նոցա զաշխարհ Տէրութեան իւրեանց՝ եղ 'ի մօր վերստին արձակել զգուշդա զօրաց 'ի վերայ նոցա եւ ապականել զաշխարհն սահմանաց նոցին: Շարժեալ ապա զամենայն աշխարհն Պարսից եւ Սկիւթացաց եղելոց ընդ իշխանութեամբ իւրով՝ զուժարհաց զանթիւ զանհամար բազմութիւն մարդկան եւ ետ 'ի ձեռս երից զօրավարաց իւրոց՝ որոց անսւանք էին՝ Սամուէլ, Ամուրքաֆ, եւ Գիճաղիջ, եւ առաջնաց զնոստ յաշխարհն Հայոց՝ յամենայն սահմանս՝ յորս տիրեալ էին Յոյնք՝ պատուէր տուեալ նոցա յազարտ վարիւ զաշխարհն եւ զնալ մինչեւ 'ի Սեբաստիա եւ աւերել զքաղաքն զայն: Հօրդան տուեալ զօրացն Պարսից անարգել խաղացին յաշխարհն Հայոց՝ իբրեւ զյորձանս գետոց եւ հեղեղեցին զերկիրն առ հասարակ եւ որպէս ընթանայ հուր ընդ եղէզն՝ այնպէս ընթացան սոքա ընդ աշխարհն եւ լափեցին զամենայն՝ զորս գտին՝ մինչեւ հասին 'ի գաւառն Սեբաստիոյ, ուր եւ ապականեցին զգեղեցեղութիւն զաշտաց նորա եւ արեւմտ ներկեցին զընդարձակութիւն վայրացն եւ հուրք ծախեցին գրեթէ զամենայն ուսանս եւ զգեղաց նորա իբրեւ սղդ եղեւ այս արշաւանք նոցա 'ի քաղաքս Սեբաստիոյ՝ փութացեալ Ատովմայ եւ եղբոր նորա Արուստիլայ՝ փախեալ անտի հանգերձ իշխա-

նօքն Հայոց եւ գնացին յաւանն Խաւատանէք եւ ամրացան անդ, զի անսովկ էր այն, իսկ զօրքն Պարսից հասեալ պաշարեցին զՍեբաստիա յաւուր Բարեկենդանի վարդապետին, եւ զի ոչ ունէր քաղաքս պարիսպ հաստատուն՝ յորդեալ եւ զեղեալ նոցա առ հասարակ 'ի ներքս հարին 'ի բերան որոյ զամենայն հասակ մարդոյ, որոց մարմինք իբրեւ զփայտս անստառ կուտեալ լինէին 'ի վերայ երկրի, եւ տրիւնք նոցա իբրեւ զհեղեղա՝ հոսեալ ընդ փողոցս յորդութեամբ զեղուին 'ի գետն, որ անցանէր ընդ մէջ քաղաքին, որով եւ ջուրք գետոյն 'ի գոյն տրեան գնային եւ անկանէին յԱլիս գետ: Եւ յետ այսր հարածոյ յափշտակեցին զամենայն քանձա Ատովմայ եւ զամենայն ինչս, զորս գտին 'ի Տանս պիտանի, եւ որոշեալ՝ առին յինքեանս անչափահաս մանկունս եւ զաղջկունս եւ զտիկնայս, եւ ապա արկին հուր 'ի քաղաքն յամենայն տեղիս. յապարանս եւ 'ի միճամեծ շինուածս եւ յեկեղեցիս, զորս՝ հորիւր թուէ Ուրնայեցի Պատմիչն, ամենեքին զմեթաշէնք եւ անեղք եւ որք ապրեալ էին 'ի սրոյ՝ մաշեցան 'ի հրոյ եւ այնպէս 'ի սակաւ ժամու մոխիր դարձաւ Մեծ Քաղաքն Սեբաստիա եւ ամենայն սահմանք նորա, եւ եղեւ իբրեւ զհիւղ մի մրգապահաց, թէպէտեւ յետոյ փոքր մի եւ նորոգեցաւ: Իսկ զօրացն Պարսից կացեալ 'ի կողմանս յայնտեիկ զաւուրս ունին, առին զամենայն աւարն եւ զգեղիսն եւ գնացին յաշխարհն իւրեանցն, եւ Ատովմայ քաղաքս ելեալ գնաց 'ի Կ. Պոլսոյ եւ կացեալ անդ ժամանակ մի զարձաւ 'ի Սեբաստիա (ՇԺ = 1061), եւ յետ իբրեւ երից ամաց զալստեանս Ատովմայ արքայի եւ եղբոր նորին Արուստիլայ 'ի Կ. Պոլսոյ (ՇԺԳ = 1064) ժամանեալ հրաւէր երկնային կողմանս՝ եւ վճար հասեալ կենաց Ե-

զինէ Արքեպս.ին Սկրտատիրոյ հանգեալ առ Քրիստոս և նստու 'ի տեղի նորին' հրամանաւ Աստուծոյ տրգային Տէր Խաչատուր Արքեպս.ն, որ էր այր խոնկան և իմաստուն: Սա հովուեաց զհոս Բրիտանոսի աշակուղը տքնութեամբ և բազմավիշտ տառապակրութեամբ ամս իրբն 31, մինչև ևս փոքր մի ոգի տունալ Սերապտիա՝ Սպարապետն Պարսից Խրուհ՝ որ 'ի գիրս մեր կտրին ասի, 'ի տունին Տուղ-բիլի, ասպատամբնալ յԱլփուսլանայ' դիմեաց զօրու ծանու՝ ի սահմանն Հայաստանի (ՇԺԸ = 1069, Ուրհայեցի): Ել ընդդէմ նորա Մանուէլ կիւրապաղառ, զօրավոր Յունաց, այլ 'ի պարտութիւն մատնեալ՝ ձերբակալ եղև 'ի պատերազմի և զօրք նորա՝ յերեսանցնորա ցրուեալ 'ի փախուստ դարձան, և ապա համարձակ յառաջ խաղացեալ յաւարի էառ զպատերազմեալ ահալիս և յարձակեալ 'ի կողման Սեբաստիոյ բազում նեղութիւնս հասոյց Ազգիո Հայոց:

Զայս ամենայն լուեալ Տիւմէն կայսր (ՇԺԹ = 1070) զօրոտողով արար զանհամար մարտիկա, և դիմեալ 'ի վերայ Պարսից, Յանցանի նորա 'ի Սիրաստիայ' ընդ առաջ ելին նմա թագաւորն Ասողմ և եղբայր նորա Արուստիւ և ընծայեցին նմա բազում նուէրս, իսկ թշնամիք նոցա՝ իշխանքն Յունաց՝ որք չէին յայնոսիկ կողմանս՝ բազում բանիւք չարախօսեցին զնոցանէ և զազգէս Հայոց, 'ի հարկանել ասին Խրուհայ՝ զաշխարհս մեր, սոքա առաւել կոտորեցին զմեզ քան զզօրս նորա, և թէ գրգռիչք Պարսից սոքա են Հաւատաց անմիտ կայսրն զարաւնութեանց նոցա առանց քննելոյ և հրամայեաց զօրաց իւրոց յաւարի առնուլ զնորոգեալն Սերաստիոս՝ զոր տաւրեալ նոցա քաղաքս՝ արարին և բողոքմ կոտորածս: Զայս տեսեալ իշխանաց Յունաց և Հայոց՝ որք եկեալ էին ընդ կայսրն 'ի Կ. Պոլսոյ, շարժեցան 'ի գաւթ 'ի վերայ Հայոց և ազաւեցին զկայսրն դադարեցուցանել ըզգօրսն յանիրաւ գործոյ անիւ, և կայսրն թէպէտ լուաւ նոցա, բայց ընկէց յիշխանութենէ զԱսողմ և զԱրուստիւ, և սպառնացաւ նոցա 'ի դառնալ իւրում 'ի Պարսից 'ի Յոյն դարձուցանել զնոսա և զա-

մենայն Հայս ընդ նոսա: Ապա հորդան տուեալ զօրացն Տիոմէն՝ խաղաց 'ի Տուրուբերան Հայոց, և դիմեալ 'ի վերայ Մանազկերթի էառ զայն, և զօրս եգիտ 'ի քաղաքի անդ 'ի Պարսից խողիտեաց սրով: Լուեալ Ալփուսլանայ զարշաւանս կայսրն, դիմեաց և ինքն 'ի վերայ նորա և 'ի դաւաճանել զօրացն Յունաց՝ մատնեցաւ կայսրն 'ի ձեռս Ալփուսլանայ՝ զոր յետ սակաւաւ արձակեաց զնա տեղով իրբ 'ի նախատինս նմին. աշտեալ է իմ ընդ սահման օրինաց ձերոց՝ զօր ասէք. Բարի է՝ բարի առնել թշնամեաց 'ի նմին իրի և ես շնորհմ քեզ զկանսս և զթագաւորութիւնս քո: Իրբն 'ի Կ. Պոլսի լուան զմեռանելն նորին, կացուցին կայսր ըզՄիքայէլ զորդի Տուկինայ և յետ պատեւրազմոց ինչ՝ հրովանու Միքայէլի բրեցին զաչն Տիոմէնայ և եղին 'ի մենաստանի միոյ՝ ի Պաստա կղզին, ուր մեռաւ նա չարաշար: Որպէս պիղծն Յուլիանոս ապոստալով որոյն Բարսղի՝ գնաց 'ի Պարսա և խոցեալ 'ի Մեռկէրիոսէ սատակեցաւ և այլ ոչ դարձաւ (ՇԻ = 1071), սոյնպէս և Տիոմէն մեծաւ խորիմասնօք ապառնալով ազգիս մերոյ՝ էանց գնաց և ոչ կարացեալ հասանիլ ըզձից իւրոց՝ այլ ի բազմավիշտ տառապանս իւրում փչեաց զոգին և բարձաւ 'ի միջոյ (Վահրամ և Ուրհայեցի: ՇԻԹ = 1080): Եւ յետ ամաց իրբն ըննից մեռանի 'ի միում 'ի Ասողմ արքայ՝ որդի Սեռնեքրիմայ և եղբայր նորին Արուստիւ, օրով և բարձաւ թագաւորութիւնն Արժուռնեաց և ամենեւին անծանօթ եղև կարգ ազգի նոցա: Եւ յետ հնգետասան ամաց մեռաւ Խաչատուր Արքեպս.ն՝ քաղաքիս Սերաստիոյ (ՇԽԴ = 1095, Վարդան Պատմիչ) և եղաւ ի վանս Սուրբ Նշանի և կացուցին 'ի տեղի նորին իշխանք ազգիս մերոյ զՅովսէփ Արքեպս.ն (ՇԽԹ = 1100) որ բազում տառապանս և զվիշտս կրեաց, զի յառուրո նորա իշխան օմն յազգէս Հայոց՝ նեղեալ յոտ 'ի բռնութենէ Յունաց՝ գնաց 'ի Պարսա և ուրաւաւ զհաւատա՝ ընկալաւ յարքայն Պարսից զիշխանութիւն կուսակալութեան սահմանացն Սեբաստիոյ և Յունական կողմանց, և կարգեցաւ Դանիշման և պատերազմեալ զօրօք Պարսից՝

ՀԱՄԱՌՈՑ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԵՐ ԵՒ ԲՈՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՏՕՆԱՑՈՑՑԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առաջաւորաց Բարեկենդանով կը սկսի շարքը Զատիկան տօներուն, որոնք մեր Եկեղեցւոյ մօտ կը շարունակուին մինչև վարդապետի յաջորդող Եշ. օրը, գրաւելով մօտ կէսը տարւան: Զատիկն 70 օր կամ 10 եօթնեակ առաջ ինկող այդ կիրակի օրը նաև միւս Արեւելեան Եկեղեցիներու մօտ կը սկսի Զատիկի հաշիւը: Յոյնք զայն կը կոչեն Դրիոսիոն, որ կուգայ դրիւս — հրեք — բառէն, նշելու համար սկիզբը բուն Բարեկենդանը կամ Մեծ Պահքը կանխող երեք եօթնեակներու նախապատրաստութեան շրջանին: Զայն կը կոչեն նաև Փարիսեցիի եւ Մաքսաւորի կիրակի: Ղպոսոց մօտ Յովնանու Բարեկենդանի կիրակին է աւ. որուն յաջորդող չորս օրերը նկատուած են իբրև Յովնանու

պահք, նմանողութեամբ մեր Առաջաւորաց շարքապաշտին, որ հաստատուած ըլլալ կը թուի Ս. Լուսաւորչէն և որուն վերջին օրը՝ Ուրբաթ, կը նշուի արգէն Յովնան մարգարէի յիշատակը: Յունաց մօտ այդ եօթնեակի Չորեքշաբթի և Ուրբաթ օրերը կոչուած են Կոնոնուզացներու Չորեքշաբթին և Ուրբաթը: Արեւմտեան Եկեղեցիներու մօտ, Զատիկան շրջանը կը սկսի Եօթնասներորդաց Կիրակիով, որ սակայն կ'իյնայ մեր Առաջաւորաց պահոց յաջորդող Կիրակիին, այսինքն միայն Չշաբթիներ կը բաժնեն զայն բուն Բարեկենդանէն: Ներկայիս միայն Անկիլիքան Եկեղեցւոյ մօտ մնացած է աւ: Վատիկանի Բ. Ժողովի որոշումով, Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ մօտ ներկայիս միայն Օր Մոխրո-

ընդ Յոյն և ընդ Լատինս, բազում հարուածս հասոյց նոցա և մեծաւ անձկութեամբ առաւաղեցեցեալ վշտացուցանէր թագգո Հայոց 'ի Սեբաստիա և 'ի սահմանս նորին (ՇԾԳ = 1104): Եւ յետ չորից ամաց սատակեցաւ: Յետ կրկւոյ զբազում խոշտանգանս և զնեղութիւնս՝ հանդարտեալ ժամանակս ինչ Յովսէփայ Արքեպս.ի քաղաքիս Սեբաստիոյ և հասեալ յաւուրս ժերութեան փոխեցաւ առ Քրիստոս և թողեցաւ 'ի վանս Սուրբ Նշանի (ՇԿԶ = 1107, Յուլիւս 28): Եւ նստաւ 'ի սեղի նորին Տեսուչ զՏէր Դաւիթ Արքեպս.ն: Սաւուրս որոս Ալիբաս ամիրայն Սեբաստիոյ՝ որդի թոռանն Դանիշմանայ նահապետեալ զբազումս յազգէս Հայոց, իշխան ոմն Դաւիթ անուն ունէր զհինգ օրդիս՝ Գուարինէ, Արև, Ռաաիկոս, Մամիդոս և Տուքիկոս, և եղև 'ի յարձակելն Սկիւթացոց գերեցաւ Դաւիթ երէց որդւովն, (Շարունակելի՝ 3)

և ինքն ուրացաւ զհաւատս Քս.ի, բայց կին նորա սնոյց զչորեանին որդիս իւր 'ի վարս Աճալաշտութեան՝ որոց 'ի չափու հասեալ՝ երեք 'ի նոցանէ վասն քաջութեան իւրեանց կարգեցան 'ի զինուորութիւն ամիրային Ալիփաասայ, իսկ Ռաաիկոս կրօնաւորեցաւ 'ի վանս Ս. Նշանի: Եւ 'ի չարախօսել ռմանց զչորեցաւնց եղբարց միանգամայն ամին առաջի Ամիրային և յետ բազումս հրապուրելոյ զնստս ուրանալ զհաւատս, իբրև ետես թէ ո'չ առնուն նոքա յանձն՝ բազմադիմի դառն առնջանօք ետ չորչորիկ զնստա, և հուսկ յետոյ հատին զգլուխ նոցա, զորս ամփոփեալ քրիստոնէից թաղեցին մերձ 'ի ճանապարհն Քառակուսի ասացեալ և կարգեցաւ առն վասն նոցա՝ անուանեալ ՇՏՆ Գոհարինեանց ըստ որում մեծն 'ի նոցանէ կոչիւր Գոհարինէ:

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ

ցով է որ կը սկսին Զատիկի հետ կապուած տօները: Եթե անանկերողացի յաջորդող կիրակին կը կոչուէր Վարսնեոգաց՝ իսկ անոր ալ յաջորդողը՝ աշտինքն Բուն Բարեկենդանի կիրակին՝ Յիսնեոգաց կիր.:

Տարեգիրը Ա կամ Բ եղած պարագային, Ծննդեան Ութօրէքը չլրացած վրայ կը հասնի Առաջաորաց պահքը: Սակայն լաւագոյն է Ծննդեան տօնին կարեորութիւնը գերադաս համարելով՝ զանց առնել պտօնց առաջին օրը կամ օրերը:

Ս. Սարգսի զօրավարին եւ որդւոյ ճորտ Մարտիրոսին եւ չորեքսօսան զինուորացն: Առաջաորաց պահց Շարաթ օրը մեր Եկեղեցին կը կատարէ յիշատակը Ս. Սարգսի ազօրավարին, որ մէկն է մեր մօտ մեծ ժողովրդականութիւն վայելող երեք ոչ - հայազգի սուրբերէն - միւս երկուքը ըլլալով Ս. Գէորգն ու Ս. Յակոբ Մծննայ հայրապետը, թէկ Ս. Գէորգ մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ նաեւ օտարներու մէջ: Ապրտած ու հրաշագործած է հապագովկոյ (կեսարիոյ նահանգ) մէջ: Հակառակ ասոր, Յունաց Տօնացոյցը չէ յիշատակած իր անունը, մինչ Լատինաց մօտ ան կը նշուի Հոկտեմբերի 7ին: Տարբերակ է նաեւ որ մեր մօտ մեծ ծաւալած ունեցող Սարգիս անունին կորելի չէ հանդիպիլ օտարներու մօտ, զանցառելի բացառութեամբ Մարտիրոսներու: Երուսաղէմի սովորութիւնն է Ուրբաթ երեկոյեան կատարել նախատօնակ իսկ Շարաթ առաւօտ մատուցանել Ս. Պատարագ՝ սուրբին անունը կրող յոգեբիկ այլ գողտրիկ մատարան մէջ, որ կը գտնուի Մայր Տաճարի հիւսիսային կողմէ եւ կը նկատուի հնագոյն մասը Տաճարին: Հոն կայ նաեւ Ս. Մինասայ անունով սեղան մը, ուր սակայն չի մատուցուիր Ս. Պատարագ: Ըլլալով նախադուռը Ս. Աթոռոյ Գանձատան, անոր որմերը զարդարուած են թանկարժէք գաւազաններով: Սաղմօսկան սովորութիւն է նաեւ այս տօնին հոգահանգիստ կատարել հանգստեալ ազգային մեծ բարերար Գալուստ կիւլպէնկեանի հօր՝ Սարգսի հոգւոյն համար: Խօսք չունինք Ս. Մարտիրոսի - որ յունարէն բոս մըն է, նահապետ իմաստով - եւ չորեքտասան զինուորներու մասին:

Յաջորդ օրը մեր մօտ ծանօթ է իբրեւ Ս. Լարգսի Կիրակի, իսկ Յունաց մօտ Անուակի կիրակի է այդ օր, զոր իրենք կը յիշատակեն Բուն Բարեկենդանէն երկու շաբաթներ առաջ, մինչ մենք՝ երկու շաբաթներ ետք:

Անոր յաջորդող եօթնեակը յատկացուած է ազգային սուրբերու, ուր յաջորդաբար կը յիշատակուին Անովմանք, Սուրբիսանք եւ Ոսկեանք: Առաջինները զօրավարներ են, իսկ միւսները՝ ճգնազգաց վաճականներ, որոնք կը յիշատակուին նաեւ Ս. Պատարագի ընթացքին: Իսկ Շարաթ օրը վերապահուած է մեր եռամեծ հայրապետներէն Սահակ Պարթև հայրապետի յիշատակին: Կ'աթէ յիշել որ մեծ այդ սուրբին յիշատակը մենք կը տօնենք երկիցս, եւ թէ տարբեր ձևով կ'երևի իր անունը երկու պարագաներուն: Այսպէս, մինչ առաջինին մէջ ունինք Խաճակ, Ս. Մեսրոպի հետ յիշատակուած ասէն առնունք կը մերկանայ ինչ:

Նոյն օրը մեռելաց յիշատակին նուիրուած է Յունաց մօտ, իսկ մեր մօտ վերջին Շարաթը ըլլալով կ'երգուի Կիրակմուաթի սովորական շարականը (Սուրբ Եսէր եւ Երեմիայի արարչին), որմէ ետք կը վերսկսի երգուիլ Մեծն Ներսէս հայրապետի տօնին, այսինքն Հոգեգալուստէն քսան օրեր ետք:

Բուն Բարեկենդանը կանխող կիրակին մեր Տօնացոյցին մէջ արձանագրուած է իբրեւ Միջին Կիւրակեւ, թէկ առելի ճիշդ պիտի ըլլար զայն կոչել վերջին Յարուրեան եւ վերջին Հարամեաց կիրակի, սորովհետեւ այդ օր, վերջին անգամ նախ քան Զատիկ, կ'երգուին Յարութեան մեղեդիներ եւ վերջին անգամ, նախ քան Նոր կիրակի, արտօնուած է Սուրբ Պոսկօրնիլ, Յունաց մօտ կը կոչուի Միսի Բարեկենդանի կիրակի, վասնզի վերջին օրն է ուր մեղէնի գործածութիւնը արտօնելի է իրենց մօտ: Յաջորդ եօթնեակը Նաւակատիքի եօթնեակ է իրենց համար, ուր կ'աթենդէնի գործածութիւնը միայն արտօնելի է: Իսկ Ղպտոց մօտ Բուն Բարեկենդան է այդ օր, քանի որ անոնք 7ի տեղ 8 եօթնեակներ պահք կը բռնեն: Այս կարգադրութիւնը եղած է քրիստոս-

նէութեան նախնի դարերէն, աւր ջարդերու պատճառաւ Ղարաբաղի թիւը խիստ նուազած ըլլալով եգիպտոսի մէջ, օրուան Պատրիարքը կ'արտօնէ մերձաւորներու ամուսնութիւնը, փոխարէնը տնօրինելով յաւելեալ եօթնեակ մը պահեստը:

Բուն Բարեկենդանը կանխագ շաբաթը կը բացուի շաբթ մը սուրբերու (Պարսպատանի մէջ նահատակուած) յիշատակով: Ատանք են. — Մարկոս եպիսկոպոսն, Պիոն Բահմայ, Կլեմէ Եւ Բենիամին օսրիպաղաներ, Արզման, Ուրմպան Եւ Սոյն: Ըստ սովանց, առաջինը կը զատուի խոսքէն, նոյնացուելու համար երուսաղէմի Աթոռին նախնական նոյնանուն եպիսկոպոսներէ մէկուն հետ, որուն յիշատակը Լատինք կը տանեն 22 Հոկտեմբերին, «Երուսաղէմի առաջին ոչ-Հրեայ ծագումով եպիսկոպոսը» ծանօթագրութեամբ: Միւսներէն՝ Բենիամինին անուան է միայն որ հանդիպեցանք, այն ալ Լատինաց Տօնացոյցի մէջ, Մարա ամուսն վերջին օրը:

Երեքշաբթի օր կը յիշատակենք Դեւոնդեանց Բահմայի վարդապետն հետ Աւարայրի դաշտը իջած սրբանունը այն կրօնաւորներու յիշատակի օրը Ս. Պատարագ մատուցանելու սովորութիւնը կայ արտասահմանի կարգ մը կեդրոններու մէջ, Հոս ալ ինչպէս կը մատուցուէր Ս. Պատարագ՝ Ս. Քիշմածին մտաբանի մէջ:

Չորեքշաբթի երեկոյեան կը կատարուի նախատանակ Ս. Վարդանանց: Սովորութիւն կար առնէ մը որ Կիլիկեան Հեթում Բ. Թագաւորի միակտուր քաթէ դաւաղանը ունենար հանդիսապետը ի ձեռին, նախատանակի ընթացքին: Աւելի ետք, այդ սովորութիւնը փոխադրուեցաւ Սուրբ Ուրբաթ, Թաղման նախատանակին, որպէսզի ուխտաւորներուն առիթը արուէր զայն տեսնելու:

Հինգշաբթի տօն է Ս. Վարդանանց զօրավարացն մերոյ 1036 Վկայիցն, որք կատարեցաւ ի մեծի պատիւով: Այս տօնը Ս. Աթոռոյ մէջ նկատուած է իբրեւ տօնը Ժառանգաւոր սանիբուն — ինչպէս է Ս. Սահփանսի օրը տօնն է Սարկաւաղաց —, որոնք իրենց մէջէն ընտրուած դասապետներով կը ղեկավարեն օրուան երգեցողութիւնները և Ս. Հաղորդութիւն կը ստա-

նան իրենց Տեսչին ձեռքէն, որ կ'ըլլայ օրուան Պատարագիչը: Ըլլալով անուան տօնը վեհափառ Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Կաթողիկոսին՝ կը կատարուի «Հայրապետական Մաղթանք» (Նոյնը կը կատարուի նաեւ արտասահմանի մեր բոլոր եկեղեցիներուն մէջ, քանի որ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին ալ — Տ. Տ. Գարեգին Բ. — անուան տօնն է այդ օրը) Արգէն տրուան սեռի անդամներէն շատեր, որոնք արքայանուներէ տարբեր անուն կը կրեն, իրենց անուան տօնախմբութեան օրը կը նկատեն Վարդանանց տօնը, ենթադրելով թէ այդ 1000է աւելի վկաներուն մէջ իրենց անուանակից մը կրնար գտնուիլ: (Նոյնն է պարագան Ս. Կոյսի վերադարձման տօնին՝ իգական սեռին համար:) Սովորութիւն է այդ օր կատարել նաեւ Հոգեմանգոստեան Պաշտօն, քանի որ Յիսուսակ մեռելոց Եւ Տօն ազգային բացատրութիւնը կ'երևի Տօնացոյցին մէջ:

Ուրբաթ օր սովորութիւն է Ս. Պատարագ մատուցանել Ուղղափառ Ասորւոց Ս. Մարկոս Աւետարանչի եկեղեցւոյ մէջ, որ կը գտնուի Հայոց Թողի հիւսիսային ծայրամասին: (Ղարաբաղի և Ասորիներ մեզի գաւառակից ըլլալուն, տարին մէկ անգամ անոնց եկեղեցիներուն մէջ կը պատարագենք:) Արարողութեան աւարտին, Միտրանութիւնը կը հիւրասիրուի Ասորւոց եպիսկոպոսին կողմէ:

Շաբաթ յիշատակ է Կ. Պոլսոյ Ս. Ժովովոյ 150 հայրապետացն (գումարուած 381 թուականին): Տիեզերական ժողովներու — որոնցմէ առաջին հրեքը միայն կ'ընդունինք մենք — հայրապետներու յիշատակը առանձին տօնախմբելու դրութիւնը յատուկ է մեր եկեղեցիին: Յօյներ միայն Նիկիոյ Ա. և Բ. Ժողովները կը նշեն, առաջինը մեր Երկրորդ Մաղիապարդի Կիրակիին — քանի որ, ըստ Յայմաւաւորքին, Համբարձման տօնի յաջորդող Կիրակիին գումարուած է ան —, իսկ երկրորդը՝ 8-14 Հոկտեմբերի միջև ինկող Կիրակիին, իսկ մնացեալները, ԵՏԻեղեարական Ժողովներու Հայրապետները յիշատակման օրը, կը նշուին 15-21 Յուլիոսի միջոցին հանդիպող Կիրակիին: Արեւմտեանք լուռ են այդ մասին:

Այս Շաբաթ օրը Յունաց Տօնացոյցին մէջ նշուած է իբրեւ «Սրբոց և ձգնաւորաց Շաբաթ»:

Երեկոյեան ժամերգութեան ընթացքին, եկեղեցական կանոնի համաձայն, կը վարագործուին եկեղեցւոյ խորաններն ու գլխաւոր օրբանկարները, որոնք այդպէս կը մնան մինչև Մողկազարդ: Մայր Տաճարին մէջ, վարագործները կը փոխուին վից անգամ (ամէն Շաբաթ օր):

Պէտք է դիտել տալ թէ սեղաններ և սրբանկարներ վարագործելու սովորութիւնը ներկայիս յատուկ է միայն Հայց. եկեղեցիին: Կ'ըսենք ներկայիս, վասնզի մինչև Բ. վատիկանի ժողովի, Լատիններ ալ սովորութիւն ունէին վարագործելու օրբանկարները բայց անոր հետ ոչ թէ խորանները, այլ անոնց վրայի խաչերը միայն, և այն ալ ոչ թէ Մեծ Պահոց սկիզբէն, այլ մեր Գաղտեան Կիրակիի նախօրեակէն միայն, մնալով այդպէս երկու շաբաթներ, մինչև Ճրագալոյցի օրուան Վրաստանացոյի հանգիստութիւնը: Իսկ Ասորիներ Մողկազարդի օրը կարճ պահու մը համար փակելով գլխաւոր սեղանի վարագոյրը, խորհրդանշական արարողութեամբ մը զայն կը բանան նոյն օրը, գիշերուան մուծին:

Բուն Բարեկենդանի Կիրակին այլ եկեղեցիներու կողմէ կը կոչուի Carnival Sunday: Արեւմուտքի մէջ ան նկատուած է իբրեւ կերութեամբ և խրախմբի օր մը, տեղ տեղ հասնելով արեւցոյթեան և շրջալսութեան: Մեծ Պահք մտնելէ առաջ աշխարհիկ ուրախութեան օր մը վերջապէս — Լատինաց մօտ երեք օրեր, քանի որ անոնց մօտ Պահքը կը սկսի Չորեքշաբթի՝ Օր Մոխրոցով — ուր ուշագորաւ երեկոթ է ձգտուումը: Յայնքդ զայն կ'անուանեն Կարնիվէի Բարեկենդան:

Մեր մօտ այդ օրն է որ կը ճշգրտին տարւոյն ձայները: Այսինքն, ինչ ալ ըլլայ նախորդ օրուան Ձայնը, այդ օրուանը կ'ըլլայ Դի, Մեծ Պահքը սկսելու համար Առով, և շարունակելով յաջորդաբար մինչև յաջորդ տարուան Բարեկենդանը: Տարօրինակ է որ Ս. Աթոռոյս մէջ միակ օրն է ան, ուր փակեալ — խորանով Ս. Պատարագ կը մատուցուի: Տեղական սո-

վորութեան համաձայն, այդ օր Լուսարարապետը կը վարէ Դպրապետի պաշտօն:

Մեծ Պահոց առաջին օրը, վանուցս հաստատութիւններէն շատերը և վարժարանները կը մնան փակ, մինչ Ժողովուրդ սաներ օրը կ'անցընեն պոստով: Ս. Պատարագ ալ չի մատուցուի որ այդ օր Սրբավարներու մէջ: Յայնք ծոմապահուութիւն կը հրահանգեն այդ օր և յաջորդ օրն ալ չեն պատարագեր:

Արեւելեան Հռոմէադաւան եկեղեցիներ — Յոյն, Հայ, Ասորի — ևս, որոնք երբեմն Լատինաց նման Չորեքշաբթի օր կը մտնէին Մեծ Պահք, ներկայիս մեզի նման պահեցողութեան կը սկսին Բշ. օրուրէն: Հայ Կաթողիկէներ ընդունած են ՎՍՄԽՍՀ-ի Պահք մանկու սովորութիւնը, ինչ որ յիշեցում մըն է մարդուն՝ իր հողիդէն ծագումին և իր մարմինը հողին յանձնելու ճակատագրին: Գահանան արդէն հնոց էիւր և ի հոգ դարձցիս՝ կը կրկնէ, մոխրը հաւատացեալի գլխուն կամ ճակտին վրայ խաչանիշ ցանած պահու: Իսկ Մեծ Պահքը Չորեքշաբթի օրէն սկսելու սովորութիւնը եղած է պահեցողութեան շրջանը ճիշդ 40 օրերու մէջ ամփոփելու դիտաւորութեամբ, դուրս ձգելով սակայն Կիրակի օրերը:

Հակառակ 7 եօթնեակ կամ 48 օրեր ընդգրկուելու, մեր մօտ ալ Մեծ Պահքը կը կոչուի Գաղտանգոյց կամ Գաղտանգոյցական պահք, որուն 40րդ օրը լրանալէ ետք, Ղազարու յարութեանէն սկսեալ, պարզ պահք բառով նշանակուած է մեր Օրացոյցին մէջ փոխան օր մի յաւոցի:

Ներկայիս պահքը իր խօտադոյն ձեւով կը պահուի միայն Օրթոտոքս եկեղեցւոյ մօտ: Կաթողիկէներ լոկ Օր Մոխրոց և Աւագ Ուրբաթ օրերուն պահեցողութիւն և փառքով 6 Ուրբաթ օրերուն մեղէնէ հրամաշուժ կը հրահանգեն:

Դիտելի է, որ մեր մօտ թէև Պահքը կը սկսի Բշ. օրը, բայց Մեծ Պահոց կարգերը — Արեւագալ, Խաղաղական ևայլն — կը սկսին Չորեքշաբթի օրուրէն և կ'աւարտին Պահոց 40րդ Ուրբաթ օրը:

(Շարունակելի՝ 3)

Դ. ձ.

ՈՒՍՈՒՄԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐԱԿԱՆ ԱՑ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԽՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՃԱՌԸ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Է. դարու առաջին կիսում Շինոդի ձեռամբ այսպէս կարգաւորուած ժամա-
կարգութիւնը մնաց առ ժամանակ: Ինչ-
պէս նախընթացներում տասցինք, Եկե-
ղեցւոյ ծիսական մասը զարգացման են-
թակայէ, ինչպէս օտար Եկեղեցեաց՝ նոյն-
պէս և մեր Եկեղեցւոյ համար: Յառաջ են
գալիս թէ՛ ազգային և թէ՛ օտար ուղղերի
սուրբեր ու նահատակութիւններ, որոնք
Քրիստոսի Ընդհանրական Եկեղեցւոյ անպ-
հակահեղձութիւն են կազմում, և ոչ թէ մի
աղգի — օրինակ՝ Յայնի կամ այլոց —,
որի մէջ նահատակուել կամ մարտիրոսա-
ցել է այդ սուրբը: Այս գէպում, Եկե-
ղեցին պարտական համարելով իրեն կրօնա-
տագիծութիւնը արտայայտելու, օտմա-
նում է նրանց յիշատակի համար օրեր:
Եկեղեցւոյ արարչան շարքերը երգեր են
հիւսում այդ մարտիրոսների անուան
ձօնում, այդ երգերի մէջ յիշում նա-
հատակի գործը, այլև բարեխօս ունեւելով
զնոսա առ Հայր:

Կարելի է տեսլ նաև, որ մինչև Է.
դարը Եկեղեցու օտմանում տօները շատ
պարզ էին. մի օր միայն կը տօնուէր,
աւուր պատշաճի երգերի մէջ կը յիշա-
տակուէր օրուայ տօնելին: Թէ՛ օտարա-
մուտ սովորութեամբ և թէ՛ կրօնական
ջերմեանդութեամբ սկսում են մի օրուայ
փոխարէն մի քանի օր յիշատակել. այս-
պիսով, միօրեայ տօնը դառնում է բազ-
մօրեայ: Այդ թուերը խորհրդանշոր են.
1, 3, 7 օրեր:

Տօների բազմանալովը կամ միօրեայ
տօնը բազմօրեայ դառնալովը, բազմա-
նում կամ լաւ ևս է տեսլ հիւսուում են
նոր երգեր: Եկեղեցական Հայրերը նոր
տօներ կարգելով, պիտի հոգ տանէին
զայն տարածելու ամէն կողմ, և նոյնպէս
պիտի հոգային ի պատիւ տօնեկեաց հիւ-
սած երգերն էլ տարածելու: Ինչպէս և

րեում է պատմական ակնարկումից, ըն-
տրուում են երգեցողութեան գիտակ ան-
ձինք, որոնք շրջում էին Հայաստանի
զանազան զաւառները և ուսուցանում ե-
կեղեցական երգերը: Այդ պատմական ակ-
նարկը որ վերոյիշուեցաւ, կրկին մէջ եմ
բերում, որովհետև մեզ համար զանա-
տելի է այս գրեթէ միակ փաստը, որից
հանում ենք վերոյիշուել եզրակացութիւ-
նը: Անա՛ այդ ակնարկը. — Ը... և ընա-
րեցին արս իմաստուն, զի օրգեսցեն ընդ
ամ. առխառնս հայոց եւ զմոյն կարգաւո-
րուիրինս հասարակեցեն (Կրօնական Գանձա-
կոցի, էջ 34-35, 6 տող):

Սոյն այս ձևը, երգերը տարածելու,
յետայ կը տեսնենք Ներսէս Շնորհալու
օրօք, բայց պէտք է երեւակայել թէ՛ այ-
սուամենայնիւ որքա՛ն դժուար էր հայոց
աշխարհի բոլոր ծայրերում (Եկեղեցական)
ստատմական պաշտութեան մէջ նմանութիւն
և կարգ պահպանելը, քանի որ հեռուեմէ
աւելանում են նոր երգեր:

Եթեքերորդ դարում և ապա յառաջ
են գալիս Եկեղեցական նոր երգչիւնը.
այս կարգում կորելի է յիշել Անանիա
Շիրակացուն, Սահակ Զորարորեցուն,
Յովհան Օձնեցուն(*), Ստեփանոս (Բ.).
Սիւնեցուն, Պետրոս Գեառգարձին, Գրի-
գոր Մագիստրոսին, Յակովբ Սանահնե-
ցուն, Գրիգոր Վկայաւերին, Յովհաննէս
Սարկաւազ(**) Վարդապետին և վերջապէս
Ներսէս Շնորհալուն, այսինքն՝ ԺԲ. դա-
րու երկրորդ կէսը, որովհետև երկրորդ
խմբագրութիւնը դրւում է մօտաւորա-
պէս այդ ժամանակները:

(*) Օձնեցուն համար Կրօնական գրում է.
«... և երգեաց Շարական հարցին մեղեցեց յա-
մենայնի և զպատուին, որ մինչև ցայսօր
պաշտի յեկեղեցիս հայոց, զհետև ձէն թուա-
կանէ մինչև ՈՁ Թուականս, որ այժմ յաւուրս
մեր է:» — 39 էջ, Կր. Գանձ.:

(**) «... արար և շարական Ղևոնդեանցն
քաղցը եղանակաւ, և յարմար բանիւ, որոյ
սկիզբն է այս. «Պայծառացան այսօր սուրբ
Եկեղեցիք»»: Նոյն:

Այժմ, հարց է յառաջ գալիս, թե մի՞ է խմբադրել կամ կարգաւորել այդ ժողովնակ շարականը և ժամապաշտութիւնը ընդհանրապէս: Երկու անձինք աւելի հաւանական կը թուին մեզ, այդ կարգաւորութեան գործուած մին՝ Ներսէս Շնորհալիւն և միւսը՝ Ժ. Դարու վերջին քառորդին՝ Գէորգ Սկեհացին, որը այդ ժամանակ յայտնի գիտնական էր և վարժապետ:

Ներսէս Ծնորդաւու մասին գրեանք.
 Է... Բազում ինչ կարգեաց յեկեղեցի
 քաղցր եղանակաւ Խորովեան տնով շա-
 րակասն ։ ։ ։ Ըրար նա երգու և աւսոյց իսկ
 Ծայնոցիկ, որք պահէին զերերդ (Հառա-
 կայաւ), զի յոխանակ վայրապարծ յանից
 կայն աւսոցեն, որոյ սկիզբն է 'ի Բաղ-
 մասէն Դաւթի Յիշխեցաւ 'ի գիշերի զա-
 նուն քո Տէր» և այսպէս խորհրդաբար
 ըստ կարգի, Զարթիք փառք իմ», որ
 այժմ առի յեկեղեցի 'ի ժամ գիշերային
 պաշտամանս ։

Եւ այս, մեզ կ'արժնէ է տալիս, որ
Ներսէս Ենթորային հոգ է տարել յառկա-
պէն Ժամագրիքը կարգաւորելու, նոյն
խիղ Ժամագրքի երգերից մեծ մասը ինքն
է հեղինակել. ուստի, հաւանական է թը-
ւում շարականներ կ'արգաւորուին Ներ-
սէս Ենթորայու ձեռքով: Գրել է շատ ճա-
ռեր: Որովհետեւ, երկրի աւերակաթեան
պատճառով խանգարմունք էր մտել մա-
մակարգութեան մէջ, ուստի, Մաքսնեայ
է Թեղնեայ վանքերից և նոյնպէս մեծ
Հայաստանի նշանաւոր վանքերից բերել
սուաւ Ժամագրքի հին օրինակներ, ո-
րովհետեւ վանքերը միակ աւանդապա-
կ վայրերը լինելով՝ անխախտ և ճշգրիտ
օրինակներ կ'որոշէ էին ունենալ, թերին
ուղղից, լրացուց:

Բայց մեզ այնքան էլ հաստատ չէ
թուում ներքոև Շնորհալու շարահաններ
կարդաւորելը. վասնզի նախ որ վարդան
Բարձրբերդցին և Կերակոռը, որոնք
Շնորհալուն ժամանակից են, չեն յի-
շում այդ և զժուար թէ թրանային զայդ
հաղորդելու. երկրորդ՝ էլ ինչո՞ւ Գան-
ձակցին կամ վարդանը անդադար յիշա-
տակելով զձեռնադրաբը՝ ասում են, «որ
այժմ պաշայ յեկեղեցիս մեր»։ Մանաւանդ

որ եթէ այդպիսի բան լինէր, Վարդգանը անպայման պիտի յիշատակէր, որովհետեւ ան երթւածողէ՛ց վերադառնալու ժամանակ, բաւականին (մօտ 6 տարի) քնու՛մ է Յակովբ Կլայեցի կաթողիկոսի հրաւիրմանց Հռոմկայալու՛մ, և եթէ լինէր, այնուտեղ պիտի ժամօթանար և յիշատակէր Գուրգէ ձօնընտիրից յետոյ աւելացած երբեք չլուր առանձին տետրակներով կամ շրջիկ գերգաւառիչներէ ձեռքով տարածուել է:

Հայր Արիշանի «Սիսուան»ի մեջ մի շատ կարևոր փաստ ենք գտնում, որով այս երկրորդ խմբագրության կարգավորիչը համարում ենք Գեորգին (Սկեռացին):

Խոսելով Ակեռացու դպրոցի մասին,
 առում է. «Մոռանալ գրուածիչն կամ ոչ
 պարզապէս յիշէ զմիւս եւս յոյժ պիտանի
 հաստատակց գործի, որ ե յայտարար
 առաջաւեի եւ չափադիտակ հանձնարոյ
 Գէորգայ, այն ե ընցուքիւն եւ ճտեսացու-
 րիւն Բանից եւ եղանակաց շարականաց
 մեղոյ: Մանօթ է քանասիրաց, զի 'ի ձե-
 առգիր յիշատակարանն երգարանէն, այն-
 ղըւանի 'ի սկզբանէ ժԻ. դարու 'ի յալովս
 չնանակի գրեալ ըստ լուս եւ ընտիր օրի-
 նակին, որ կոչի Խկիցի ե յոմանս վկայի,
 զի ընտարդն այն էր Գրիգոր առաջին
 յարժապես Սոյա ե քաջ քարաւղար,
 մականունանէսն Խոյն Խոյն:

Արդ, Առաքել Սինեայ եպիսկոպոսն
'ի լուծմանս Սահմանաց Գաւթի Անյոյթի.
ասէ. Ճշմարտեալ Բանք երգացս Խկու
օրինակն է՝ 'ի շարեկանացն, զոր մեծ
դպպեան Գէորգ ուղղիւաց, այն որ զԵսայի
մարդաբէն մեկնեաց 'ի խնդրոյ Հեթում
թաղաւօրին 'ի Սիւ . . . զի արհեստն ա-
ռապանութեան խառնեալ լիցի 'ի յերգոն,
որպէս նոյն Խոյնն օրինակն է, զոր սահ-
մանեալ զարդապատն Գէորգ(2):

Ինչպէս երեւում է ընդգծածներէց, եթէ երկրորդ խմբագրութիւն ընդունենք, պէտք է հաստատուպէս ասենք, որ զաւտել է Գէորգ Սկեւազցին ժ.Գ. գարգւ վերջին քառորդում: Գուցէ եղանակների կարգաւորման սրան գործակցել է Սոխ վարձակապետ՝ յայտնի Գրիգորը, մականւանանհա, և ինու:

(*) Սխառն, էջ 104, բ. տվեակ, 9108
էջ, ա. տվեակ, 1 տող:

Ուստի, երկրորդ Խմբագրութեան մէջ կը մտնէին երգերը հեղինակներին՝ Անահիտ Շիրակացու, Սահակ Ջորափորեցու, Յովհան Օձնեցու, Ստեփանոս (Բ) Սիւնեցու, Ստեփանոս Մոկացու, Պետրոս Գեառապետի, Ներսէս Շնորհալու, Ներսէս Լամբրոնացու, Խաչատուր Տարօնցու, Մեծիկ Վարդանայ, Յակոբբու կոյսեցու և Գէորգ Սկեռացու:

Ընդհանրապէս այս հեղինակներին մեծ մասը նոր տոներին համար յատուկ երգեր չեն հիւսել, այլ առն Կիրակէ օրերին, և բազմօրեայ տոներին միւս աւուրց շարականները:

Ուրեմն, երկրորդ անգամ շարականներին կարգաւորումն հաւանական ենք կարծում Գէորգ Սկեռացու ձեռքով: Դարու վերջին, և աւելցած կը լինին վերոյիշեալ հեղինակաց երգերը:

ԵՐԲՐՈՒԴ ԽՐԱՍԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ՊԼՏԿԵՐ ԵՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Ներկայումս մեր ձեռքին եղած Շարականը հարկաւ ժ. Դարու Շարականներին տարբերութիւն ունի, վասնզի ժ. Դարուց յետոյ նոր տոներ են աւելացել: Մեր համեմատած ձեռագիր Շարականներում նոյնիսկ կան այնպիսիները, որք չեն մուծուած ապագրութեան մէջ, ինչպէս Շարական Համաժայ, Կանոն Սրբոյն Արտաբաշտայ, Շարական Տարագոսեանց, այլ հարց Աւետեաց Աճառնի, ևն., որոնք ամբողջութեամբ պիտի կցենք սոյն գրութեանս 'ի հետազոտութիւն յարգոյ բանասիրաց: Վերոյիշեալ Շարականին ապագրութեան մէջ չմուծուած լինելը բացատրում ենք նրանով, որ այդ շարականները կամ տոները մի որոշ չըլնանում են յառաջ եկել, չեն ընդհանրացել, ուստի և տօնացոյցի ու պաշտամունքի մէջ չեն մտել:

Մի անթուական մագաղաթեայ գրչուութեան մէջ, № 1573 (որի նիւթին երևում է 'հին լինելը), պակասում է ժ. Դարու սկզբում հիւսուած Անորհուրդ խորինքը, Ախար զուարճացեալ, Ամենապաշտելի Երրորդութեանն(«), Արեւելք գիւրափինա (ժ. Դարու) Կիրակոս Արեւելցու, Շ'ի յանաճաճութեան ծովէն՝ մեծ վարա-

դանինը, «Սարափելի որոտամբ»՝ Սարգիս Սեանեցու:

Ժ. Դարու մի թղթեայ գրչութեան մէջ (№ 1598 և № 1615) պակասում են վերոյիշեալ շարականներից շատերը, որ յետոյ է աւելցուած ուրիշ գրչի ձեռքով:

Այս թերութիւնները 'ի նկատի ունենալով, կարծում ենք որ մի երրորդ անգամ կարգաւորուել է Շարականը, և այդ այն ժամանակ միայն, երբ արդէն հիւսուած էր վերափոխման Անձինք Շարականը՝ Կիրակոս Արեւելցու ձեռքով:

Ժ. և ժ. Դարերի ձեռագիր Շարականները վերջանում են Արեւելք գիւրափինաով. նոյնպէս և մեր այժմու ձեռքի ապա Շարականը այդ երգով է վերջանում: Այս վերջին կէտը զօրեղ փաստ է, որ երրորդ կարգաւորումն շարականաց տեղի է ունեցել ժ. Դարում:

Այս երրորդ կամ վերջին խմբագրութեան անհրաժեշտութիւնը յառաջ է գալիս նրանից, որ ժ. Դարուց սկսեալ, Հայոց աշխարհը անհանգիստ և աւեր վիճակի մէջ էր: Կաթողիկոսական Ս. Աթոռը երկրի սրտից — Արարատեան աշխարհից — փոխադրուած էր Կիլիկիա, ժողովրդի մեծամասնութիւնից հեռու, ուստի և Եկեղեցու գէտը գծաւարանում էր յաճախել հակոտնութիւնը: Ընձարիւմ է, Հայաստանում էին հռչակաւոր և մեծ վաճառքը, որոնց մէջ մշտամուռնչ ողջութեմ և աշխատում էին մեծանուն և հանճարեղ վարդապետներ, բայց այլապէս յաճախակի յարձակումները միջոց չէին տալիս այդ սրտաւատ վարդապետներին Եկեղեցու ներքին բարեկարգութեամբ մտածելու և զբաղեցնելու:

Ժ. Դարում կատարուած պատմական մի կարեւոր փաստ մեզ աւելի ևս համոզում է պնդելու և հաստատելու այս երրորդ խմբագրութիւնը: Այդ փաստը Հայրապետական Ս. Աթոռի Ստիգ Ս. Էջմիա-

(*) Ս. Սարգսի տօնը հաւանորէն հաստատուած է Ն. Շնորհալու ժամանակից: Սա Միքայէլ Ասորուն յանձնեց, որ Ս. Սարգսի աւանդութիւնը Ասորեւէնից Թարգմանի Հայերէնի: Ուստի հաւանական է այդ ժամանակից հետո տառուած լինի Ս. Սարգսի յիշատակութիւնը Եկեղեցու մէջ:

ծին փոխադրուելն է, որից յետոյ կիրական կաթ. վերապիցին ձեռնարկում է Եկեղեցու ներքին բարեկարգութեան, կիրական կաթողիկոսը այդ դարու Եկեղեցու պետերից ամենաեռանդունն ու ամենանշանաւորն է, Այն հոգածութիւնն աւխտաւոր, որ օտ ամառում էր առ վայրա-վատակ ու վշտակիր հասը, սորա յետ-նորդներին մէջ աւելի նուազ կ'երեւի, Եւ այս բոլորը մեզ բերում է կատարեալ համոզման, որ սա հոգ տարած լինի նաեւ համակարգութեան վերայ, կամ օտ ինքն, կամ սորա ժամանակ այդ գործը պէտք է գլուխ եկած լինի:

ԺԵ. դարում յայտնի է կիրական Արեւելիցի կամ Երզնկացի, իբրեւ գրադէտ և բանիբուն եկեղեցական, որ Յովհաննէս Երզնկացու առաջին աշակերտն է: Համա-առաւով Յայրաւորութիւն մէջ, կիրական՝ երգիչ, խմբագրող է անուանուած: Տպագրած Շարականը, ինչպէս և ուշ գրչագիր-ներ, վերջանում է վերափոխման անձինքի՝ Արեւելք գերարփին՝ շարականով: Այս շարականի վերջին առն սկզբնառաւորը կիրական անունն են կազմում: Եւ որովհետեւ ԺԵ. դարում կիրական Արեւելցին է յայտնի, ուստի վերջնական կարգաւորումն հաւանօրէն կիրականին կը տամ, որ իւր շարականով կը փակէ մեր Ս. Եկեղեցւոյ յոգնաշնչան հորա սրտաբուլղի երգերը:

Այս նոր կարգաւորման մէջ շատ քիչ հեղինակաց երգերը կը մտնեն, նախկին հեղինակաց գուրո մնացած մի քանի երգերը, այլ և Յովհան Երզնկացու և կիրական Արեւելցու: Սակայն, այս կարգաւորումն ըստ իս, աւելի ներքին բաժնին կը վերաբերի, այսինքն՝ երգերը դասաւորել ըստ պատկերաց տօնից:

Սակայն, այս խմբագրութիւնից էլ գուրո մնացին մի շարք շարականներ, որոնք ինչպէս երևում է, ընդունուած չէին և չէին ընդհանրացած և կամ տօնացոյցի մէջ մուտք չէին գործած: Այսպիսիք են մեր նախընթացներում յիշատակած շարականները, որոնք մինքն ենք գրել ձեռագրաց համեմատութեան ժամանակ, և վարդանանց մի այլ շարական՝ «Անթառամ սիրոյ ծնունդը», «Թագաւոր գոլով» շարունակութիւնը, Ս. Սարգսի,

ՏԻՊՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԵՂԵՐԱՄԱՆ ՎԱԽԱՆ Տ. ՂԵՒՈՆԴ ԱՐԲԷՄՍ. ԴՈՒՐԵԱՆԻ

«Սիոն»-ի ներկայ թիւը մամուլին յանձնուած՝ և ապագրութիւնը մօտ էր արդէն լրանալու, երբ հեռագիրը երէկ (26 Դեկտ.) բերաւ մեզի սարսուղեցիկ գոյքը թէ Ամերիկայոց Առաջնորդ Տ. Ղեւոնդ Արքեպս. Դուրեան երկու օր առաջ, կիրակի, սպաննուած է Նիւ Կորքի եկեղեցին մէջ, պատարագած միջոցին:

Մանրամասնութիւնք կը պակսին անշուշտ տակաւին. և մենք ի գուր միամբ-տութիւնը ցանկացինք ունենալ գիշեր մը և ցերեկ մը ակնկալելու թէ յաջորդ հեռագիր մը կրնար հասնիլ, հերքելու համար սոսկալի լուրը. և սակայն կը զգանք այլեւ թէ կը գտնուինք արդէն ցաւագին և ահարկու իրականութեան մը առջեւ, ողբալու համար կորուստը բազում առաւելութիւններով զարգաբաւած ընտիր Հռ. վիտի մը, որ պահանջն պատահութիւններով և պաշտօնավարութիւններով ար-ժեցուցած էր ցարդ ինքզինքը, և որ, վստահ էինք թէ հեռագրէ պիտի հանդի-տանար Հայ եկեղեցւոյ ամենէն մեծարժէք գէմբերէն մին:

(«Սիոն», 1934, Ը. Յարի, Յունուար, Թիւ 1, էջ 31):

Ս. Յակոբու, Թեոդորոս զօրավարի մի մի երկրորդ շարականները:

Այսպէս ուրեմն, ընդունում ենք երեք գլխաւոր խմբագրութիւններ: Այս խմբագրութեանց ժամանակները ևս դարագլուխ կարելի է համարել թիւ Եկեղեցու ներքին և արտաքին բարեկարգութեան, և թէ՛ հայ լեզուի զարգացման: Այս խմբագրութեան հետ եկեղեցական հեղինակները բաժնեցինք երեք կարգի. — Առաջին խմբ. խմբագրութիւն՝ ձօնի ձեռամբ, է. դարում, երկրորդ խմբագրութիւն՝ Գէորգ Սկեռացու՝ ԺԴ. դարում, և երրորդ (աւելի քան կարգաւորումն) ԺԵ. դարում՝ կիրական Արեւելցու ձեռամբ:

ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ

(Շարունակելի՜ 4)

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԷԱՆ ԵՐԹՆԵԱԿՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԷՁ

17րդ տարին ըլլալով, տարւոյս Յունուար 22-29 երկարող եօթնհալի միջոցին, տարբեր Եկեղեցիներու և դաւանանքներու պատկանող Սաղիմարնակ քրիստոնեաներ — հոգեւորական թէ աշխարհական — զով ջովի գալով, նշեցին Եկեղեցիներու Միութեան եօթնհալը:

Բացի Յոյն Օրթոտոքսներէն և Ղպտիններէն, այս տարի ևս բոլոր միւս Եկեղեցիները իրենց զովելի մասնակցութիւնը բերին հեւմեկնիք ոգիի արգասիքը եղող և տարուէ տարի ծաւալող այս շարժումին, միացնելով իրարու հոգեւորախ իրենց աղօթքներն ու բանաւոր խնդրանքները:

Եօթնհալը բացուեցաւ Կիրակի, 22 Յունուարի առաւօտեան ժամը 11ին, Ս. Փրկիչ՝ Նորանշիտեաններու Մայր Տաճարին մէջ, Հայ-Կաթողիկէ համայնքի Պատր. Փոխարք Գերջ. Տ. Յովսէփ Մ. Վրդ. Շատարեանի մատուցած Ս. Պատարագով, Երզնկանահար Պր. Վահէ Գալաթեան և իր շնորհալի Տիկինը՝ Շաքէ, մին իր ճարտար նուագածութեամբ իսկ միւսը՝ իր թովիչ ու մարդուած ձայնով, հայկական Ս. Պատարագին թովչանքն ու քաղցրութիւնը փոխանցեցին բազմաթիւ ու բազմազգի ներկաներուն, որոնց գլուխը կը գտնուէր Լատինաց Մօնս. Ճիւղբոմօ Պէլթրիթի Պատրիարքը: Արարերէնով քարոզ մը խօսեցաւ Առօրի-Կաթողիկէներու Պատր. Փոխարնապետ Մօնս. Փիէր Ապտ էլ-Անատ:

Նոյն օրը, երեկոյեան, աղօթաժողով կար Անկիլիքաններու Սեյնք ձօրն Մայր Տաճարին մէջ: Հակառակ վայրին հեռաւորութեան, եկեղեցին լիցուն էր ամբողջու-

Յ Ո Ւ Ե Լ Ե Ա Ն՝ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՎԱՅԱՆ ԹԷՔԷԱՆԻ

Ուրախութեամբ կը տեղեկանանք ինքնազբօթեան շրջաբերական ծանուցատուէ մը թէ այս փետրուարի 10ին, Փարիզի մէջ պիտի տօնուի Պր. Վահան Թէքէեանի դրական գործունէութեան քառասնամակը: Քաղցր է մեզ յուսալ թէ, ինչպէս թերթերու մէջ քանիցս տեղեկութիւններ տրուեցան այս մասին, որով թողմաթիւ հայաշատ վայրերու մէջ ևս պիտի լինին այս առթիւ ազգային սիրոյ և յարգանքի արտայայտութիւններ, որոնց արժանի է ստուգիւ ազգասէր և մեծատաղանդ բանաստեղծը: «Սիոն», մասնակցելով այս ընդհանուր զգացմանց, կը մտիկէ որ ապիւրիւն բողոքով տարիներ ապրի պատուական Յոբելուարը, աւելի կենսաէտեղու համար հայ դրամանութիւնը իր մաքուր քնարին այնքան ազնիւ ներշնչութիւններով:

(«Սիոն», 1984, Հ. Յարի, Փետրուար, Թիւ 3, էջ 61):

ՊՐ. ԳԱՆՈՒՍՏ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՍԵՐ ՍԷՋ

Փետրուար 9ի երեկոյին, յանակնկալաւ մեր մէջ ունեցանք Ս. Աթոռոյս պատուական բարերարներէն Պր. Գալուստ Կիլպէնկեանը, Եգիպտոս և Սիւրիոյ այցելութեանը առթիւ ցանկացած էր անցնիլ Ս. Երկրէն, տեսնել Սրբուսողմը — ուր եկած էր անգամ մը միայն, կոնուի, 9 տարեկան հասակին, իր բարեպաշտ ծնողաց հետ —, երկրպագիլ տնօրինական Ս. Տեղեաց, համբուրել Ղլխադիրը և տեսնել Հայկական Նուիրական այս աստատութիւնը: Կարելի չեղաւ համոզել զինքը, որ ընդունի հանդիսական ընդունելութեան մը նուագազոյս պատիւը գէթ. իր աշնտական համեմատութիւնը մերժեց ամէն ցոյց, ուղերձ և երգ: ... Պատկառանքով ծնրադրեց Ղլխադրի գերեզմանին առջև և հաւատքով ընդունեց օրհնութիւնը՝ զոր տուին իրեն հօն Ս. Պատրիարքը, և Տ. Մեսրոպ և Տ. Սմբատ Եպիսկոպոսներ:

(«Սիոն», 1984, Հ. Յարի, Մարտ, Թիւ 3, էջ 95):

Քեամբ: Անգլերէն, Արաբերէն և Ֆրանսերէն լեզուներով կառարուած Ս. Գրական ընթերցումներու և քանի մը Hymnոիրու երգեցողութեան աւարտին, խօսք առին Յոյն-Կաթոլիկ կղերական մը և Անկլիքան երէց մը, առաջինը Արաբերէնով իսկ երկրորդը Անգլերէնով արտայայտուելով քրիստոնէական սիրոյ և համագործակցութեան մասին: Ներկայ էին մեզմէ Հոգշ. Տ. Գուսան Արդ. և Բարշ. Ալեքս Սրկ.:

23 Յունուար, Երկուշաբթի երեկոյ, մերն էր կարգը: Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարը իր խորհրդաւոր ու կիսամութ կամարներուն ներքեւ ընդունեց այլադաւան քրիստոնէաներ, հոգեւորական թէ աշխարհական, որոնք լարուածով պիտի հետեւէին մեր Եկեղեցւոյ Հանգստեան Ժամու (Հսկում անունով ծանօթ) աղօթքներուն և մեղեդիներուն: Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. կարգաց Անգլերէն քարոզ մը, Փակման աղօթքը ըրաւ, Հայերէնով, Տորմիսիոն Աբրալարանի վանահայր Հայր Նիկողայոս Էկէնտէր:

24 Յունուար, Երեքշաբթի, Լուսերականներուն էր կարգը: Գերմաներէն, Արաբերէն և Անգլերէն լեզուներով երգուած և արտասանուած մեղեդիներէ և Սուրբ Գրական ընթերցումներէ բաղկացած յայտագիր մը գործադրուեցաւ, որուն ընթացքին Նիկիական Հաւատածքն ու Տէրունական Աղօթքն ալ լսուեցան (վերջինը՝ բաղմաթիւ լեզուներով): Մեզմէ ներկայ էին Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. և Հոգշ. Տ. Գուսան Աբեղայ, Կրօնք ապա, բոլորին հետ քովնոր որուն բարձրանալով, ուրիշ տարիներու նման, ճաշակեցին հաց ու գինի՝ իրր նշան քրիստոնէական եղբայրութեան:

25 Յունուար, Զորեքշաբթի երեկոյ, քաղաքիս Հրէական բաժնին մէջ գտնուող Եթովպական եկեղեցին փութացած էին այլադաւան քրիստոնէաներ: Հապէշներու Գերշ. Տ. Բառնարատ Եպս.ը, կէս ժամ տեւող արարողութեան աւարտին, ըրաւ իր խօսքը Անգլերէն լեզուով:

26 Յունուար, Հինգշաբթի ժամը 4ին, Սիոն լեռան կառարին գտնուող Վերջին Ընթերցող վերանաան մէջ կառարուեցաւ աղօթաժողովներուն ամենէն ապաւորիչը: Տպաւորիչ՝ գուցէ անոր համար, որ վայրը սեպականութիւնը չէ որեւէ համայնքի — ասանուէրի և դրոսեցիի զգացումները չէզոքացած են — ու մանաւանդ գտնուելուն Գրիստոնէական Եկեղեցւոյ կաղմաւորման վայրին վրայ: Զոյգ կառարաններէն եղան ընթերցումներ՝ Եբրայերէն, Ֆրանսերէն, Արամերէն (Գրիստոնի խօսած լեզուն), Արաբերէն, Յունարէն, Գերմաներէն և Անգլերէն լեզուներով: Մեր Սարկաւազներն ու Դիպիրները և-ս, առաջնորդութեամբ Տ. Գուսան Աբեղայի, իրենց մասնակցութիւնը երեկոյ յայտագրին, ՎՍիոնի բողոքն և Վերսուրդ մեծն՝ շարականներով: Հանդէս եկաւ նաև Տորմիսիոն Եկեղեցւոյ երկսեռ երգչախումբը: Աղօթաժողովը փակուեցաւ Ս. Հոգւոյ՝ քովնոր մատարան մէջ:

27 Յունուար, Ուրբաթ, աղօթաժողովը կայացաւ Ֆրանչիականներու եկեղեցին մէջ: Ներկայ էին մեզմէ Տ. Բարսեղ Վրդ. և Տ. Գուսան Արդ.: Եղան Խառնութեան, Ֆրանսերէն, Սպաներէն, Անգլերէն և Արաբերէն լեզուներով Աստուածաշնչական ընթերցումներ: Լատիներէն, Իտալերէն և Սպաներէն լեզուներով երգուեցան հոգեւոր տաղեր: Համայնքապետի փոխանորդ Հայր Ծօր Պուսթանի ապաւորիչ քարոզով մը շնչեղ քրիստոնէական սիրոյ և համագործակցութեան կարիքը, մասնաւորաբար այս երկրին մէջ և այս օրերուն: Հանրածանօթ և ալեգարք երգահնահար Տիար Օկոսթին Լամա նուագեց Պախի հոգեւոր երաժշտութենէն ապտառիկներ:

28 Յունուար, Շաբաթ, Ասորոց Ս. Մարկոս Աւետարանչի փոքր եկեղեցին ու գաւիթը — հակառակ ընդերքին — լեցուած էին բաղմաղգի հաւատացեալներով: Մեծ մասամբ Ասորերէն լեզուներով եղած աղօթքներու և շարականներու կողքին եղան նաև Անգլերէն, Ֆրանսերէն, Հայերէն (Կորնթացւոց Թուղթէն, Հոգշ. Տ. Գուսան Աբեղայի կողմէ) և Արաբերէն լեզուներով ընթերցումներ: Գարողին էր Գերշ. Տ. Պէննամ Եպս. Կակկաուի: Յոյն-Կաթոլիկ Եպս. Լուսթի Լահամ արտաքոյ յայտագրի խօսք առնելով, անդրադարձաւ Ներսէս Լամբրոնացիի մասին, դրուատելով Եկեղեցիներու միութեան սրբազան նպատակին համար իր ի գործ դրած ջանքերը:

ԱՄԱՆՈՐԻ ՀԱՆԳԷՍ ԺԱՌԱՆԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Հակառակ աշակերտներու թիւին զգալի նուազումին — քաղաքական պայմաններ չարտօնեցին նոր սաներու ժամանումը — այս տարի եւս մեր հոգեւոր դպրանոցէն ներս Ամանորը դիմաւորուեցաւ պատշաճ հանդիսաւորութեամբ:

Ըստ Հին Տոմարի Ամանորի նախօրեակին — 13 Յունուար, Ուրբաթ —, Վարժարանի ճաշասրահը, զեղեցկօրէն զարդարուած տօնածառով եւ մասամբք նորին, պատրաստ էր ընդունելու Ս. Պատրիարքն ու Միաբանութիւնը: Ըստ սովորութեան, անոնց սրահ մուտքի պահուն, ժառանգաւորներ հնչեցուցին Վարժարանի քայլերգը՝ «Միրտ ի սիրտ»: Ներկայ էին նաեւ ուսուցիչներ եւ Ս. Սթոպոյ պաշտօնեաներ:

Վարժարանի Տեսուչ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Դազանճեան ըրաւ հակիրճ եւ պատշաճ բացման խօսքը, որմէ ետք սաները, ղեկավարութեամբ Վարժարանի Եւրոպական Երաժշտութեան ուսուցիչ Տիար Վահէ Կալայճեանի, խմբերգեցին Սհան Տօրեանէ դարչաւորուած «Ժամանակի լարին վրայն», որուն հեղինակն է Ն. Ամենապատուութիւնը: Բարշ. Շահին Սրկ. Երկաթեան ըրաւ պահին յարմար քանի մը խօսք: Ժառ. սաներ, դարձեալ Տիար Վահէ Կալայճեանի ղեկավարութեամբ, երգեցին «Անոյշ Հայաստան», որմէ ետք չորս Ուրարակիներ — Գէորգ Հալաճեան, Արմէն Ճուռտուրեան, Վարդան Մելքոնեան եւ Կայծակ Մամիկոնեան — բաւարար յաջողութեամբ ներկայացուցին Յակոբ Պարոնեանի «Քաղաքավարութեան Վնասները» գաւեշտախաղէն տեսարան մը:

Քանի մը վայրկեանի ետք, մուտք գործեց Կաղանդ Պապուկը, որ «օրօրալով — շորօրալով» սրահին շրջանը ընելէ ետք բազմեցաւ կեդրոնը՝ վեհափառօրէն, քաշխելու նախ իր բանաւոր եւ ապա նիւթական Կաղանդէքները ըլլորին: Այս տարուան բանաւոր Կաղանդէքները յղացումն էին խիստ ճարտար ու պատրաստարան մտքի մը:

Աճն. Ս. Պատրիարք Հայրը իր փակման խօսքին մէջ կանգ առնելով նորոգուող ժամանակի գաղափարին շուրջ, յորդորեց սաները գիտնալ յարգն ու արժէքը անոր եւ զգուշացուց զայն յումպէտս մսխելէ:

Միաբերան երգուած Տէրունական Աղօթքէ ետք, Ն. Ամն. «Պահպանիչ»ով փակեց զուարթ այս հանդէսը:

29 Յունուար, Կիրակի երեկոյեան, Յոյն-Կաթոլիկներու եկեղեցւոյ մէջ կայացաւ եզրափակիչ աղօթաժողովը, բողկացած մեծ մասամբ Բիւզանդական ծէսով եւրեկոյեան ժամերգութեան աղօթքներէն — արտասանուած թէ եղանակաւորեալ — Գերշ. Տ. Լահիւմ Եպս. պերճիմաստ քարոզ մը տուաւ Կատարուեցաւ հացի, ցորենի, գինիի եւ ձէթի օրհնութիւն, որմէ ետք ներկայները — որոնց շարքին Հոգշ. Ֆ. Բարսեղ Վրդ. եւ Հոպշ. Տ. Գուստան Արզ. — ճաշակեցին օրհնուած հացէն, Պատուասիրութենէ ետք ներկայները ցրուեցան, յաջորդ տարի վերստին հաւաքուելու երջանիկ ակնկալութեամբ:

Մեծ է այս առթիւ մեր գոհունակութիւնը, հաստատելով թէ տարուէ տարի զանգուածներ աւելիով կը զգան կարիքը նմանօրինակ հանդիպումներու, եւ բարիքը որ անոնց միջոցաւ պիտի ծաւալի նոյն արմատէն սերած Բրիտանացական Եկեղեցւոյ այլազան էիլաւարումներուն վրայ:

● **Կիր. 5 փետր.** — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում վրդ. Բէշիշեան:

● **Եր. 11 փետր.** — Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Գատարազը ի Ս. Գլխադիր մատուց Հոգշ. Տ. Ռուբէն վրդ. Յովակիմեան:

● **Կիր. 12 փետր.** — Բաբելոնացի Առաքաւորի պահոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Ալեանեան:

● **Ուր. 17 փետր.** — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպոս:

● **Եր. 18 փետր.** — Ս. Սարգսի զօրավարին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տանարի Ս. Սարգսի մատարն մէջ, որ Նախագահուն է Ս. Աթոռայ Գանձատան: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս վրդ. Շերպէթեան: Ըստ օսութեան, հոգեւորականն պաշտօն կատարուեցաւ Սարգիս Կիւրեղեանի հոգւոյն համար, Նախագահութեամբ Լուսաբարպետ Ս. Լոր:

● **Կիր. 19 փետր.** — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Ռոմի վրդ. Որդիքեան: Լուսաբարպետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս խօսեցաւ Նորոգ հանդուցեալ Ս. Ռախմա Միարան եւ փարիզի Առաքնորդ Տ. Սերափէմ Արքեպոս Մանուկեանի կեանքին ու գործին շուրջ, եւ Նախագահեց հոգեւորականն պաշտամունքին:

● **Եր. 20 փետր.** — Իսանակայ Պարբեի հայրպետին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկատարեան:

● **Կիր. 26 փետր.** — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում վրդ. Բէշիշեան:

— Մայր Տանարին մէջ պաշտուած Տեառնընդհանուր հանդիսաւոր Նախատեսակին եւ եղանակի առաջին Անդադատանին Նախագահեց Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը:

— Գիշերակցութիւն, ի Ս. Յակոբ պաշտուած եղանակի առաջին Եկեղեցւոյ եւ Հայկական Կարգութեան Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպոս:

— Գիշերը, Նախդիր Ժառնոց վարժարանի մարդագաշտին վրայ կը վստէր Տեառնընդհանուր աւանդական կրթակ, պայծառ ու առտեղապարզ երկնքէ մը տակ:

● **Բշ. 27 փետր.** — Տեառնընդհանուր: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը՝ Մայր Տանարի Առաք Եկեղանին վրայ մատուց Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպոս. Գարիկեան:

● **Դշ. 29 փետր.** — Մայր Տանարին մէջ պաշտուած վարդանանց հանդիսաւոր Նախատեսակին Նախագահեց Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը:

● **Եշ. 1 Մարտ.** — Ս. Վարդանանց զօրավարաց մերջ 1336 վկայոցն (Յօսանակ մեղից եւ օսն ազգային): Այս տօնը Ս. Աթոռայ մէջ նկատուած է տօնը ժառանգաւոր բաներուն: Իբր այդ,

Մայր Տանարի Առաք Եկեղանին վրայ պատարագեց վարժարանի Տեսուչը՝ Լուսաբարպետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. Գաղանձեան, որ խօսեցաւ Նախ աւուր պաշտօնի ջարդ մը: Կատարուեցաւ Վարդապետական Մարիալնք՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վաղգէն Ա. ի տնտես տօնին աւիթով, ինչպէս Նախ հոգեւորականն պաշտօն, որոնց Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպոս: Ժառանգաւոր տաներ օտարաց Ս. Հաղորդութիւն իրենց Տեսչէն:

● **Ուր. 2 Մարտ.** — Ըստ օսութեան, Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Առաքաւոր Ս. Մարգարէ աւետարանի եկեղեցւոյ մէջ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս վրդ. Շերպէթեան: Սրբազարծի Թափօրները գլխաւորեց Հոգշ. Տ. Վաղարշ վրդ. Խաչատուրեան: Միարան Հայրեր Կիւրեղեանեան Առաքաւոր Գերշ. եպոսէն:

● **Եր. 3 Մարտ.** — Կ. Պողոս Ս. Ժողովոյն (381): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրիգորի: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն վրդ. Յովակիմեան:

— Երեկոյեան ժամերգութեան ընթացքին, Մայր Տանարի խորաններն ու գլխաւոր որդանկարները վարդապետեցան:

● **Կիր. 4 Մարտ.** — Բաճ Բաբելոնացի: Փակեալ խորանի Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տանարի Առաք Եկեղանին վրայ. Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Ալեանեան:

● **Դշ. 7 Մարտ.** — Սկիզբ կարգաց Մեծի պահոց: Առաւօտան, Մայր Տանարին մէջ պաշտուեցաւ Արեւագայտի առաջին ժամերգութիւնը, իսկ երեկոյեան՝ առաջին ընդհանուր:

● **Ուր. 9 Մարտ.** — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայրավար Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ, որ Ձեռագրատանն է Ս. Աթոռայ: Հանդիսաւորն էր Ձեռագրատան Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպոս. Գաղարեան:

● **Եր. 10 Մարտ.** — Ս. Բեզգորսի զօրավարին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն վրդ.:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Գատարազը Հոր գլխաւորութեամբ, Միարանութիւնը Վերաշափառով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տանար, ուր մեր վերնամատարն մէջ պաշտուած ժամերգութեան Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպոս: Ապա կատարուեցաւ Տնորինեակն Սրբապետեցաւ այցելութեան հանդիսաւոր Թափօր Տանարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում վրդ. Բէշիշեան:

● **Կիր. 11 Մարտ.** — Արեւմտեան Կիրակի: Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան եւ Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս վրդ. Շերպէթեան: Ապա կատարուեցաւ երբազարծ մեծանադէս Թափօր՝ Գրիգորի Ս. Գերեզմանին եւ Գատանտեղեղանի շուրջ, Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Գատարազը Հոր Թափօրականք երգեցին Այլակերպութեան շարականներ:

● Գշ. 13 Մարտ. — Մեծ Պանոս առաջին Նսկումին ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզիչ Հոգւ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եշ. 15 Մարտ. — Մեծ Պանոս առաջին Նսկումին ի Ս. Թակոբ քարոզիչ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Գաղանձեան:

● Եր. 17 Մարտ. — Ս. Կիրոյի Երուսաղիմացւոյն: Ս. Պատարադը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Կիրոյի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Լայրեկ Վրդ. Գաւառեան:

● Կիր. 18 Մարտ. — Անառակի Կիրակի: Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ և Ս. Պատարադը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. Դարկպետան: Խօսեցաւ Լուսարարապետ Ս. Լայրը և, հանդ. Արրական Սիրգիւքեանի մանուան քառասունքին առթիւ, շնչուեց աղգային հարցերու շուրջ անոր ցուցաբերած արի ու առողջ կեցուածքը և վեր առաւ երիտասարդութեան գրքը համայնքի մը գինեռանկութեան տեսակէտէն:

● Գշ. 20 Մարտ. — Նսկումին ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզիչ Հոգւ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

● Եշ. 22 Մարտ. — Նսկումին ի Ս. Թակոբ քարոզիչ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ. Գարեգինեան:

● Եր. 24 Մարտ. — Ս. Յովնանու Երուսաղիմացւոյն: Ս. Պատարադը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● Կիր. 25 Մարտ. — Տճեօի Կիրակի: Մայր Տաճարի Ս. Յով. Կարապետի խորանին վրայ պատարազիչ Հոգւ. Տ. Գուռն Արեղայ:

● Գշ. 27 Մարտ. — Նսկումին ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզիչ Հոգւ. Տ. Ռոհ Վրդ.:

● Եշ. 29 Մարտ. — Նսկումին ի Ս. Թակոբ քարոզիչ Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. Դարկպետան:

● Ուր. 30 Մարտ. — Վաղուան Գուռասուն մանուկն աստիւն առիթով, դիշերը բացառիկ Նսկում կատարուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, որ իր անդրանիկ քարոզը խօսեցաւ Հոգւ. Տ. Գուռն Արդ. Այնանեան:

● Եր. 31 Մարտ. — Ս. Քառասուն մանկանց Սքեախոյ: Ս. Պատարադը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Վերադարձումը կատարուեցաւ Ս. Գուռասնից մանկանց նկարին առջև շինուած շարժական սեղանին վրայէն, որուն դիմաց, կաթնայի մը մէջ կը պլպլային քառասուն գոյնզգոյն կանխեղներ:

— Կէտքէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շնորհափառուով մուտք գործեց Ս. Թաւրութեան Տաճար: Ս. Գերեղմանին և Գրիգոր Խալի Կարի աւխարեւէն ետք, վերջնային կից՝ Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւն և Նախատեսակ և Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբառուղեաց այցելութեան հանդիսաւոր Թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգւ. Տ. Լամբարձում Վրդ.:

ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ Ք

● Ուր. 6 Յուն. — Նոր Անկիւքեան Արքեպ. Սամիր Բաֆթիթի պաշտօնի կոչուեցաւ առթիւ կայացած հանդիսութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. և Աւագ Թարգման Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ.:

● Բշ. 9 Յուն. — Սրբատուք Ս. Մննդեան տօնին առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ԳՐԼԻՍԱՆՈՐՈՒԹԵԱՄբ, Միաբանութիւնը շնորհաւորութեան գնաց Յունաց Պատրիարքարան: Իսկ Պատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպիսկ., Հոգւ. Լայրերու հետ, այցելեց Ասորաց և Հապէշաց Եպ. ներուսն և Ռուսաց գրօնագետին:

● Ուր. 13 Յուն. — Սրբկոյնեան, Ս. Աթոռ ժամանեց Ռումանիոյ և Պաշկարիոյ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տիրայր Արքեպիսկ. Մարտիրոսեան և տօներէն ետք մեկնեցաւ՝ Եշ., 9 Փետր.ին:

● Ուր. 20 Յուն. — Կէտքէ առաջ, մեր Ս. Մննդեան տօնին առիթով, Պատրիարքարան յաջորդաբար այցելութեան եկան շահապան համայնքներու հոգեւոր պետեր և պետական ակաւաւոր դէմքեր: Իսկ օտար տէրութեանց Հիւպատոսներ այցելեցին Տաբաթ օրը:

● Գշ. 24 Յուն. — Արևմտեան Գերմանիոյ Վարչապետ Հէլմութ Բոլի ի Խորայէի տուած այցելութեան առթիւ, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ. օգակայան մեկնեցաւ՝ դիմաւորութեան:

● Գշ. 25 Յուն. — Գերմանիոյ Վարչապետին ի պատիւ Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Բոլլէքի կողմէ տրուած Թէյասեղանին ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ. և Քարապետ Դիար Գէորգ Լինդշեան:

● Եր. 28 Յուն. — Վսեմ. Հէլմութ Բոլլ այցելեց Ս. Թաւրութեան Տաճար, որուն այլազան մասերը պտտելէ ետք մասնաւոր հիացումով արտայայտուեցաւ մեր վերնամաստան շուրջ իրրեկ գեղեցկագոյն մասը Տաճարին:

● Կիր. 5 Փետր. — Ս. Մարանի մօտաւուս տօնին առիթով (9 Փետր.), Մարտիրոս եկեղեցւոյ մէջ մատուցուեց Ս. Պատարադին և ընդ զուեկնութեան ներկայ եղան Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. և Հոգւ. Տ. Գուռն Արդ.:

● Բշ. 13 Փետր. — Կրեւելի Լայնց Նոգեւոր Հովի Արք. Տ. Յովսէփ Կիւնյ. Լալլանեան ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր մնաց մինչև 20 Փետր.:

● Գշ. 14 Փետր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Նախագահեց Ողբ. Արրական Սիրգիւքեանի յաղարկութեան: Լանդադեալը, Նախկին Ատենապետ Հ. Մ. Ը. Միտիքեան և ուսուցիչ Ժառնգ. Վարժարանի, յանդարձման կողմ էր Նախորդ երեկոյ, 37 տարեկանին:

● Ուր. 17 Փետր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը մեկնեցաւ Փարիզ, ներկայ գտնուելու հանդ. Սերովրէ Արքեպ. Կաթարկաւորութեան: Իրեն կ'ընկերանար Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. և վերադարձաւ Ուր. 24 Փետր.ին:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ԿԻՒՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

1983

Ա) Ելեւմուկամ

	Ի. Շ.
1. — Նոր գիրքերու և թերթերու գնում	82,225.85
2. — Վիճակի՝ փոխանակուած թերթերու հաշուային	510.00
3. — Գիրքերու և թերթերու կազմին	8,900.00
4. — Ամսականք	51,000.00
5. — Աշխատավարձք	8,760.00
6. — Գրենական պիտոյք	10,655.19
7. — Ընթացիկ ծախքեր և առանձին պիտոյք	19,187.00
8. — Դրուշմաթուղթ և թղթատար	45,030.00
9. — Հեռախոս	11,557.50
10. — Մանր նորոգութիւններ	3,750.00
Գումար՝	241,575.54

Բ) Նոր գիրքեր եւ թերթեր

	Գնուած	Նուէր ստացուած	Գումար
1. — Հայերէն	293	320	613
2. — Անգլերէն	65	135	200
3. — Ֆրանսերէն	17	32	49
4. — Արաբերէն	2		2
	377	487	864

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃՅԱՆ Քարտուղար

● Ել. 1 Մարտ. — Կէսօրէ ետք, Յունաց Գատրիարքարանի Թանգարանի բացման ներկայ եղան Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս., Լոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգիւեան: Թանգարանը իր գտնուի իրենց Ս. Նիկողայոսի վանքին կից:

● Բշ. 5 Մարտ. — Մեծ Պալատ առաջին օրուան առթիւ, ժառանգ. ունեւ և Սարկաւաքներ օրական պտոյտի դացին երկրքով:

● Բշ. 12 Մարտ. — Ամեն. Ս. Գատրիարք Հօրայցելից Վատիկանի Արեւելեան Եկեղեցիներու Խորհուրդի Վարիշ Հայր Տիւփրէ:

● Դշ. 14 Մարտ. — Լոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. և Լոգշ. Տ. Գուսան Աբղ. Ներկայ գտնուեցան

Յոյն-Կաթողիկոսերու Մշակութային Կեդրոնի բացումին, ուր Գերմանացի Փրոֆէսէօր մը slidesներով նմոյշներ ցոյց տուաւ արեւելեան ժողովուրդներու մանրանկարչական արուեստին, որոնց մէջ լատինի բաժինը զբաւած էին հայկականները: Գերշ. Լուսթֆի Լահնամ Եպս. մեծ հիացումով արտայայտուեցաւ հայ գրչագրական արուեստի մասին:

● Կիր. 25 Մարտ. — Յունաստանի Անկախութեան 163րդ տարեդարձի առթիւ, American Colonyի մէջ արուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը, Տ. Գարեգին և Տ. Կիւրեղ Սրբազաններ, Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինգիւեան:

**«ՍԻՈՆ»Ի ԽՄԲԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՆԴԻՆՊԵՆՏՆԵՐՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

- Կորիւն վարդապետի երկերը — Նորայր Աբգ. Մովսէսյան, Երուսաղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1984, էջ 66; (Աբառապոլաժ «Սիոն»էն):
- Յորելեան Աւետիս Եսփունճեանի — Իր ծննդեան 50ամեակին և գրական գործունէութեան 30ամեակին առթիւ, Հրատ. Հայ Ազգ. Հիմնադրամի, Գահիրէ, 1982, էջ 132: Ո՛ր է ելըր... — Աւետիս Եսփունճեան: (Խմբագրականներու շարք՝ «Լոռ Անճելըս Թայմ» թերթին յօդուածին առիթով) Գահիրէ, 1981, էջ 177; [1981, էջ 669; եզրիպատահայ Մշակոյթի Պատմութիւն — Աւետիս Եսփունճեան, Գահիրէ, Տպ. «Արեւ»ի: Հայերը Լիբանանի մէջ — Սիւսի Յակոբ վարժապետեան: Հանրադատարան Լիբանան. Նահայ Գաղութի: Բ. Հատոր, 1920-1980 Շրջան (Պատկերադարձ): Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1981, էջ 543:
- Մշոյ Բարբառը եւ իր ժողովուրդին Դիմատուները — Սմբատ Շահնապարեան, Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1972, էջ 248:
- Կեանքիս Պատկերադարձ ժամանէնը (Ինքնակենսագրութիւն — Յուշեր, Դէպքեր, Դէմքեր՝ 1924էն մինչև այսօր) — Հրանդ Գէորգեան (Հացիկեան): Հայէպ, Տպ. Տէր Յովհաննէսեան, 1983, էջ 255:
- Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մխիթարեան Մատենադարանին ի Վիեննա (Հատոր Գ.) — Հ. Օգոստինոս Վրդ. Սեբուսեան (Կազմող): Վիեննա, Մխիթարեան Տպարան, 1983, էջ 1216:
- Տասնհինգ-ամեայ Հովուութիւն Տօթ. Մեսրոպ Մայրապոյն Վրդ. Գ. Գրիգորեանի (Վիեննա, 1962-1977) — Արէա Վ. Հինդլեան: Փարիզ, Տպ. Տէր-Յակոբեան, 1978, էջ 44:
- Անաւարտ Խաղ (Բանաստեղծութիւններ, 1969-1979) — Կարիկ Պաժմանեան: Փարիզ, 1980 — Ռոսթիս Գամբընի, Նիւ Ճրքսի, էջ 159:
- Պանդիկ Հիւսիս-Սրիւնը (Ժամանակագրութիւն վաղուան) — Նազարէթ Թովալեան: Փարիզ, Տպ. Մօրիս Ֆօրօ, 1983, էջ 102:
- Յուշամատենան Պոլսոյ Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի Հիմնարկութեան 150ամեակի Առթիւ Նախատեսակի — Դեկտ. 31, 1981: Նիւ Եորք, Տպ. Բ. Բատէնեան, էջ 64:
- Հրանտ Ասատուր (Կեանքը և Գործը) — Մարուհի Պ. Հայրապետեան, Գեղարուեստական ձեռնարկը Ա. Ժանոյեանի, Լոս Անճելըս, Հրատ. «Գրամատրիկ» Տպարանի, 1979, էջ 238:
- Յաղագս Քերականութեան Համառօտ Լուծմունք — Առաքել Սիւնեցի (1350-1422 թթ.): Աշխատասիրութեամբ՝ Բանասիրական Գիտութիւնների Դոկտոր, Փրոֆ. Լ. Գ. Խաչերեանի, Լոս Անճելըս, ԱԼՖՕ Բրինթինի Գամբընի, 1982, էջ 235:
- Ուլունքարը (Քերթնութեան - Ժամերգութիւն Հայաշունչ) — Ժազ Ս. Յակոբեան: Սիւրբ — ԱՄՆ — Զօրիվում, Տպ. Ապրիլ, 1983, էջ 303:
- Կեդրոնականի — Հրատարակուած՝ Մոնրէալի կեդրոնականիցիներու կողմէ: Խմբագրեցին՝ Ս. Գարրին, Գ. Շիրվանեան և Ն. Ուզունեան: Մոնրէալ, Տպաշարութիւն և Տպագրութիւն Տիգրան Ա. Մանուկեանի, 1983, էջ 36:
- Մէկ Ազգ, Մէկ Մշակոյթ — Պոլսահայ Միութիւն, 10ամեակ Պոլսահայ Միութեան Մէկ Մշակութային Մարմնի, 1973-1983, Մոնրէալ, 1983, էջ 16:
- Սուր եւ Ստուեր (Քերթնութեանի նոր Հաւաքածոյ) — Վարանդ (Ս. Գոսթեան), Թեհրան, Տպ. «Մագեր», 1982, էջ 120:
- Գլանոր (Տեղագրութիւնը, Պեղումները, Վիճակի Արձանագրութիւնները) — Իգիթ Գ. Ղարիբեան: Երևանի Պետական Համալսարան: Երևան, Համալսարանի Հրատարակչութիւն, 1983, էջ 241:

- Դլածորի Համալսարանը — Առաջ Գ. Արքայապետան, Երևանի Պետական Համալսարան, Երևան, Համալսարանի Հրատարակչություն, 1983, էջ 181.
- Յովհաննէս Տէր-Գալթեան Զուղայեցու Հաշուետուաբըր — Լ. Ս. Խաչիկեան և Հ. Գ. Փափաղեան, «Մատենադարան» Հայկ. ՍՍՀ Միութեան Խորհրդին Առընթեր Մաշտոցի Անուան Հին Զեռագրերի Ինստիտուտ, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 1984, էջ 424.
- Ո՞վ Սպաննեց ձօն Քէնէտին — Միխայիլ Սաղաթէլեան, Թարգմանեց՝ Ռ. Ղ. Վարդանեան, Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչություն, 1976, էջ 226.
- Il Santo Sepolcro di Gerusalemme* — Virgilio C. Corbo, O. F. M. Aspetti archeologici dalle origini al periodo crociato. Studium Biblicum Franciscanum - Collectio Maior — No. 29. Parte I — *Testo* — Con riassunto in inglese, 1981, pp. 235. Parte II — *Tavole* — Con annotazioni in italiano e in inglese, 1981 — 68 Tavolas. Parte III *Documentazione Fotografica*. Con annotazioni in italiano e in inglese, 1981. All printed in Jerusalem, Franciscan Printing Press.
- No Choice but One* — Haykas Keyan. New York, Armen House, 1978, pp. 318.
- The Path I Walked Along* (Short Stories) — Haykas Keyan. Bronx, New York, Manufactured in the U. S. A., 1983, pp. 158.
- The Call of the Crane, The Ambitions of a Pig* — Ara Baliozian. Flushing, New York, Voskedar Publishing Corp., 1983, pp. 76.
- The Complete Armenian Cookbook*, Including Favorite International Recipes — Alice Bezjian. Fair Lawn, N. J., Rosekeer Press, 1983, pp. 280.
- The Armenian Question and the Genocide of the Armenians in Turkey* — Hagop S. Anassian (Compiled by him). (A Brief Bibliography of Russian Materials). Publication of American Armenian International College, La Verne, California. In Russian and English. Los Angeles, Abril Printing Company, 1983, pp. 177.
- The Relationship of the Armenian Church with other Christian Churches* — Hagop Nersoyan. Los Angeles, a YACE Publication. A Publication of the Western Diocese of the Armenian Church of North America, 1983, pp. 13.
- The Book of Revelation and the Armenian Church* — Fr. Vazken Movsesian. Los Angeles, Published as above. Date and pages as above.
- The Origins of Christian Art* (with 191 Illustrations, 25 in colour) — Michael Gough. London, Thames and Hudson, 1973, pp. 216.
- The Antagonists* — Ernest K. Gann. London, Coronet Books, 1972, pp. 287.
- La Version Arménienne des Discours de Grégoire de Nazianze* — Guy Lafontaine et Bernard Coulie. Tradition manuscrite et histoire du texte Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium Americae et Universitatis Catholicae Lovaniensis — Vol. 446 — Subsidia Tomus 67. Lovani, in Aedibus E. Peeters, 1983, pp. 154.
- Photographies Arméniennes* (Scènes et Portraits 1880-1930) — Pierre Ter-Sarkissian, Jean-Claude Kebadjian & Michel Pazoumian. Centre de Recherches sur la Diaspora Arménienne — Centre de Documentation Arménien. 80 photographjes réunies et commentées. Gentilly, France, CRDA, 1983, pp. 108.
- Le Passe-temps d'un Sédentaire* (Arménien & Français) — H. Djirian. Beyrouth, Impr. "Liban", 1930, pp. 147.
- Le Saint-Chrême Arménien* — Hrant Papazian. Photographies en Couleurs de l'Auteur. Istanbul, Renkler Matbaasi, 1983, pp. 15.
- Kungaprakt Och Familjeliv* — Bobby Andstrom. Och Erhan Güner, foto. Stockholm, Askild & Kärnekull Förlag AB, 1983, pp. 60.
- Lastjudet* — Peder Carlsson & Dan Glimme. Norge, Braspanning, 1982, pp. 346.

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ի Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա.ի Ծննդեան Բարոյը	2	
Ամեն. Ա. Պատրիարք Հօր Ծննդեան պատգամը Բերդեհեմի Ս. Այրեան	5	
Շնորհաւոր սկան գիր՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանէն	8	
» » Ռուսաց Պիմէն Պատրիարքէն	9	
» » Վասիլյանէն	10	
» » Քենթրուպըրիի Արքեպիսկոպոսէն	10	
» հեռագիրներ՝ յղուած Ս. Արտուսէն	11	
Գոչ՝ ճեպագրութեան Օրշուտան առթիւ	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ - ՊՕՂՈՍ Բ. ՊԱՊ	12
ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ		
— Սերովբէ խոհեմազարդ	Ե.	19
Մեծմիկ խօսակցութիւն յետ ճամբու	ԱՐՄԵՆԱԿ ԳՈՒԹՈՒՄՃԵԱՆ	25
Սերովբէ Արք. Մանուկեանի յիշատակին	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	29
Ճեպուշ Հայրաւորքը	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	30
Կենսագրական գիծեր Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոսի		32
ԿՐԾՆԱԿԱՆ		
— Ամանորի պատգամ	ՌՈՒԲԷՆ ՎՐԻ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ	33
— Փրկչին ծնունդը	ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ,	34
— Նուարասկի դաշինքը	» » »	35
ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ		
— Տեսական աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	36
ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ		
— Լո ին ալօրփ	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	39
ՀԱՅԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ		
— Ս. Յակոբեանց Վանք, Երուսաղէմ	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ	40
ՊԱՅՄԱՆԱՆ		
— Մասնաւոր դաստիարակութիւն		
Ս. Նեան վանուց Սեբասիոյ	ՏԻԳՐԱՆ Ս. ԳԻՐԻՇԵԱՆ	44
Համառօտ եւ բաղդասական ուկնարկ մեր եւ		
բոյր Եկեղեցիներու Տոնացոյցներուն վրայ	Գ. Ճ.	47
Ուսումնասիրութիւնք Շարականաց	ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ	50
ՅԵՍՈՒՆ ՅԱՐԻ ԱՌԱՋ		
— Եղեռման վախճան Տ. Ղեւոնդ Արքեպիս. Գուրեանի		53
— Յոբելեան՝ Բանաստեղծ Վահան Թեքեանի		53
— Պր. Գալուստ Կիւլպենկեան մեր մէջ		53
Եկեղեցիներու Միութեան եօթնակը Երուսաղէմի մէջ	Գ.	54
Ամանորի Հանգիստ Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի		56
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Հեռագիր		57
— Եկեղեցականք - Բեմականք		57
— Պատեօնականք		60
Տարեկան Տեղեկագիր Երուսաղէմի Կիւլպենկեան Մասեմադարանի	ՍԱՀԱԿ ԳԱՀԱՅԵԱՆ	61
Յանկ՝ Կիւլպենկեան Մասեմադարանի կողմէ աստուած գրեթե		62